

Forsvarsstudier 3/1989

NATOs kritikere

Den sikkerhetspolitiske opposisjon, 1949–1961

Johan Kr. Meyer

Institutt for forsvarsstudier (IFS) Tollbugt 10, 0152 Oslo 1, Norge

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER – IFS – (tidligere Forsvarshistorisk forskningscenter) er en faglig uavhengig institusjon som driver forskning med et samtidshistorisk perspektiv innenfor områdene norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk, Sovjetstudier og strategiske studier. IFS er administrativt tilknyttet Forsvarets høyskole, og virksomheten står under tilsyn av Rådet for forsvarsstudier med representasjon fra Forsvarets overkommando, Forsvarsdepartementet, Forsvarets høyskole og Universitetet i Oslo.

Forskningsjef: professor Olav Riste.

FORSVARSSSTUDIET tar sikte på å være et forum for forskningsarbeider innenfor institusjonens arbeidsområder. De synspunkter som kommer til uttrykk i Forsvarsstudier står for forfatterens egen regning. Hel eller delvis gjengivelse av innholdet kan bare skje med forfatterens samtykke.

Redaktør: Rolf Tannes.

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER - IFS - NORWEGIAN INSTITUTE FOR DEFENCE STUDIES (formerly Forsvarshistorisk forskningscenter - Research Centre for Defence History) conducts independent research from a contemporary history perspective on defence and security issues, Soviet studies, and strategic studies. IFS is administratively attached to the National Defence College, and its activities are supervised by the Council for Defence Studies, composed of representatives from the Defence Command, the Ministry of Defence, the National Defence College, and the University of Oslo.

Director: Professor Olav Riste, D. Phil. (Oxon).

FORSVARSSSTUDIET - Defence Studies - aims to provide a forum for research papers within the fields of activity of the Norwegian Institute for Defence Studies. The viewpoints expressed are those of the authors. The author's permission is required for any reproduction, wholly or in part, of the contents.

Editor: Rolf Tannes.

Sats: Euro Sats A/S. Trykk: Euro Trykk A/S. Distribuert gjennom Forsvarets overkommando Distribusjonssentralen.

ISSN 0333-2470

Innholdsfortegnelse

	Side
Forord	5
1: 1949:	
Opposisjonen mot norsk NATO-medlemskap	7
2: Våren 1949 – sommeren 1950:	
Ro om sikkerhetspolitikken	14
Internasjonal bakgrunn	14
Arbeiderpartiets stortingsgruppe	15
De intellektuelle	18
Kommunistene	21
Konklusjon	23
3: Sommeren 1950 – høsten 1954:	
Koreakrigen og konsolideringen av NATO-samarbeidet	24
Internasjonal bakgrunn	24
Norske reaksjoner på Koreakrigen	25
NATO-samarbeidet i den parlamentariske debatt	27
Striden om beredskapspolitikken	28
Motvilje mot militær integrering	34
Sjøforsvarets plass i fellesforsvaret	34
Heimevernet	35
Felleskommando	37
Basepolitikken	38
Tysklandsspørsmålet	41
Gresk og tyrkisk NATO-medlemskap	43
NATO-samarbeidet og det bredere utenrikspolitiske ordskiftet	44
NATO og den tredje verden	44
Grunnloven og norsk suverenitet	46
Atlantehavssamfunnet	47

NATO-samarbeidet i den utenomparlamentariske debatt	48
Beredskapslovene	48
Etableringen av Orienteringskretsen	49
Den kommunistiske fredsbevegelse	52
Arbeiderpartiets holdningspolitiske motoffensiv	52
Konklusjon	54
4: Høsten 1954 – høsten 1957 Russisk vårløsning og sviktende NATO-samhold	57
Internasjonal bakgrunn	57
Det sikkerhetspolitiske ordskiftet i Norge	58
Spørsmålet om kjernefysiske våpen	59
Kjernefysiske prøvesprengninger	60
Første fase om atomvåpen i Norge	63
Krav om reduksjon i tjenestetiden	67
Diskusjon om NATOs politiske profil	70
Konklusjon	76
5: Høsten 1957 – våren 1961: NATOs kjernefysiske dilemma	77
Internasjonal bakgrunn	77
Den sikkerhetspolitiske debatt i Norge	78
Fra Paristale til Påskeopprør	79
Forsvarssamarbeidet med Vest-Tyskland	86
Tjenestetiden nok en gang	91
Kamp om atompolitikken	94
Et ømtålig tema	94
Den parlamentariske debatten	97
Den utenomparlamentariske debatten	101
Konklusjon	103
6: Oppsummering	107
English Summary	112
Fotnoter	115

Forord

I 1989 kan Norge se tilbake på 40 års medlemskap i NATO. I denne perioden har medlemskapet som sådan sjelden stått på dagsorden. I politiske kretser og i opinionen later det jevnt over til å ha hatt solid oppslutning. Når det gjelder Norges plass i alliansen, dvs. landets stillingstaken til ulike saker av direkte eller indirekte betydning for alliansen, er bildet et annet. Her er det inntrykket av til dels sterk uenighet som dominerer, ikke bare mellom, men også innad i de politiske partiene. På 50-tallet gjaldt det først og fremst base- og atompolitikken, beredskapstiltak, forholdet til Vest-Tyskland og alliertes kolonipolitikk. Av eksempler fra den senere tid kan nevnes spørsmålet om nordisk atomvåpenfri sone, forhåndslagring og USAs strategiske forsvarsinitiativ, SDI. Ikke sjelden har regjeringen sett seg presset mellom på den ene side hensynet til samholdet i NATO, og på den annen side hensynet til den hjemlige opinion. Balansegangen har neppe vært uproblematisk. Kritiske oppfatninger har nedfelt seg i to diamentralt motsatte forestillinger om landets NATO-profil: Norge som den «flinkeste gutten i NATO-klassen» og Norge som «fotnoteland» i alliansen. Ingen av disse karakteristikene treffer særlig godt, perioden sett under ett. Fotnoteanalogien peker likevel på et interessant og vedvarende trekk ved norsk NATO-politikk – landets særstilling innen alliansen. Flere historikere har påpekt fenomenet, slik som Knut E. Eriksen i omtalen av Norge som «en litt brysom alliert». ¹⁾ Som forklaring på den norske NATO-politikken har det vært vist til bl.a. hensynet til Sovjetunionen, og i noen grad til andre nordiske land. Her skal vi begrense oss til å studere en annen viktig forklaringsfaktor, nemlig eksistensen av en NATO-kritisk opinion på hjemmebane i årene 1949–1961, hvor NATO-samarbeidet fikk sitt praktiske innhold. Som regjeringsansvarlig og landets største parti i perioden står naturlig nok Arbeiderpartiet sentralt. Av denne grunn, og fordi de fleste kritiske røster var å finne her, utgjør holdningene i Arbeiderpartiet et tyngdepunkt i fremstillingen. Men vi vil samtidig søke å belyse kritikk og skepsis på borgerlig side, og med det se kritikken som et samlet fenomen.

1949:

Opposisjonen mot norsk NATO-medlemskap

Som et utgangspunkt for å forstå den skepsis som på 50-tallet rådet m.h.t. NATO-samarbeidet, er det naturlig å gripe fatt i debatten om norsk NATO-medlemskap i 1949, og spørre: Hvem var de vi kan kalle NATO-skeptikerne eller NATO-motstanderne? Hvilke motforestillinger reiste de? Hvor sterk var opposisjonen?

Skjønt et solid flertall på landsmøtet og i stortingsgruppen i Arbeiderpartiet gikk inn for NATO-medlemskap da det kom til avstemning, er det verdt å merke seg at nærmere 2/3-deler av Arbeiderpartiets stortingsgruppe og store deler av partipressen i utgangspunktet stilte seg skeptisk. Det samme var tilfelle med flere av medlemmene av regjeringen, i følge Eriken.¹⁾ Det er med andre ord ingen tvil om at sterke motforestillinger gjorde seg gjeldende i regjeringspartiet. Hvorfor kom de da ikke klarere til uttrykk? Flere grunner kan anføres. En viktig grunn var utvilsomt lojaliteten til partiet og ønsket om å bevare størst mulig samhold i et spørsmål av nasjonal interesse. En annen viktig faktor var tidsaspektet. Mange hadde satt sine forhåpninger til et nordisk forsvarsforbund. Da forhandlingene om dette brøt sammen i januar 1949 stod de uten et samlende, realistisk alternativ, samtidig som regjeringen satte fortgang i arbeidet med å komme med i NATO fra starten av. En av innvendingene man kunne høre fra opposisjonen, og som siden har preget kritiske fremstillinger av forløpet til NATO-vedtaket, er da også at opposisjonen ble overrumplet og ikke fikk tid til å mobilisere. En tredje grunn var det faktum at opposisjonen ikke utgjorde noen homogen gruppe med sammenfallende syn på sikkerhetspolitikken. Dette siste momentet er ikke minst viktig med tanke på de motforestillinger som ble reist under debatten. Argumentasjonen vitner nemlig om at det var flere ulike grupperinger vi hadde med å gjøre.

I en særstilling stod *kommunistene*, som ikke bare gikk imot norsk NATO-medlemskap, men også nordisk forsvarssamarbeid. Absolutt alliansefrihet og fortsatt brobygging var NKPs program. Bare FN skulle kunne tjene som organ for kollektiv sikkerhet. I den grad Norge skulle solidarisere seg internasjonalt, mente de det skulle skje i samsvar

med den kommunistiske bevegelses målsettinger. En allianse med kapitalistiske stormakter representerte denne målsettingens rake motsetning. Sikkerhetspolitisk analyserte kommunistene NATO som et ledd i USAs imperialistiske politikk med sikte på å etablere en kapitalistisk dominans i Europa og å forberede et angrep på Sovjet. Interessen for Norge ble tolket som et ønske om strategiske fordeler, i første rekke baser, som springbrett for en fremrykking i nord. Kravet til nøytralitet var en absolutt betingelse for å støtte forsvarsoppbyggingen. Etter hvert som en stadig sterkere vestvending manifesterte seg, falt da også støtten bort. Høsten 1948 sa partiet nei til ekstraordinære beredskapstiltak. Fra da av ble forsvarsoppbyggingen sett på som forberedelse til krig mot Sovjet. I partiet var det nå krefter som arbeidet for en militærpakt med Sovjetunionen. I mars 1949, da det var åpenbart at Norge ville slutte seg til NATO, stemte NKPs stortingsgruppe for et sovjetisk forslag om ikke-angreps-pakt.²⁾

Også på den *borgerlige* fløy fantes det erklærte motstandere av norsk NATO-medlemskap, mange av dem riktignok med nokså løs partipolitisk tilknytning. Ideologisk stod de vestmaktene nær, i motsetning til kommunistene og arbeiderbevegelsen generelt. Motivasjonen for å gå i mot et militært samarbeide var da heller ikke ideologisk begrunnet, men skyldtes snarere det syn at Norges strategiske interesser ikke var sammenfallende med stormaktenes. Dette kom bl.a. til uttrykk i synet på nøytralitetspolitikken og bakgrunnen for den tyske okkupasjonen. NATO-tilhengerne så okkupasjonen som nøytralitetspolitikkens endelige fallitt og konkluderte med at landet i fremtiden ikke kunne stå utenfor et oppgjør mellom stormaktene og heller ikke forsvares ved egen hjelp. Fremtredende representanter for de borgerlige motstanderne av NATO, som Einar Maseng, Johan Scharffenberg og Johannes Schiøtz, hevdet derimot at feilen lå i nøytralitetspolitikkens manglende troverdighet. Ved at regjeringen hadde basert seg på den britiske flåte som «implisitt garanti»³⁾ og unnlatt å bygge opp et sterkt forsvar, hadde den sviktet nøytraliteten og gitt tyskerne berettiget grunn til å frykte britiske forsøk på å trekke Norge med i krigen på alliert side. «Vestmaktene dro oss med i krigen i 1940», fremholdt Scharffenberg på et debattmøte om NATO i Høyres Hus, «og de skal ikke greie det på ny.»⁴⁾

Hos enkelte, med Høyres formann Carl J. Hambro som fremste eksponent, var skepsisen til stormaktene koplet til en egen småstatsfilosofi. Denne bygde på forestillingen om et særegent interessefelleskap

mellom småstater (i alle fall slike som delte Norges kulturelle og moralske grunnoppfatninger). Disse var, i motsetning til stormaktene, primært tjent med å underbygge en internasjonal rettsorden. Forbilledlig i så måte var de såkalte Oslostatenes samarbeide i regi av Folkeforbundet på 30-tallet. Geopolitiske forhold, eller «den tilfeldighet at de (statene) har en felles grense», som Hambro uttrykte det, var av underordnet betydning. Av denne grunn stilte han seg ikke bare skeptisk til et NATO, men også et nordisk forsvarssamarbeide som sådan. Her spilte nok også frykt for svensk dominans inn.⁵⁾

Felles for de borgerlige NATO-skeptikerne var en nasjonal legning med frykt for tap av norsk suverenitet, koplet til en utpreget forsvarsvennlig holdning. Mange hadde offisersbakgrunn, noe som gjør det rimelig å anta at nasjonal kontroll over militære disposisjoner, stod sentralt. Høyres Sven Nielsen, konsultativ statsråd i Londonregjeringen og senere medlem av militærkomiteen, stod som typisk eksponent for en slik oppfatning. Han ivret også sterkt for å sende Tysklandsbrigaden hjem til Norge.⁶⁾

Tyngdepunktet i opposisjonen, og samtidig den mest uensartede gruppering, var likevel å finne i *Arbeiderpartiet*. Av felles synspunkter er det naturlig å starte med analysen av øst-vest-konflikten, ettersom den utgjør viktigste element i det vi kan kalle sikkerhetspolitikken internasjonale rammebetingelser. Her kan vi bl.a. konstatere ulikt syn på Sovjets rolle. Mens NATO-tilhengerne så Sovjet som den førende aggressive part i den kalde krigen, var motstanderne eller skeptikerne tilbøyelige til å se Sovjets atferd som uttrykk for frykt, mer eller mindre uberettiget, for Vesten. Et isolert sovjetisk angrep på Norge ble regnet som lite sannsynlig.⁷⁾ Selve trusseloppfatningen ble av denne grunn en annen, og spenningen antatt å være mindre enn tilfelle var hos NATO-tilhengerne. USA ble antatt å ha spesielle økonomiske og strategiske interesser av å knytte til seg Vest-Europa, og ble regnet som en trussel mot freden bl.a. på grunn av støtten til ikke-demokratiske regimer. Tendensen generelt gikk likevel i retning av å se begge stormaktene som medansvarlige for den kalde krigen, og dermed som potensielle trusler mot freden.

Pasifisme var ikke noe fremtredende trekk ved motstanden mot NATO. Riktignok fantes det enkelte erklærte pasifister. Enestående var nok heller ikke det argument Kåre Fostervoll, statsråd i Gerhardssens første regjering og senere sjef for NRK, anførte mot NATO-medlemskap, nemlig at han «som sosialdemokrat var imot krig».⁸⁾ Noe

entydig antimilitært standpunkt er det likevel vanskelig å snakke om. Det ville da også slå beina under det alternativ de fleste så som mest realistisk, nemlig nordisk forsvarssamarbeide. Hvilket alternativ, det nordiske eller det atlantiske, som ble antatt å innbære største utgifter til forsvaret, og dermed tjene som indikasjon på betydningen av en eventuell forsvarsskepsis, er vanskelig å si. Mange regnet nok med at Norge ville slippe billigere i allianse med atommakten USA, enn i et nordisk forsvarsforbund. På den annen side ble norsk NATO-medlemskap antatt å føre til økt spenning i nord, og slik gi støtet til krav om økte rustninger.⁹⁾

I den grad ulike forsvarskonsept var fremme i debatten (hvilket var sjelden) lot opposisjonen til å være tilhenger av et folkelig eller demokratisk mobiliseringsforsvar. *Folkehæren*, et organ med røtter i den kommunistiske motstandsbevegelsen på Vestlandet, var typisk eksponent for et slikt syn. Men selv for fremtredende opposisjonelle, som Trond Hegna, var geriljaforsvar et forbilde.¹⁰⁾ Og skjønt det allierte militærsamarbeidet på ingen måte ble antatt å få de dimensjonene det faktisk fikk, (utenriksminister Halvard Lange benektet f.eks. at en felles generalstab ville bli aktuelt),¹¹⁾ var det neppe tvil om at NATO-medlemskap ville rokke ved et slikt forsvarskonsept.

Felles var naturlig nok også stort sett den ideologiske plattform for sikkerhetspolitikken. En sosialistisk eller sosialdemokratisk politikk burde nemlig etter opposisjonens oppfatning klart komme til uttrykk i internasjonal solidaritet. Den var det som gav mening til forestillingen om en «tredje vei», utenfor såvel den kommunistiske som den kapitalistiske maktblokk. Men liksom den offisielle norske brobyggingspolitikken i kjølvannet av siste verdenskrig kunne tolkes mer eller mindre ambisiøst – fra passivt å unngå stillingtaken til aktivt internasjonalt engasjement – kunne forskjellig mening tillegges forestillingen om den tredje vei. På den ene side stod de aktive brobyggerne, med Karl Evang og Jacob Friis i spissen, som argumenterte mot NATO-medlemskap fordi det var i strid med Norge og Nordens «historiske misjon» i verden.¹²⁾ Dette var folk som var internasjonalt orientert av legning. Mange hadde sin bakgrunn i Mot Dag-bevegelsen før krigen, og tilhørte kretsen av intellektuelle i partiet, godt skolert, ikke minst i ideologiske spørsmål. På den andre side stod folk som Olav Oksvik, finansminister Olav Meisdalshagen, Sverre Løberg og Hegna m.fl. Dette var gjerne distriktenes representanter i partiet og Stortinget. Mange av dem hadde høstet sine første politiske erfaringer under partistridene på 20-

tallet, og da gjerne stått for en mer moderat linje. De bar i langt større grad preg av en nasjonal, hos en del sågar isolasjonistisk, orientering.¹³⁾ En ledetråd i argumentasjonen var betydningen av å holde en lav profil i forhold til stormaktene.

Tilsynelatende kan skillet mellom de aktive brobyggerne og de mer isolasjonistisk orienterte koples til et skille mellom et ideologisk/idealistisk og et realpolitisk/interessepreget syn på utenrikspolitikken. Divergerende syn på landets strategiske plassering og muligheten til å føre en reell nøytralitetspolitikk gjør imidlertid en slik kopling problematisk. Her er vi ved et viktig poeng – et som sjelden kom til uttrykk, og følgelig må utledes som en stilltiende forutsetning.

På den ene side fant man de som hevdet at Norge strategisk sett var så utsatt at landet under alle omstendigheter måtte regne med å bli trukket med i et stormaktspolitisk oppgjør. Eksponenter for et slikt syn var særlig Evang, Trygve Bull, Torolf Elster og justisminister Oscar Gundersen.¹⁴⁾ Polemikken med NATO-tilhengerne gikk strengt tatt ikke på valg av side – de færreste hadde vansker med å plassere Norge i den vestlige leir gitt at krig var uunngåelig. Spørsmålet var snarere hvorvidt det burde formaliseres allerede i fredstid, og hvorvidt situasjonen var såvidt spent at dette var berettiget. Problemet ved en slik binding var utsikten til å komme med i krigen fra første stund og den reduserte muligheten til å spille en meklerrolle. Underforstått var det at NATO ikke var mer verdt enn de strategiske interesser USA måtte ha av Norge til enhver tid, og at landet, som Elster sa det, måtte bygge på vestmaktene som garantimakt «uansett hvilke militæravtaler som foreligger».¹⁵⁾ Nøytralitet som reell målsetting for sikkerhetspolitikken anså denne grupperingen m.a.o. for å være en illusjon. Derimot var det ingenting i veien for å bygge på nøytralitet som landets deklarasjonspolitikk, eller som et virkemiddel – forøvrig i tråd med Kohts linje før krigen.¹⁶⁾

På den andre side fant man de som anså Norge og Norden for å være potensielt avskjermet. Slik er det i alle fall nærliggende å tolke argumentene til folk som Hegna, Oksvik, Løberg og Gustav Natvig-Pedersen, sistnevnte stortingspresident. Bak de to førstnevntes argumentasjon for lavspenning i nord, slik den kom til uttrykk på landsmøtet i 1949, lå også en forestilling om at nøytralitet ville skjerme for amerikansk nærvær på en slik måte at Sovjet ikke ville ha strategisk interesse av Norge.¹⁷⁾

Oppsummeringsvis må vi derfor kunne snakke om to fløyer i opposi-

sjonen mot NATO: På den ene side, en nasjonalt orientert fløy med Oksvik i spissen, som anså Norge for å være potensielt avskjermet, og som gikk inn for en stormaktspolitisk nøytralitet, fortrinnsvis, men ikke nødvendigvis, med en skandinavisk ramme. På den annen side, en internasjonalt orientert fløy med Evang i spissen, som anså Norge som strategisk utsatt, og som koplet NATO-medlemskap ikke så mye til spørsmålet om norsk sikkerhet, som til spørsmål om utenrikspolitisk binding, og oppgivelse av en aktiv brobyggingspolitikk.

Er det mulig å snakke om et samlende grunnlag for opposisjonen – et fellestrekk på tvers av de politiske skillelinjer som måtte prege de ulike grupperingene forøvrig? Bortsett fra kommunistene, som eksplisitt arbeidet for en nærmere tilknytning østover, kan vi peke på i alle fall ett slikt trekk, nemlig motviljen mot et internasjonalt samarbeide som nødvendigvis måtte komme til å legge begrensninger på landets handlefrihet – politisk, militært eller økonomisk. Siden dette nesten aldri eksplisitt kom til uttrykk, må det nærmest forstås som en stilltiende dimensjon i debatten. Geir Lundestad er inne på det i sitt essay «Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk». Mer presist formulert som en dimensjon ved norsk sikkerhetspolitikk finner vi det også i Rolf Tamnes «Integration and Screening», der stormaktspolitisk avskjerming fremtrer som en ledetråd i norsk vestpolitikk, hos den politiske ledelse og mer markert hos opposisjonen, såvel forut for som etter NATO-vedtaket.¹⁸⁾

Som vi ser, var det sterke motforestillinger som ble norsk medlemskap i NATO til del. Noe gjennomslag fikk de imidlertid ikke, og 4. april 1949 kunne Norge formelt undertegne «the North Atlantic Treaty». For første gang i landets historie som selvstendig nasjon var alliansefrihet forlatt som offisiell doktrine i fredstid. Formelt sett innebar det et dramatisk brudd, ikke bare med brobyggingslinjen som den avløste, men også med den lengre utenrikspolitiske tradisjon. I den grad aktørene i den politiske opposisjonen fortsatte å være på banen, er det naturlig å spørre hvordan de tilpasset seg den nye politiske virkeligheten. Ble motstanden oppgitt, eller fortsatte motforestillingene å anspore til opposisjon – i en eller annen form? Og kan vi i såfall snakke om artikulerte alternative konsepter, eventuelt innen rammen av et NATO-samarbeide? Vi spør kort sagt hva slags målsettinger opposisjonen falt ned på etter å ha tapt i kampen mot norsk NATO-medlemskap.

Rent analytisk kan vi tenke oss ulike handlingsvalg. Opposisjonen kunne for det første velge å fortsette motstanden med sikte på å vinne

politisk oppslutning om en utmelding av alliansen (noe traktaten riktignok bare åpnet for etter 10 år). I såfall ville de fortsatt kunne karakteriseres som *NATO-motstandere*. De kunne godta medlemskapet de facto, men søke å begrense samarbeidet til et minimum av det som var påkrevet uten å blokkere alliansen. En slik posisjon, som tilstrebet maksimal nasjonal handlefrihet og suverenitet, kan vi kalle *NATO-skeptisk*. Eller de kunne velge å gå aktivt inn i alliansen, med sikte på å få gjennomslag for egne synsmåter. Et slikt *NATO-reformistisk* standpunkt ville, i den grad det var alvorlig ment, kreve vilje til kompromisser og forpliktende ansvar som et NATO-skeptisk standpunkt var fremmed for. Noen vanntette skott mellom de ulike posisjonene behøver vi ikke forutsette – utmelding kunne gjerne tenkes som reserveposisjon, dersom opposisjonen ikke skulle lykkes i målsettingen om avskjerming i forhold til eller reform av NATO.

Før vi søker å besvare spørsmålene kan det være nyttig å påpeke at det NATO-konseptet som lå til grunn for beslutningen om norsk medlemskap, og som de aller fleste av opposisjonens talsmenn på Stortinget stemte for når det kom til stykket, i hovedsak bygde på to hovedelementer. Det ene var våpenhjelpen, som hadde stått sentralt under forhandlingene om et nordisk forsvarsforbund, og som på mange måter fremstod som en slags militær parallell til Marshall-hjelpen. Den ble sett som en mulighet til å bygge forsvaret uten å renonsere på landets økonomiske gjenreising. Det andre og kanskje viktigere elementet var den politisk-psykologiske gevinst som lå nedfelt i paktens artikkel 5, der det het at et angrep på en av partene var å regne som et angrep på alle. Med den vekt som fra norsk side ble lagt på dette solidaritetsprinsippet, er det naturlig å karakterisere NATO anno 1949 som primært en politisk allianse.¹⁹⁾ I takt med utviklingen i makt- og spenningsforholdet mellom stormaktene skulle imidlertid alliansen endre karakter. Mer enn noe annet kom det til å bli styrende for den sikkerhetspolitiske debatt her hjemme. På hvilken måte det bidro til å konstituere en NATO-kritisk opinion i Norge er tema for de kapitler som følger.

Våren 1949 – sommeren 1950:

Ro om sikkerhetspolitikken

Internasjonal bakgrunn

Undertegnelsen av den nordatlantiske traktat skjerpet ikke den stormaktpolitiske spenningen, slik man kanskje kunne ha fryktet. Snarere tvert i mot. Med opphøret av Berlinblokaden i juni 1949 lå det an til en bedring av det internasjonale klima. I det alt vesentlige holdt dette seg stabilt frem til utbruddet av Koreakrigen, og det til tross for manifestasjonen av Sovjet som atommakt og Maos overtakelse i Kina – to endringer som bidro til å styrke den kommunistiske maktblokken. På norsk hold ble den kinesiske revolusjon hilst velkommen som ledd i koloniernes frigjøring – en utvikling som «hverken kan stoppes eller bør stoppes», i følge Lange.¹⁾ Av denne grunn gikk Norge også inn for at det nye regimet skulle få representere Kina i FN. At Norge her var på kollisjonskurs med USA som holdt på Formosa, lot ikke til å skape store vansker for utenriksledelsen. En annen sak er det at det ble vanskeligere å gi FN skinn av å spille en viktig rolle i utformingen av norsk utenrikspolitikk.

Den utvikling som fant sted i det allierte samarbeidet foregikk hovedsakelig på skrivebordsplanet, og gjaldt spørsmålet om felles forsvarsplaner. De første signaler om USAs forsvarsmessige bidrag til alliansen gikk ut på at USA skulle forestå den strategiske bombing av Sovjet og holde sjøveien over Atlanterhavet åpen – noe som i realiteten innebar lite nytt, ettersom den amerikanske atomparaplyen også før hadde tjent som stilltiende forutsetning for forsvaret av Vest-Europa.²⁾ I følge britiske og amerikanske analyser, ville forsvaret av kontinentet ved et sovjetisk angrep i første omgang måtte begrenses til å holde enkelte utposter. For Norges del ble Sola nevnt. Når dette brohodekonseptet, basert på gjenerobring som forsvarsdoktrine, ikke nedfelte seg i Medium Term Defense Plan, NATOs første forsvarsplan, skyldtes det først og fremst at det var politisk uakseptabelt – at det ville svekke de alliertes moral.³⁾ Noen vesentlige endringer i disponeringer av militære styrker fant derimot ikke sted. Ingen konkrete planer i form av ameri-

kansk øremerking av landbasert hjelp eller flystøtte forelå. Riktignok godkjente den amerikanske kongressen sommeren 1949 et større våpenhjelp-program, men bare 5% av dette var effektivert ved utbruddet av Koreakrigen.⁴⁾ Hjelpen var primært ment å tjene som brekkstang for å fremme integrasjon med sikte på å stabilisere forholdene sosialt og økonomisk i Vest-Europa, og møte den politiske utfordringen kommunistene representerte.

I denne sammenheng, kjennetegnet av liten stormaktpolitisk dramatik, er det vi må se det sikkerhetspolitiske ordskiftet i Norge. Også det bar preg av ro. Glemte var tilsynelatende den opprivende debatten om NATO. Men betød det at opposisjonen hadde lagt ned våpnene for godt og innfunnet seg med tingenes tilstand? For å besvare det spørsmålet må vi igjen skille mellom ulike grupper.

Arbeiderpartiets stortingsgruppe

Bare to av Arbeiderpartiets representanter, Sverre Løberg og Carl Henry, brøt ut og stemte sammen med kommunistene mot medlemskap da spørsmålet forelå Stortinget til votering 29. mars 1949. Langt flere fulgte Oksviks linje og godtok medlemskapet, motvillig og uten overbevisning. Enkelte valgte sågar å markere uenighet ved å argumentere imot det standpunkt de stemte for. Hvordan disse definerte sin egen rolle i et fremtidig alliert Norge er vanskelig å si ettersom problemstillingen sjelden ble berørt i det offentlige ordskiftet. Enkelte utsagn kan likevel tyde på at opposisjonen fremdeles mente den hadde en oppgave å ivareta. I følge Natvig Pedersen var det viktig ikke å legge «hindringer i veien for at det resultat som flertallet er kommet fram til, får de best mulige virkninger for vårt land og vårt folk.» Hva disse skulle bestå i sa han ikke, men advarselen mot helt å lukke døren for «intimt» nordisk samarbeide angir en retning. Også Hognas formulering om i størst mulig grad å knytte an til Sverige for ikke «helt ut å gå opp i NATO» føyer seg inn i dette bildet.⁵⁾

Det er likevel på et annet felt vi finner de klareste signaler om at opposisjon ville kunne gjøre seg gjeldende – nemlig i spørsmål om forsvaret. I følge Friis var opphør av ordskiftet hverken mulig eller ønskelig, og en «våken, demokratisk kontroll» med pakten nødvendig, for bare slik kunne man «kontrollere tendensene til utglidning». Det var særlig kontrollen med forsvarsbudsjettet han hadde i tankene.⁶⁾ En

kilde som kanskje bør tillegges større vekt er Okviks oppsummering etter valget, i et internt dokument, «Valget 1949 og dets perspektiver». ⁷⁾ Her het det bl.a. at det ikke var noen «prinsipiell uenighet i det nåværende Storting om en forsvars- og beredskapspolitikk, som setter oss i stand til så langt det er mulig å forsvare vårt land. Men når det gjelder forsvarets størrelsesorden, vil man komme til korsveier, hvor de økonomiske og militære interesser krysser hverandre.» I følge Oksvik ville det derfor bli et av de mest spennende spørsmål i kommende periode å se «hvordan disse interessene skal avveies i forhold til hverandre.» Formuleringen er interessant fordi det sannsynligvis gir et nokså korrekt bilde av stemningen og de potensielle konfliktlinjene i det nye Stortinget, og fordi det stod å lese på et tidspunkt da forsvarsutgiftene neppe kunne forventes å overstige 300 millioner årlig. ⁸⁾ Gyldigheten av Oksviks analyse understrekes av ordskiftet om forsvarsbudsjettet på vårparten 1949 og 1950. Et mindretall i militærkomiteen, bestående av Arbeiderpartiets Paul Sunde, Alfred Nilsen og Johan Andersen, var begge ganger talsmenn for reduksjoner. Med bare 27 stemmer, hvorav 17 fra Arbeiderpartiet, 8 fra NKP og 1 fra Høyre og Venstre, falt deres forslag i 1949. Året etter nøyde de seg med en egen bemerkning i innstillingen. Til gjengjeld innebar det budsjettforslag som da lå på bordet en reell nedgang på ca. 10% i forhold til året før. ⁹⁾

En av grunnene til at forsvaret tegnet til å bli en ny kamparena var det faktum at opposisjonens folk fortsatt var bra representert i Stortinget, og at den i det store og hele beholdt viktige verv. I den utvidede utenrikskomiteen rykket Friis og Hegna inn, førstnevnte med det uttalte mål å representere opposisjonen. ¹⁰⁾ I militærkomiteen utgjorde vel halve fraksjonen folk som må kunne karakteriseres som forsvarsskeptiske. Når det var mulig skyldtes det neppe alene at Oksvik og Natvig Pedersen satt i gruppestyret, men også at Einar Gerhardsen gikk inn for at opposisjonen skulle være representert. ¹¹⁾ En annen grunn var at enkelte statsråder, i første rekke Meisdalshagen, men i noen grad også handelsminister Erik Brofoss, ønsket reduksjon i forsvarsutgiftene – hvilket gav «den alminnelige stortingsmann noe å henge hatten på», slik Ording noterte seg i dagboken. ¹²⁾ En tredje grunn var den stilltende forutsetning for vedtaket om norsk NATO-medlemskap, som lot til å ha gyldighet i partiet, nemlig at det skulle medføre lavere utgifter til forsvaret. Denne «speilvendte» koplingen mellom forsvarsutgifter og medlemskap i NATO kunne i alle fall Sunde våren 1949 anføre som argument for et forslag fra et mindretall i militærkomiteen for redusert

tjenestetid, og uten å bli motsagt.¹³⁾ Riktignok fikk mindretallet ikke gjennomslag for sine synspunkt, hverken i 1949 eller 1950, men ikke desto mindre bar drøftingene preg av at det var lite rom for kostnadsøkninger. I det hele tatt stod forestillingen om et «tak» på forsvarsbevilgningene, bestemt utifra hensynet til samfunnets økonomiske og sosiale beredskap, og i særlig grad hensynet til landets gjenreisning, sentralt. Stor vekt ble tillagt Gerhardsens utvetydige uttalelse i desember 1948, da ekstraordinære bevilgninger til beredskapstiltak stod på dagsorden, om at forsvarsbevilgningenes grense var nådd.¹⁴⁾ Noen tverrpolitisk enighet hersket det ikke om dette, aller minst i Høyre, men selv Høyres medlem og formann i militærkomiteen, Alv Kjøs, vedgikk at den økonomiske gjenreisning måtte forstås som den «første forsvarslinje fra et sikkerhetspolitisk synspunkt.»¹⁵⁾ Å argumentere utifra hensynet til den sivile økonomien var derfor ikke bare legitimt, men sannsynligvis også klok partipolitikk.

Mye tyder altså på at forsvaret trådte frem som den nye arena for sikkerhetspolitisk strid. At forsvarsskeptikerne i hovedsak var identiske med tidligere NATO-motstandere er også klart. Men betød det at det var motstand mot NATO som lå til grunn? Eller var det inngrodd forsvarsskepsis, slik Arbeiderpartiet hadde båret preg av på 30-tallet? Eller var det snakk om et både/og? Svaret avhenger bl.a. av hvordan vi forstår forholdet mellom satsingen på forsvaret og allierte forpliktelser. Med en «speilvendt» kopling må problemstillingen avvises. Det var først våren 1950, samtidig med knesettingen av prinsippet om kollektivt avveide styrker i NATO, at konturene av en kopling mellom medlemskap og økte forsvarsbyrder trådte frem. Nevneverdig nedslag i den norske debatten fikk det ikke. I Stortinget og regjeringen klaget forsvarsminister Jens Chr. Hauge over at den jevne stortingsmann nektet å se forsvaret i lys av den utenrikspolitiske situasjon. Representativt var kanskje det syn Johannes Olsen hevdet under budsjett-drøftingene, nemlig at hvert folk burde ta «forholdene innen sitt land i betraktning når det gjelder de byrder det kan påta seg til det forsvar landet skal ha.»¹⁶⁾

Det generelle inntrykket er altså at artikulert opposisjon mot NATO opphørte, og at det nærmeste en kan komme sikkerhetspolitisk uenighet fant sted i forsvarsspørsmålet. Bare Friis og Løberg avviker fra dette bildet – Løberg fordi han i tråd med sin stemmegivning fastholdt sin NATO-motstand, og Friis, fordi det etter hans mening var en voksende opinion i Norge som «heller vil gå Sveriges vei enn den blokk-

dannelsens vei vi er slått inn på». ¹⁷⁾ Noe belegg for påstanden la han ikke frem. Derimot begrunnet han stemningsomslaget med direkte referanse til manifestasjonen av Sovjet som atommakt. I følge Friis innebar nemlig den en ny maktpolitisk realitet, som stilte «de ting vi har besluttet i et nytt lys», slik han uttrykte det under trontaledebatten i 1950. ¹⁸⁾ I det offentlige ordskiftet var det ellers bare Leiv Kreyberg som sluttet seg til et slikt standpunkt. ¹⁹⁾ Opphøret av det amerikanske atombombemonopolet fikk m.a.o. liten innvirkning på debatten i Norge. Anderledes var det i en del andre vesteuropeiske land der Sovjets atombombesprenkning nøret opp under nøytralistiske strømninger – noe som kom til uttrykk i aviser som *Le Monde*, *The Times* og *Herald Tribune*. I sistnevnte avis skrev den amerikanske kommentatoren Walter Lippmann at USA burde tilby sine mest utsatte allierte, herunder Norge, nøytralitetsstatus i stedet for «gjengjeldelsespolitikken som vi nå innrømmer at vi ikke makter å gjennomføre». ²⁰⁾

De intellektuelle

For partiets intellektuelle måtte den politiske omstillingen nødvendigvis arte seg annerledes. Det skyldtes dels at den, ulikt majoriteten av stortingsgruppen, ikke var forpliktet på et pro-NATO-standpunkt. Dels skyldtes det at NATO-motstanden på mange måter var konstituerende for gruppen. Sosiale bånd knyttet den riktignok alt sammen. En slags felles tumleplass for ideologisk debatt hadde den også i det månedlige tidsskriftet *Kontakt*. Først med motstanden mot NATO hadde den imidlertid profilert seg offentlig som en politisk gruppering. Nederlaget innebar etter Evensmo å dømme en situasjon med «full oppløsning». ²¹⁾ Gruppen skiltes uten å kunne enes om videre retningslinjer, men med den målsetting, i følge Bull, «å slåss som best der vi var og i alle fall prøve å begrense skadevirkningene, bl.a. ved å kjempe for at basereservasjonen ble værende en realitet og ved stadig å minne om at ingen militærallianse kunne pålegge oss å gå i krig mot det norske folks vilje». ²²⁾

Opposisjon «innenifra» later først til å ha blitt konklusjonen etter at gruppen hadde drøftet forholdet til Arbeiderpartiet og tanken på å stifte et nytt parti. Enkelte valgte, som Evensmo, å forlate partiet og tre «ut i

kulda». Andre valgte, som Carsten Boysen, å knytte seg til det eneste partipolitiske alternativ, nemlig NKP. Majoriteten valgte likevel å bli, noe blant andre Evang gikk inn for da spørsmålet fremdeles ble drøftet uformelt i begynnelsen av mai 1949.²³⁾

Hvordan kom så denne opposisjonen innenfra til uttrykk? Å dømme etter kildene lot det til at sikkerhetspolitikken vek plassen for en debatt om partiets lojalitetskrav og det som ble oppfattet som ensretting i pressen.²⁴⁾ Gjengs oppfatning var det at NATO-vedtaket var blitt trumfet igjennom av partiledelsen på udemokratisk vis, ved å trekke uforholdsmessig store veksler på lojaliteten og ved å hindre opposisjonen i å komme til uttrykk i partipressen. Primært hadde denne kritikken adresse til de som ble sett som arkitektene bak NATO-politikken: Lange, Haakon Lie, Hauge og Oscar Torp. Gerhardsen og Martin Tranmæl slapp likevel ikke unna. Ankepunktet mot dem var at det hadde opptrådt unnvikende, at de hadde trådt inn i rollen som «kaniner».²⁵⁾ Selv om en i forlengelsen av en slik kritikk kan se konturene av et positivt program – et ønske om å motvirke «svart-hvittenkning» og styrking av partidemokratiet, er det mest nærliggende å snakke om «etterdønninger» etter NATO-vedtaket. I alle fall var det en nokså ufokusert misnøye, som ikke var koplet til noe engasjement for å påvirke utfallet av konkrete sikkerhetspolitiske vedtak.

En grunn til det manglende engasjementet var nok fraværet av kontroversielle saker på den sikkerhetspolitiske dagsorden. En annen grunn var det intellektuelles begrensede innflytelse i partiet. Viktige verv eller posisjoner hadde de ikke, og kildene gir ikke inntrykk av at de ble ofret nevneverdig oppmerksomhet på sentralt hold. I følge Hauge var det nettopp motstanden mot NATO som hadde satt de intellektuelle på sidelinjen.²⁶⁾ Behovet for å konsolidere partiet var ikke sterkere enn at Evang ble vraket som hovedtaler på valgmøter. Begrunnelsen var frykt for at det ville utarte til en debatt om NATO.²⁷⁾ En tredje grunn var den tilsynelatende uenighet som rådet m.h.t. medlemskapet i NATO. Dette kom bare sporadisk til uttrykk i det offentlige ordskiftet, men på en slik måte at det er naturlig å snakke om to hovedsyn. På den ene side fant man de som, liksom Friis, ønsket å ta medlemskapet opp til fornyet drøfting, tilsynelatende ut fra en tro på at den nordiske opsjonen fremdeles stod åpen. Eksponent for dette synet var Johanne Åmlid, som i *Kontakt* i mai 1950 tok til orde for å gjenoppta de nordiske forhandlingene. Foranledningen var angivelig den danske utenriksminis-

terens beklagelse av utfallet de hadde fått, og den svenske statsråd Skölds påstand om at sammenbruddet skyldtes utenlandsk press. Noen andre nye momenter ble ikke trukket frem.²⁸⁾ På den andre siden fant man de, med Bull som fremste eksponent, som tok til orde for et enda mer intimt samarbeid med vestmaktene. I en leder i *Kontakt* i juni 1950 fremholdt han at USA måtte behandles, «ikke som vår fiende, ikke som vår overordnede, men som vår allierte, vår venn.»²⁹⁾ Utgangspunktet var en tro på at en atlantisk politisk union ville tvinge seg frem av seg selv, og at man i stedet for å sette seg imot, burde utnytte mulighetene for å få gjennomslag for egne synpunkter. Målet måtte være å få de vestlige land til å slå inn på en kurs som la hovedvekten på å hindre arbeidsløshet i Europa og sult i den tredje verden, slik at «det ingen grobunn blir for den fortvilelse som alene avler kommunisme». Av denne grunn måtte Norge «synges ut når vi mener vi har grunn til det», og tilstrebe innflytelse i liberale kretser i USA. Med et slikt synspunkt stod Bull på linje med flere sentrale aktører i partiets utenrikspolitiske ledersjikt, der ideen om et «Atlantehavssamfunn» stod sterkt. Faktisk gikk han lenger enn mange presumptive NATO-tilhengere i andre partier. Oppgitt over skepsisen til NATO-samarbeidet i utenrikskomiteen, kunne Arne Ording notere seg i sin dagbok at det var «merkelig at ingen har sett det virkelig svake punkt – at det ikke er for meget, men for lite A-pakt.»³⁰⁾

Også Carl Bonnevie, formann i *Uavhengig Gruppe*, en nokså uformell krets intellektuelle uten partipolitisk tilknytning, definerte seg nå som NATO-tilhenger. Det samme gjaldt den fredsorganisasjon han stod i spissen for, *Norgeslaget for Fred*. NATO-medlemskapet måtte imidlertid ikke bli hoveddimensjonen i utenrikspolitikken. Den rolle ville Bonnevie forbeholde FN. Dertil kom at det nordiske samarbeidet burde utbygges, ved en grensefredsavtale mellom de nordiske land, og at forholdet til Sovjet burde bedres ved nøytrale grensesoner i nord.³¹⁾ Noen strålende karriere fikk nyskapningen ikke, trass i utenriksdepartementets økonomiske støtte og flere prominente samfunnsborgere på medlemslisten. Grunnen var formodentlig at Bonnevie ikke hadde noen posisjon i partiet, og først og fremst ønsket å profilere seg som politisk innovatør.³²⁾ I den ikke-kommunistiske fredsbevegelse forøvrig ble han sett på som en outsider og dissenter. Det skyldtes dels hans aksept av Heimevernet og NATO, dels at han ble antatt å være privilegert hos de bevilgende myndigheter. En søknad om å få delta i paraplyorganisasjonen Norges Fredsråd, ble følgelig avslått.³³⁾

Kommunistene

Ulikt opposisjonen i Arbeiderpartiet opprettholdt kommunistene sitt nei til NATO-medlemskap. Faktisk ble kompromissløs motstand mot NATO-samarbeidet nå en merkesak for partiet. I første omgang manifesterte det seg i mobiliseringen til stortingsvalget i 1949 som NKP, ulikt de øvrige partiene, søkte å gjøre til et valg om sikkerhetspolitikken. Valgkampen førte partiet primært under to bannere. Det ene var forsvaret av nasjonal uavhengighet, det andre kampen mot opprustning. Resultatet ble et knusende nederlag der partiets stemmeandel sank fra 12% til 6% og samtlige plasser i Stortinget gikk tapt. Slik ble partiet tvunget til å fortsette sin sikkerhetspolitiske opposisjon i utenomparlamentariske fora, først og fremst gjennom den kommunistiske fredsbevegelse.

Prioriteringen var i tråd med en internasjonal satsing med sikte på å gjøre kommunistpartiet til «spydspissen i fredsfronten», slik den sovjetiske partiideologen, Suslov, formulerte det.³⁴⁾ Det var også ledd i den revurderingsprosessen som fant sted i Moskva, og som ledet frem til tesen om fredelig sameksistens. Som Marshall D. Shulman påpeker i *Stalin's Foreign Policy Reappraised* la Stalin om sin politikk vis a vis Vest-Europa som en følge av at man ikke hadde lyktes i å hindre dannelsen av NATO.

Målsettingen ble nå å reise en opinion for å motvirke et mer intimt militært samarbeide med USA. Kommunistpartiene var ikke tilstrekkelig basis for denne satsingen. Mer lovende var det potensiale i velgermassen som kunne mobiliseres til fordel for nedrustning og nasjonale eller nøytralistiske verdier. Verdensfredskongressene som første gang så dagens lys i Polen i august 1949 ble et viktig instrument i denne sammenheng, ikke minst med tanke på å sette nedrustning på dagsorden.³⁵⁾

Oppbyggingen av en kommunistisk fredsbevegelse (i gavnet mer enn i navnet) sprang direkte ut av kampen mot NATO. Mimi Sverdrup Lunden, formann i *Kvinnenes Demokratiske Verdensforbund* (KDV), sa det slik: «Ut av A-pakt-motstanden sprang fredskongressen, og ut av den, samarbeidet med fagforeninger og arbeidsplasser.»³⁶⁾ En stund så det ut til å være grobunn for et samarbeide med venstresiden i de sosialdemokratiske partiene. Blant dem som lot seg trekke inn i virksomheten var Friis og den radikale Labour-representanten, Konni Zilliacus.³⁷⁾ Sistnevnte forsøkte våren 1949 et fremstøt for å få en rep-

representant for NATO-opposisjonen i Norge til å dra til USA og støtte Henry Wallace, det progressive partiets kandidat til presidentvalget. Via Aksel Njaa, som hørte til Furubotns fløy i NKP, ble både Evang og Sverdrup Lunden forespurt, forøvrig uten at det kom noe ut av det.³⁸⁾ Nettverket av kontakter gikk m.a.o. klart på tvers av skillet mellom kommunister og ikke-kommunister. På den andre siden er det klart at fremtredende representanter for opposisjonen i Arbeiderpartiet, som f.eks. Evang, allerede på dette tidspunkt stilte seg skeptisk til ethvert samarbeide med kommunistene. Betegnende for situasjonen våren 1949 var at en organisasjon som *Norsk avdeling av den internasjonale kvinnelige* (IKFF) ikke innlot seg på noe samarbeide med KDV, selv med sikte på å samle underskrifter for nokså likelydende paroler.³⁹⁾ Senere ble kommunistene enda mer isolert. Høsten 1949 kom det også til brudd mellom den kommunistiske fredsbevegelse og Zilliacus og Friis.

Kommunistenes isolerte stilling var desto mer paradoksal som det var deres uttalte målsetting å vinne støtte utenfor partiets rekker. Opprettelsen av såkalte fredskomiteer i forlengelsen av de omtalte verdensfredskongressene sommeren og høsten 1949 tok sikte på å overvinne kommunistenes stigmatisering. Formann ble Peder Vestad, nestformann Sverdrup Lunden. Siden kontakten med fagbevegelsen var helt sentral, ble mange komiteer søkt opprettet på arbeidsplassene, og fagforeningsfolk søkt knyttet til organisasjonenes ledelse.⁴⁰⁾ Av konkrete fremstøt som fant sted var boikott av våpenhjelpen og *Stockholmsappellen* de viktigste. Førstnevnte tok sikte på hindre lossingen av militært utstyr fra USA som begynte våren 1950. Til tross for nokså sterk oppslutning blant bryggearbeidere førte aksjonen ikke frem. Forsvaret sørget for at lossingen gikk sin gang.⁴¹⁾ *Stockholmsappellen* var en internasjonalt anlagt underskriftskampanje, som gikk inn for forbud mot atomvåpen og som fordømte en strategi basert på førstebruk. Etter som det vestlige forsvarssamarbeidet hvilte på USA's atomvåpenarsenale ville en opinion mot atomvåpen primært ha en anti-vestlig brodd. Noen stor oppslutning fikk den da heller ikke. Blant de få fremtredende ikke-kommunister som skrev under appellen var pastor Ragnar Forbech, rektor på Nansenskolen, og tidligere statsminister Christoffer Hornsrud.⁴²⁾

Konklusjon

Oppsummeringsmessig må vi kunne slå fast at det stod liten parlamentarisk strid om sikkerhetspolitikken i kjølvannet av NATO-debatten. I Arbeiderpartiets stortingsgruppe lot man til å godta flertallsvedtaket, og dermed medlemskap i NATO, som et faktum. Friis' ønske om revurdering vant ingen gjenklang. I den grad tidligere NATO-motstandere hadde avvikende synspunkt på sikkerhetspolitikken, lot det til å gå i retning av en lavere prioritering av forsvaret. Noe sentralt anliggende var det ikke, og kunne det heller ikke være så lenge forsvarsutgiftene ikke steg nevneverdig eller skyldtes landets deltakelse i NATO. Nordisk samarbeide var en tanke de ønsket å holde varm. Også partiets intellektuelle lot til å legge opposisjon på hylla. Å «begrense skadevirkningene» slik Bull uttrykte det, skulle likevel fortsatt være en oppgave, vel å merke innad i partiet. Dessuten, mente Bull, burde Norge arbeide aktivt for å påvirke samarbeidspartnersnes politikk. Dette er det vi kan kalle en NATO-reformistisk posisjon. Andre, som Johanne Åmlid, tok til orde for å gjenoppta forhandlingene om nordisk forsvarssamarbeide og å få Norge ut av NATO. Bare kommunistene fortsatte det vi kan kalle kompromissløs kamp mot NATO. At denne primært kom til å bli kanalisert gjennom fredsfronten, skyldtes dels en internasjonal prioritering med sikte på å bygge opp en opinion mot intimt militært vestlig samarbeide, og dels at NKP fra høsten 1949 stod uten mulighet for å drive opposisjon parlamentarisk. Borgerlig opposisjon å snakke om forekom ikke.

Sommeren 1950 – høsten 1954:

Koreakrigen og konsolideringen av NATO-samarbeidet

Internasjonal bakgrunn

Den beskjedne satsingen på militær oppbygging og samordning i NATO det første året skyldtes at trusselen primært ble ansett å ligge på det politiske plan: Økonomisk gjenreisning og politisk integrasjon av Vest-Europa var, etter Truman-administrasjonens mening, beste bolverk mot en kommunistisk maktovertakelse. Våpenhjelpen fikk følgelig ikke samme omfang som Marshall-planen. Med utbruddet av Koreakrigen sommeren 1950 endret trusselbildet seg dramatisk. Politisk og økonomisk labilitet var fra da av ikke det primære, men muligheten av sovjetisk militær intervensjon. I en melding fra det Hvite Hus to dager etter utbruddet het det at «den sentralt ledede kommunistiske imperialisme er nå gått videre enn til å bruke indre undergraving i sitt forsøk på å legge under seg uavhengige nasjoner, og at den nå er gått til væpnet angrep og krig.»¹⁾ Korea, som til da var blitt betraktet som en perifer sikkerhetssone, ble med ett selve prøvestenen på Vestens forsvarsvilje. Vest-Europa kunne bli neste offer om man i analogi til Munchenforliket slo inn på en «appeasementpolitikk». Dette var filosofien bak den amerikanske containmentpolitikken som nå for alvor slo igjennom i Washington.²⁾

Konsekvensene var merkbare på en rekke områder. Fordømmelsen av Nord-Korea i FNs sikkerhetsråd og iverksettelsen av militære og økonomiske sanksjoner gav FN karakter av å være et kollektivt sikkerhetsorgan. Med Kinas inntreden på nordkoreansk side i desember 1950 ble organisasjonen direkte involvert i en krig mellom to stormakter. FNs engasjement, og særlig det faktum at styrkene stod under amerikansk kommando, plasserte organisasjonen entydig på vestlig side i den kalde krigen. Norge fulgte nokså konsekvent USAs linje i FN, men bidro til FN-styrken kun med et feltsykehus.

Koreakrigen og den endrede spenningspersepsjonen fikk også dyptgripende følger for samarbeidet innen NATO.³⁾ Til tross for sterke krefter i USA som arbeidet for en større satsing på Asia, var det Europa

Trumanadministrasjonen så som sitt primære mål å styrke militært. Det kom til syne alt sommeren 1950, da Kongressen bevilget 4 milliarder dollar til styrking av Vest-Europas forsvar – utover de 1.2 milliarder som alt var øremerket i våpenhjelpen. Dertil kom en økning i antall amerikanske soldater stasjonert på kontinentet.

Det opprustningsprogram som etter hvert tok form hadde som målsetting å skaffe NATO 96 divisjoner innen 1954. Prinsippet om kollektivt avveide styrker kom nå til sin anvendelse, og betød for Norges vedkommende en prioritering av hær og flyvåpen på bekostning av marinen. En forlengelse av tjenestetiden ble forutsatt, fortrinnsvis til 24, minimum 18 måneder. En integrasjon av det vestlige forsvaret fant også sted, med opprettelse av et felles kommandosystem. I 1951 ble Hellas og Tyrkia medlemmer av NATO, etterfulgt av Vest-Tyskland etter at planene om en europeisk felleleshær med vesttysk deltakelse strandet i 1954.

Utviklingen i det militære samarbeidet reiste også spørsmålet om en større grad av politisk samordning i NATO. Særlig de mindre medlemslandene, som Norge, Danmark og Kanada, opplevde dette som et viktig problemfelt, og søkte å sette spørsmålet på dagsorden. Friksjoner mellom de allierte, særlig i forbindelse med USAs engasjement i Koreakrigen, bidro til å aktualisere problemet, likeledes Frankrikes engasjement i Indokina. For Norges del spilte det nok også inn at landet etter to-tre år ble stående som eneste allierte med en sosialdemokratisk regjering.

Norske reaksjoner på Koreakonflikten

Siden tolkningen av Koreakrigen på mange måter la premisset for den sikkerhetspolitiske revurdering som fant sted i den vestlige verden, kan det være nyttig å si noe om i hvilken grad den var representativ for reaksjonene i den norske opinionen. Ble krigen i Korea også her sett som den «sentralt ledede kommunistiske imperialismes» overgang til bruk av militære virkemidler med sikte på å underlegge seg uavhengige nasjoner? Noe entydig svar kan vi ikke gi – dertil var opinionen altfor splittet. Mange gav sin tilslutning til Trumans retorikk. Det gjaldt særlig i den første fasen, og særlig for borgerlige politikeres vedkommende.

Også ledende arbeiderpartifolk, som Torp, snakket om «Sovjets umettelige trang til ekspansjon», og trakk paralleller til forspillet til

siste verdenskrig.⁴⁾ Langes vurdering i september 1950 var mer forbeholden: «Det foreligger ikke holdepunkter for at noen makt bevisst arbeider for å fremkalle en ny verdenskrig, men en aggressiv politikk kan føre til konsekvenser som aggressive stater ikke på forhånd har regnet med.»⁵⁾

Ser vi på reaksjonene i NATO-kritiske kretser er bildet et annet. I Stortinget omtalte Natvig Pedersen hendingene i Korea som en «borgerkrig». Etter å ha blitt kraftig kritisert fant han å måtte gå ut med en egen pressemelding der han fremhevet Nord-Korea som den aggressive part. Mer bråk ble det likevel da Oksvik på et partimøte i Ørskog sa seg uenig i regjeringens syn og kritiserte USA's rolle i Asia og FNs intervensjon. Frykten for Sovjet kalte han «hysterisk». I den borgerlige presse ble Oksviks utspill unisont fordømt og gjenstand for spekulasjoner.⁶⁾ Den tolkning *Stavanger Aftenblad* fant rimeligst, og som forøvrig *Friheten* sluttet seg til, var at Oksvik hadde villet slippe «trykket (opposisjonen) ut av kjelen», slik at «maskineriet» (partiet) skulle kunne fungere igjen.⁷⁾ Partipressen forholdt seg taus.

Virkelig fart i det offentlige ordskiftet om Koreakrigen kom det likevel først da Evang slapp til i radioen med et kraftig angrep på det offisielle synet på Koreakonflikten og FNs rolle, noe som senere ble trykket i norske aviser under tittelen «Skjebnesvanger forenkling». Det skjedde i desember 1950, i en situasjon med påtakelig frykt for at en direkte konfrontasjon mellom Kina og USA ville utløse en tredje verdenskrig. Hva Evang hevdet, var at landets opinion hadde et misvisende bilde av konflikten. Kampen stod ikke mellom den frie verdens verdier og kommunisme, hevdet han, men mellom nasjonal og sosial frigjøring og kolonialisme. En ensrettet presse måtte ta skylden for at dette ikke var kommet bedre frem. Men problemet stakk dypere. Det var nemlig en «uomtvistelig historisk og psykologisk lov», i følge Evang, at hvis man på forhånd var knyttet til en part i et sterkt motsetningsforhold vil «ens reaksjoner og dømmekraft påvirkes av det.» En objektiv og saklig tilnærming til problemene forutsatte m.a.o. nøytralitet. Nå ønsket tydeligvis ikke Evang noen repetisjon av NATO-debatten. NATO ble overhode ikke nevnt. Hovedbudskapet var likevel klart. Koreakrigen og faren for en ny verdenskrig hadde aktualisert spørsmålet om «igjen å forsøke brobyggingslinjen i høyere grad, denne gang sammen med land som mer aktivt enn Norge har gått inn på denne linjen.» Den kurs landet hadde fulgt under amerikansk ledelse, hadde nemlig ikke ført til «sikkerhet og trygghet». Konkret tok Evang til orde for skarpere kritikk av

USA (ulikt den vesteuropeiske «kapitulasjon» en nå var vitne til). Dessuten måtte det forhandles på et grunnlag kineserne kunne akseptere.⁸⁾

Evangs utspill utløste et skred av reaksjoner. I pressen fikk man en opphetet debatt mellom NATO-tilhengere som Aase Lionæs, John Sanness, Finn Moe på den ene side, og de tidligere motstandere av NATO som Bull, Christian Bay og Vilhelm Aubert på den annen. I organisasjonene og på lærestedene kom utenrikspolitikk med ett på dagsorden, med Evang som en sentral debattant. Også i Stortinget ble Koreakrigen gjenstand for debatt. Et flertall representanter, blant dem Natvig Pedersen, forsvarte FN styrkenes overskridelse av de 38de breddegrad. Hegna, Løberg og Friis kritiserte den derimot som et alvorlig politisk feilgrep. De to sistnevnte beklaget FNs engasjement i sin helhet, og mente FN burde opptre som organ for meklings og ikke for kollektiv sikkerhet, slik det ble praktisert i Korea. Hegna mente derimot FNs inngripen var riktig, ja sogar at den hadde avverget «en meget dramatisk begivenhetsrekke». Samtidig berømmet han Evang for å ha startet debatten. Det er m.a.o. ikke mulig selv i opposisjonen å snakke om noe entydig syn på Koreakrigen. Det eneste fellestrekk måtte være tendensen til å sette konflikten i sammenheng med kolonienes frigjøring. Det perspektivet var så godt som fraværende hos de tradisjonelle talsmenn for NATO-samarbeidet.⁹⁾

NATO-samarbeidet i den parlamentariske debatt

Under trykket av den spente internasjonale situasjonen og de raske endringene i NATO-samarbeidet fulgte en opprustning og en grad av militær integrering som knapt noen hadde forutsett og som manglet historisk sidestykke. Dertil kom følsomme spørsmål som gresk, tyrkisk og tysk deltakelse i NATO. Gitt NATO-kritikernes utgangspunkt og de til dels avvikende syn på selve premisen – Koreakrigen – er det neppe egnet til å overraske at det måtte komme til heftig strid. Men på hvilke områder skjedde det? Hvilke konfliktlinjer skapte det? Hvilket gjennomslag fikk opposisjon? Dette er spørsmål vi søker å besvare i det følgende. Dertil kommer den overordnede problemstillingen, nemlig på hvilken måte striden avspeilte motforestillinger ved selve NATO-samarbeidet. For oversiktens skyld presenterer vi de ulike stridstema enkeltvis på bekostning av et strengt kronologisk skjema:

Striden om beredskapspolitikken

Det problemkompleks som avfødte størst strid gjaldt størrelsen på forsvarsbudsjettet og tjenestetidens lengde, kort sagt hvor mye samfunnet burde satse av ressurser på forsvaret. Ingen annen sikkerhetspolitisk sak ble i denne perioden flittigere diskutert på Stortinget, såvel foran som bak kulissene. Heller ikke i noen annen sak støtte regjeringen på så kraftig motbør i egne rekker, ikke minst i stortingsgruppen. Fra høsten 1950 til vinteren 1954 fremmet regjeringen i alt fire proposisjoner om ekstraordinære beredskapsutgifter. Det parlamentariske ordskiftet om disse, og om de ordinære årlige forsvarsbudsjettene, utgjør et stort kildeilfang som det ikke er rom for å redegjøre i detalj for her. Fremstillingen må derfor bli skjematisk og konsentrere seg om de aspekt som har størst prinsipiell interesse.

Det er verdt å merke seg at de første forslag om ekstraordinære beredskapstiltak, fremlagt etter Koreakrigens utbrudd sommeren 1950, ikke støtte på nevneverdig motstand. 250 mill.kr. var den sum regjeringen ba om i St.prp. 122, hvorav 190 til rent militære tiltak. Pengene skulle hovedsaklig brukes til opplæring av mannskap og befal for å bedre forsvarets mobiliseringsdyktighet. Målsettingen var å bygge opp et «skjold» bak hvilket NATO kunne mobilisere. De beredskapsmål NATO hadde satt for 1954 skulle nåes i løpet av 1952.¹⁰⁾

Samtidig skjedde det et skifte i retorikken. Hensynet til landets gjenreisning – til den sivile sektor – som før gjerne fremstod som «fremste forsvarslinje», ble nå forstått som en begrensende faktor ved beredskapssatsingen. Til gjengjeld ble «utenrikspolitiske forhold» sterkere betont.¹¹⁾ Alt i august mente *Nationen* således å kunne se slutten på «det som nesten var blitt et dogme – at forsvarsutgiftene ikke måtte bli så store at det gikk utover den økonomiske gjenreisningen og fremfor alt ikke utover levestandarden.»¹²⁾ At retorikken til en viss grad avspeilte realiteter er hevet over tvil. Beredskapstiltakene medførte faktisk reduserte sivile investeringer. Kostnadene skulle bæres dels av høyinntektsgruppene i form av en egen «verneskatt», dels av forbrukerne ved avgiftsøkning på sukker og sjokolade. Argumentasjonen fra NATO-skeptikere som Natvig Pedersen tyder likevel ikke på at noe prinsipielt nytt syn hadde vunnet frem på det hold. På Stortinget fremhevet han fortsatt den økonomiske gjenreisningens betydning. Trusselfen ble fremdeles antatt å ligge på det ideologiske eller politiske plan, ikke minst i forhold til land i den tredje verden. Bare ved forbilledlig

opptreden for fred og avspenning kunne en kommunistisk maktovertakelse avverges. Derfor, mente Natvig Pedersen, burde man følge Norges Fredslags forslag om «for hver nasjonal beredskapsbevilgning som vi blir tvunget til å ta, også å yte vår skjerv til det internasjonale gjenreisningsarbeidet som ledes av FN og dets organer.»¹³⁾ Noen uttalt brodd mot NATO-samarbeidet bærer ikke uttalelsene i partiets stortingsgruppe preg av. Det gjør heller ikke innvendingene fra partiets ungdomsfylking, AUF. Derimot ble det murret lenger nede i rekkene. På et debattmøte i Oslo Arbeidersamfund ble det, i følge referatet i *Arbeiderbladet*, fra flere talere «rettet sterke angrep mot A-pakten som gjorde de ekstraordinære bevilgningene nødvendige.»¹⁴⁾

Alt høsten 1950 var det klart at større bevilgninger måtte til om man skulle nå NATOs målsetting. Vinteren 1951 fremmet regjeringen således forslag om ytterligere 410 mill.kr. til forsvaret, og en forlengelse av tjenestetiden til 12 måneder for alle våpengrener. En styrking av kuppberedskapskapen var nå en uttalt målsetting. På to år skulle forsvarsutgiftene m.a.o. økes med ekstraordinære 600 mill.kr. – en fordobling av andelen fra 3 til 6% i forhold til landets årlige nasjonalprodukt. I følge Brofoss måtte landet innrette seg på en periode med «beredskapsøkonomi».¹⁵⁾

Forslagene vakte massiv motstand i Arbeiderpartiets gruppe, og gikk i januar igjennom med kun 36 mot 29 stemmer. Opposisjonens anfører, finansminister Meisdalshagen, hadde opprinnelig satt et tak på 300 mill.kr. De stadige ryktene om hans avgang tyder på tilspissede motsetninger i regjeringen. Hans sterke posisjon i stortingsgruppen, som bl.a. skyldtes motviljen mot bevilgningene til forsvaret, gjorde et slikt skifte vanskelig. Dessuten ville ikke Meisdalshagen forlate regjeringen med mindre han fikk følge av forsvarsminister Hauge.¹⁶⁾

For å kunne si noe om opposisjonens argumentasjon, må vi vende oss til ordskiftet i Stortinget våren 1951, der Natvig-Pedersen og Ivar Norevik var fremste talsmenn. Hos begge utgjorde belastningen på den sivile økonomien ankepunktet. Ønsket om å legge et slags realøkonomisk «tak» på bevilgningene var fremdeles tilstede, slik det hadde vært almen oppslutning om før Koreakrigen. I følge Natvig-Pedersen var framlegget dessuten en trussel mot vår «økonomiske frihet og selvstendighet», uten at han presiserte det noe videre. Norevik fremhevet, stikk i strid med regjeringens syn, at Norge ikke hadde noen forpliktelse overfor NATO. Å basere forsvarssatsingen på grunnlag av militære behovsanalyser hadde heller ingen hensikt, siden Norge etter Noreviks

mening likevel ikke kunne forsvares, Johannes Olsen og Paul Sunde, som satt i militærkomiteen var også i tvil, og mente militærutgiftene nå lå på et absolutt maksimum. Dissentere ville de likevel ikke i en såvidt spent internasjonal situasjon. Det samme mente Kristelig Folkepartis Nils A. Lavik og Kjell Bondevik. Ved avstemningen var det således ingen som gikk i mot komiteens innstilling.¹⁷⁾

Neste runde i den forsvarspolitiske debatten startet sent høsten 1951 i forbindelse med det såkalte treårsprogrammet, og varte frem til våren året etter. Programmet innebar en samlet utgift over tre år på 3 400 mill.kr., hvorav 300 skulle finansieres av USA og 350 over NATOs budsjett for infrastruktur. I tillegg til det ordinære budsjettet betød det at de årlige forsvarsutgiftene kom opp i 900 mill.kr., eller tre ganger det beløp man to år før hadde gjort regning med. En forlengelse av førstegangstjenesten til 18 måneder var forutsatt, men ble av frykt for reaksjonene først annonsert etter at utgiftsrammen hadde fått Stortingets aksept. Blant premisene for programmet er det verdt å merke seg at man nå med større rett enn tidligere kunne snakke om Norges «forholdsmessige andel av de felles forsvarsanstrengelser». Tiltakene var nemlig på forhånd vurdert på alliert hold med sikte på en mer rettferdig fordeling av forsvarsbyrdene. Dertil kom at kravet om et styrket kuppberedskap var nedfelt i målsettingen om stående beredskap – en brigade i sør og en i nord, og en økning i antall fast personell fra 9 000 til 16 000. Videre var intensivering av infrastrukturtiltak et viktig element. I følge Lange var det snakk om utbygging av «norske baser» – primært flyplasser, som ledd i arbeidet med å forberede rask alliert assistanse. Den norske basepolitikken ble nå eksplisitt brukt som begrunnelse for å styrke det stående beredskap. Heri lå en åpen erkjennelse av dens militære svakhet.¹⁸⁾

Striden om programmet kom hovedsaklig til å dreie seg om kostnadsrammen og tjenestetidens lengde. Et stortingsutvalg som skulle bistå Brofoss med råd under NATO-forhandlingene i Paris ble nedsatt av regjeringen for å sikre borgerlig støtte. Dette var en uvanlig fremgangsmåte, sett på med skepsis fra de borgerlige. I Venstre ville man nemlig spille rollen som regjeringens «gisler».¹⁹⁾ I egne rekker støttet regjeringen nå på sterkere motstand. Riktignok ble et forslag fra Aani Rysstad om å lodde stemningen i grunnplanet i partiet nedstemt på landsstyremøtet i oktober, men i stortingsgruppen var det misstemning, og i regjeringen frykt for at Meisdalshagens forestående avgang ville styrke opposisjonen. Regjeringsskiftet i november med Gerhardsens

overraskende avgang var, ifølge Sverre Sandhaug, symptomatisk for denne situasjonen med økte motsetninger i partiet.²⁰⁾

Reaksjonene kom da Brofoss vendte tilbake fra Paris med krav fra NATO om økt norsk innsats. Regningen lød på 3 400 mill.kr. – 900 mill.kr. mer enn det beløp regjeringen opprinnelig hadde innstilt på, og som den hadde politisk ryggdekning for. Det overskytende beløp kunne bare komme på tale, i følge Natvig Pedersen som nå var opposisjonens anfører, om det ble finansiert av USA og gikk til kriselagre, kraftanlegg eller jernbane. Samfunnsøkonomiske hensyn stod m.a.o. sentralt. Torp, som nå hadde overtatt som statsminister, valgte å utsette saken til over nyttår, i påvente av NATOs endelige behandling.²¹⁾ I det forslaget som da forelå var det overskytende beløp Norge skulle yte redusert fra 285 til 250 mill.kr. Den samlede sivile verdi av de bygge- og anleggsarbeider som inngikk var dessuten av samme størrelsesorden – noe som klart kan sees som et forsøk på å imøtekomme opposisjonen. Likevel var det 8 av gruppens medlemmer, anført av Norevik, som holdt på 2 500 mill. kr. og som gikk i mot regjeringen under avstemningen.²²⁾ Beredskapsbevilgningens omfang vakte også reaksjoner på borgerlig hold. I Kristelig Folkepartis gruppe protokoller står å lese at «ein ottast at forsvarsutgiftene skulle bli for tunge å bera.» I et skriv til statsminister Torp fra Venstres gruppe ble det bedt om at spesielt hensyn ble tatt til jordbruksnæringen, og at mest mulig midler ble brukt til såkalt «sivilmilitære» formål, det vil si, til utbygging av samferdselen. Tale- rør for de mest skeptiske i partiet var *Dagbladet*. «Den oppfatning begynner å bre seg», skrev avisen alt mens forslaget lød på 2 500 mill. kr., «at Norges tilslutning til Atlanterhavspakten ikke skal bety det samme som en ubetinget tilslutning til De Forente Staters utenrikspoli- tikk og deres måtelige krav til stadig økende forsvarsutgifter.» Også i Bondepartiet var motstanden påtakelig, skjønt den der nok hadde mer brodd mot forsvarsministeren og det forsvarskonsept han la opp til enn prioriteringen av beredskapen som sådan. Elisæus Vatnaland, parla- mentarisk fører, lot Gerhardsen forstå at Hauges avgang var en betin- gelse for oppslutning om programmet.²³⁾

I andre omgang, frem til juni 1952, var det tjenestetiden som sto på dagsorden. Arbeiderpartiets fraksjon i militærkomiteen kunne ikke komme til enighet, og diskusjonen ble derfor tidlig brakt over i grup- pen. Mot Natvig Pedersens og Jens Steffensens stemmer gikk styret inn for et forslag som ivaretok hovedpunktene i beredskapsproposisjonen, men hvor innføring av 18 måneders førstegangstjeneste i hær, kyst- og

luftvernartilleri ble utsatt ett år. Etter «en samlet vurdering av situasjonen som den er på det tidspunkt – utenrikspolitisk og økonomisk», skulle så gruppen ta endelig standpunkt. Imens skulle forlengelsen forberedes ved å bedre befallsituasjonen og etablissementene. I stortingsgruppen møtte forslaget sterk motbør. Først etter endringer i ordlyden, som gav innføringen en mer betinget karakter, gikk forslaget igjennom, og med knappe 37 mot 29 stemmer.²⁴⁾ Dermed var saken i realiteten avgjort. Bare Friis, Løberg og Leif Hansen stemte mot under Stortingets endelige behandling. Meisdalshagen, som nå var tilbake i Stortinget, henstilte imidlertid til regjeringen om å senke tempoet i oppbyggingen av forsvaret, men unnlot bevisst å ta opp en prinsippdiskusjon om sikkerhetspolitikken. I stedet fremhevet han de praktiske vansker ved gjennomføringen av programmet, hensynet til forsvarsmorale, mangelfull utnyttelse av tjenestetiden, etc. Ordsiftet viste at mange stemte mot sin overbevisning, og at Meisdalshagens støtte gikk langt inn i den borgerlige leir. Faktisk lot ikke motforestillingene i Kristelig Folkeparti, Bondepartiet og Venstre til å stå mye tilbake for de man kunne registrere i Arbeiderpartiet. Rapportene fra den amerikanske militærmisjonens nevner spesielt de to sistnevnte, og av Venstres gruppeprotokoll fremgår det at et flertall der helst så at man holdt på 12 måneders tjeneste. Skulle soldatene være inne lenger fikk de gjøre noe nyttig, som f.eks. skogplanting.²⁵⁾

Parallelt med diskusjonen i Arbeiderpartiets stortingsgruppe kom tjenestetiden også til å bli et hett tema i ungdomsfylkingen. Dette kom til uttrykk gjennom resolusjoner og i AUFs avis, *Fritt Slag*, som våren 1952 nærmest ble talerør for motstanderne av tjenestetidsforlengelsen. Med 125 mot 63 stemmer gikk landsmøtet i mai 1952 mot framlegget fra regjeringen. Et så stort flertall var neppe ventet. Både partiledelsen og AUF-styret advarte mot vedtaket. I følge Nils Langhelle som overtok som forsvarsminister etter Hauge, ville 12 måneders tjeneste være i strid med NATO-samarbeidet. Kronargumentet til Bernt H. Lund, forslagsstiller og anfører for opposisjonen i AUF, var at det hadde inntruffet en internasjonal avspenning som overflødiggjorde forlengelsen. Med oppslutningen om forslaget plasserte AUF seg for første gang i opposisjon i et viktig sikkerhetspolitisk spørsmål.²⁶⁾

Klimaks i den forsvarspolitiske striden kom i den avsluttende runden om førstegangstjeneste i hæren, luft- og kystartilleriet på nyåret 1954. Som før stod regjeringen fast ved 18 måneders førstegangstjeneste. Skjønt det ikke forelå noen entydige signal, lå kabinettspørsmålet hele

tiden i luften. Det kan virke som om Lange og Torp var de som sterkest ønsket å sette hardt mot hardt.²⁷⁾ Avgjørende for dem var hensynet til NATO-samarbeidet. Saken var imidlertid i ferd med å bli svært upopulær i opinionen. Ved stortingsvalget høsten 1953 hadde Bondepartiet programfestet å gå i mot forlengelse av tjenestetiden. I Regjeringen opponerte Brofoss mot forsvarsutgiftene, dels utifra samfunnsøkonomiske, dels politisk-psykologiske grunner.²⁸⁾ Gerhardsen, kjent for sin evne til å tolke stemningen i partiet, fornemmet motstanden bedre enn regjeringen Torp, og gikk i Sentralstyret i desember 1953 inn for at saken skulle taes opp til drøfting på partigrunnplanet. To år tidligere hadde som nevnt Rysstad satt frem et liknende forslag uten å få gehør. Tidene hadde tydeligvis skiftet. Torp og Lange så med mistro på forslaget, som de ganske riktig antok ville styrke opposisjonens innflytelse. Selv om spørreskjemaene som ble lagt til grunn, ført i pennen av Hauge og Haakon Lie, delvis bygget opp om «regjeringsvennlige» svar, var resultatet overveiende negativt til 18 måneder. Nær 3/4 av 480 partilag avviste framleggene. I tillegg tiltok strømmen av andre protester fra «grasrota». 40 resolusjoner fra fagforeninger/bedriftsklubber i Oslo-området kom på trykk i *Arbeiderbladet*. En «komite mot forlengelse av den militære tjenestetid», sprunget ut av et samarbeide mellom lærlinger på Akers Mek. Verksted og studenter (forøvrig en interessant forløper til senere aksjoner), sørget for å samle nærmere 24 000 protestunderskrifter. På sentralt hold ble framleggene avvist av Meisdalshagen. De borgerlige partiene, med unntak av Høyre, var skeptiske og vanskelig å overtale siden regjeringen manglet støtte i egne rekker. På ny spilte Gerhardsen meklerens rolle. På regjeringsmøte tidlig i februar 1954 der også Watnebyn og Meisdalshagen var tilstede, fremmet han et forslag til kompromiss på 16 måneder. Dette avviste Meisdalshagen, som på gruppemøtet en uke senere gikk inn for å utsette spørsmålet. Jaklin satte frem forslag om 15 måneder. Kunne ikke NATO godta det, var det etter hans mening noen «store stuter». Begge forslag ble imidlertid trukket tilbake da Torp stilte kabinettsspørsmål – det eneste som, i følge Meisdalshagen, kunne avholde ham fra å dissentere. I opposisjonelle kretser var skuffelsen stor over at Meisdalshagen ikke grep sjansen til selv å overta. Han bestod ikke prøven, heter det i Gustavsens memoarer 15 år senere.²⁹⁾

Med Meisdalshagens retrett var det klart at regjeringen ville få flertall for 16 måneder i hær, kyst- og luftvernartilleri. Mot 12 stemmer gikk regjeringens forslag igjennom. De 12 var, bortsett fra NKPs tre

representanter, Jon Leirfall og Erling Engan fra Bondepartiet, Helge Seip, Lars Ramndal og Knut Strand fra Venstre, tre representanter fra Kristelig Folkeparti og Løberg fra Arbeiderpartiet. Nærmere halvparten av de øvrige, blant dem mange på den borgerlige fløyen, fulgte imidlertid Meisdalshagens eksempel og argumenterte mot det standpunkt de gav sin stemme.³⁰⁾

Det var imidlertid en svekket regjering som stod tilbake. Striden om forsvarspolitikken etterlot uvilkårlig inntrykk av en splittet partiledelse. NATOs stadig sterkere preg av å være en ren militær allianse vakte bekymring helt til topps, hos bl.a. Gerhardsen og Finn Moe. Skepsisen bunnet ikke bare i frykt for å miste «de arbeidende klassers støtte», slik Moe advarte mot i mars 1952, men også et bestemt syn på NATO, der solidariteten (synonymt med USAs vilje og evne til å forsvare Vest-Europa) var det sentrale. «Den er vår forsvarsgaranti», fremholdt Moe på Stortinget, «langt mer enn den militære forsvarsberedskap».³¹⁾

Motvilje mot militær integrering

Vi har til nå fokusert på den opposisjon mot beredskapsprogrammet som bunnet i en generell motvilje mot prioriteringen av militære på bekostning av sivile oppgaver. At denne motviljen ble næret av og selv gav næring til en motvilje mot selve NATO-samarbeidet er det neppe tvil om. Koplingen mellom de to ble stadig sterkere, understreket av bl.a. regjeringens stadig hyppigere referanser til landets allierte forpliktelser. For enkelte, som f.eks. Finn Moe, var sågar det allierte samholdet hovedsaken, og verdien av beredskapstiltakene som sådan av underordnet betydning. Allierte forpliktelsen hadde imidlertid liten appell i NATO-skeptiske kretser. Der var «diktat» et mer nærliggende uttrykk å gripe til. Under debatten om tjenestetiden i 1954 var dette et kjernepunkt. Dertil kom at opprustningen var i strid med løfter opposisjonen mente å ha fått om at medlemskapet i NATO ikke skulle koste landet noe, beredskapsmessig.³²⁾ Men også andre elementer spilte inn. Helt sentral var motviljen mot selve det forsvarskonsept den militære integreringen innebar.

Sjøforsvarets plass i fellesforsvaret

I de borgerlige partiene støtte man på denne kritikken i to varianter. Det ene gjaldt marinen. I tråd med prinsippet om kollektivt avveide styrker

ble denne som nevnt nedprioritert som nasjonal oppgave. Alt høsten 1950 kom de første reaksjoner. I militærkomiteens innstilling til beredskapsprogrammet ble det bemerket at for lite hensyn var tatt til marinen, mens flyvåpenet var tilgodesett med mer midler enn det kunne bruke. I følge Venstres Einar Osland og Høyres Erling Fredriksfryd, som målbar kritikken på Stortinget, var nedprioritering uforsvarlig fordi en ikke kunne regne med at allierte kunne forsvare norskekysten. En kuppet invasjon sjøveien, mer eller mindre lik okkupasjonen av Norge, var det angrepsscenario de så for seg.³³⁾ Den samme kritikken ble våren 1951 St.prp. nr. 57 til del, til tross for at marinen forholdsmessig sett nå kom noe bedre ut. En medvirkende grunn var nok protestene fra Sjøforsvarets ledelse, kommandørkaptein Gunnar Hovdenak og admiral Edvard C. Danielsen, som endte med at begge sa opp sine stillinger sommeren 1951. I motsetning til Fredriksfryd og Osland som mente marinen fikk være fornøyd, var det nå Høyres Sven Nielsen og Carl P. Wright som opponerte. Så lenge Norge ikke hadde bindende tilsagn om alliert sjømilitær støtte, bygget man etter deres mening på sviktende grunnlag. I likhet med Hovdenak og Danielsen avviste de at dette skulle ha noen brodd mot NATO. Snarere hadde kritikken adresse til Hauge. I premissene – i forestillingen om et isolert og nasjonalt forsvar – lå det likevel en sterk skepsis til nytten av NATO-samarbeidet. Våren 1951 omtalte da også Nielsen fremdeles nøytraliteten i positive ordelag, og to år senere var premissen om alliert sjømilitær assistanse intet mindre enn en «fullkommen fiksjon», i følge Hambro. Partipolitisk ble imidlertid spørsmålet snart stilt i bero. Dels skyldtes det nok at fløyen representert ved Nielsen og Hambro etterhvert ble mer perifer i Høyre. Bare i *Morgenbladet* fortsatte debatten med uforminsket styrke, anført av fremtredende sjømilitære talsmenn.³⁴⁾

Heimevernet

Beredskapsprogrammet støtte også på motstand fra de som mente man burde basere seg på et mest mulig folkelig mobiliseringsforsvar, med Heimevernet som en slags ryggrad. Integreringen av det norske forsvaret i NATO passet dårlig inn i dette bildet. Det innebar bl.a. en utvidelse av stammen av fast personell, styrking av stabene, mekanisering og konsentrasjon av forsvaret omkring strategiske knutepunkter. Motviljen mot dette var, ifølge den amerikanske militærkommisjonens rap-

porter, dypt rotfestet i det norske folk. Som ordskiftet på Stortinget viser, var det likevel klare partiforskjeller. NATO-motstanderne i Arbeiderpartiet og kommunistene er alt nevnt i forbindelse med debatten om norsk NATO-medlemskap. Begge grupperinger fortsatte å argumentere for en sterkere satsing på Heimevernet. Kommunistene begrunnet sågar sitt standpunkt med at Heimevernet var eneste våpengren som ikke passet inn i NATOs forsvarskonsept, eller «krigsforberedelsene» fra USAs side, som de kalte det.³⁵⁾ Men kommunistene var i perioden 1949–1953 ikke representert på Stortinget, og det var derfor Bondepartiet som kom til å fremstå som Heimevernets fremste talsmann. Typisk nok var det Heimevernet som stod på dagsorden under partigruppens drøftinger av beredskapspolitikken like etter utbruddet av Koreakrigen. I militær- og utenrikskomiteen fikk partiets talsmenn i oppdrag å si fra om misnøyen med Hauges prioriteringer.³⁶⁾ Helt samstemt virket imidlertid ikke gruppen i synet på forsvaret. Tilsynelatende var Anton Ryen, partiets fremste forsvarspolitiske talsmann, mer lydør overfor Hauge enn de øvrige. Når han under trontaledebatten vinteren 1952 argumenterte for å gi Heimevernet en viktigere rolle, var det tenkt som et tillegg til de to brigader man likevel tok sikte på å ha i stående beredskap. Jon Leirfall på sin side mente Heimevernet delvis kunne erstatte de planlagte brigader, og slik «avlaste oss for noko av dei pliktene som samarbeidet med andre land legg på oss, utan at det ville gå ut over effektiviteten av forsvaret.»³⁷⁾ I argumentasjonen for satsingen på Heimevernet og hesten (en annen av Bondepartiets hjertesaker) ble det først og fremst vist til topografiske forhold, landets særegne natur og bosetningsmønster. At det var et hensyn man mente ble oversett på alliert hold ble ikke forsøkt stukket under en stol. Igjen kan Leirfall siteres med hell: «Det som gjeld for det norske forsvaret og ein norsk forsvarsminister no, er fyrst og fremst å byggja opp eit forsvar som kan bli effektivt i norske tilhøve. Jamvel om programmet ikkje alltid fell saman med meiningar som kan bli hevda av våre allierte utan kjennskap til dei spesifikke norske tilhøva.»³⁸⁾ Skjønt misnøyen med det allierte forsvarskonsept ikke fikk store politiske følger (så langt som til dissens i militærkomiteen kom det for eksempel ikke) er det verdt å merke seg at det tjente til å legitimere opposisjonen generelt. Hverken Meisdalshagen eller den mer kompromissløse Norevik ville ha ord på seg for å være mindre forsvarsvennlige enn andre. Ved å støtte Heimevernets sak kunne det komme konkret til uttrykk og dessuten bidra til en viss oppslutning fra det borgerlige sentrum. At det var borgerlige tals-

menn for et nasjonalt forsvar, som f.eks. Seip og Leirfall, som støttet Meisdalshagen under debatten om treårsprogrammet er derfor ikke egnet til å overraske.

Felleskommando

Formelt sett ble klarsignal for etablering av et alliert kommandoapparat gitt på rådsmøtet i New York i september 1950 og godtatt av Stortinget i mars 1951. Vedtakets prinsipielle sider tatt i betraktning var reaksjonene i Norge overraskende beskjedne. Selv Lange hadde ventet sterkere motstand. Tidlig i august 1950 slo han fast i et intervju at «det norske folk vil ikke finne seg i at vår hær stilles under fremmed kommando» – dertil var frykten for at landet skulle bli gjenstand for større grad av militær styring altfor rotfestet.³⁹⁾ Noe var det i Langes betraktninger. Skepsis til økt alliert innflytelse kom tydelig til uttrykk i Venstres gruppe. Skjønt ingen fant å kunne gå imot var det mange som fryktet at man åpnet for allierte baser på norsk jord. Bare Alfred Nilsen og Knut Strand tok forbehold om at basepolitikken forble uendret. I Arbeiderpartiets gruppe gjorde Natvig Pedersen, Johannes Olsen og Ivar Norevik innsigelser. Frykt for at Norge skulle bli tvunget til å avgi styrker til kontinentet og at integreringen ville føre med seg krav om økte forsvarsbyrder ble anført som grunn. Ved votering i gruppen var det imidlertid bare Norevik som stemte mot. Protokollene for de øvrige gruppene sier ikke noe om holdningene til integrering som sådan. Spørsmålet lot heller ikke til å være særlig omstridt under Stortingets endelige behandling i mars 1951. Det avsnittet som omfattet selve kommandoordningen møtte ingen innsigelser. Derimot var det flere som mente man burde ta forbehold m.h.t. deltakelse i felleshæren. Arbeiderpartiets Einar Stavang, Natvig Pedersen og Johannes Olsen og Venstres Knut Strand var alle av den oppfatning. Som begrunnelse ble det fremholdt at landets topografi og beliggenhet var spesielt utsatt og krevde at norske styrker forble i Norge.⁴⁰⁾

Hva kan så grunnen være til at vedtaket gikk såvidt greitt i gjennom? Flere momenter kan anføres som forklaring. Verdt å merke seg er begrensningene i øverstkommanderendes myndighetsutøvelse. I Stortingetsproposisjonen ble det slått fast at denne skulle ha rett til å fredstid til å påse at de «øremerkede» styrkene var i stand til å løse sine oppgaver – noe som bl.a. innebar rett til inspeksjon og til å komme med

anbefalinger. Samtidig ble det imidlertid slått fast at landets forsvarsorganisasjon, i hovedsak basert på mobiliseringsstyrker, ikke skulle endres vesentlig som følge av kommando-ordningen, og at «felles kommandosystemer ikke kan innskrenke Stortingets myndighetsområde».⁴¹⁾ Viktig var det også at regjeringen gav etter på det punktet som gjaldt Svalbards status. I det opprinnelige utkastet til proposisjon var det fastslått at også Svalbard hørte inn under det «nordatlantiske området», som NATO tok sikte på å forsvare. Et mindretall på seks medlemmer av den utvidede utenrikskomiteen frarådet dette av hensyn til Sovjet, men bare en, Friis, truet med å dissentere. Resultatet var at man unnlot å nevne Svalbard – en sterk konsesjon til opposisjonen, i følge Friis.⁴²⁾ En tredje grunn var gjentakelsen av baseerklæringen som, om enn i en noe mer forbeholden form, slo fast at Norge heller ikke i fremtiden ville få fremmede tropper på norsk jord. Endelig må det nevnes at mange mente at et norsk prinsipielt nei til en felleskommando og felleshær ville være ensbetydende med at «vi melder oss ut av A-pakta», som det står å lese i Venstres gruppeprotokoller.⁴³⁾

Basepolitikken

Baser til bruk for allierte flystyrker står i en særstilling hva militær integrering angår. Spørsmålet var aktuelt på to måter. Dels dreide det seg om *Strategic Air Commands* bruk av Sola og Gardermoen i en eventuell krise- og krigssituasjon. Avtale om dette ble inngått i 1952. Dels var det snakk om stasjonering av taktiske fly i fredstid – utvilsomt det mest kontroversielle av de to. Her kan vi vel nærmest snakke om massiv motstand. Formelt sett var spørsmålet aldri på Stortingets dagsorden eller gjenstand for debatt der. Å snakke om en «opposisjon» på linje med andre politiske saker er derfor problematisk. Når det likevel gir mening er det fordi regjeringen, etter påtrykk fra alliert hold, flere ganger sonderte terrenget i politiske kretser, med sikte på å finne en ordning som åpnet for allierte baser, i det store og hele med negativt resultat.

Kildegrunlaget for å si noe mer presist om holdningen til basepolitikken er imidlertid svakt. Første gang spørsmålet dukker opp etter debatten om norsk NATO-medlemskap er i protokollene fra Venstres gruppe høsten 1950, under ordskiftet om integrering av NATOs styr-

ker. Tilsynelatende ville et flertall på det tidspunkt ikke kunne avvise eventuelle allierte baser. Basebegrepet var imidlertid alt annet enn entydig og vi må derfor være forsiktige med å tillegge dette stor vekt. Et halvt år senere var det nemlig mange i gruppen som hadde vansker selv med å godta etableringen av Nordkommandoen i Oslo-området, og som nettopp kunne vise til basepolitikken. Osland, som fryktet Norge «skulle koma for mykje i brennpunktet», gikk til og med i mot i utenrikskomiteen. Han var forøvrig ikke den eneste – også Hambro hadde innvendinger.⁴⁴⁾

I februar 1951 ble base-erklæringen gjenstand for en vesentlig presisering. I følge Hauge var ikke basepolitikken til hinder for at Norge bygget anlegg som kunne ta imot fremmede styrker, motta allierte besøk eller delta i samøvelser. Videre var fremmede styrker aktuelt i tilfelle angrep eller trussel om angrep på det «nordatlantiske området», og ikke på Norge alene, slik det het i den opprinnelige erklæringen. Stilltiende lot Stortinget til å godta i denne presiseringen. Noen protester foranlediget den i alle fall ikke. Samtaler Lange hadde med sentrale stortingsrepresentanter overbeviste ham om at «some way might be found to admit specialized foreign military personnel, quitely and nominally under Norwegian command for assistance in training, use of equipment, maintenance and other work relating to Norwegian bases», slik det stod å lese i rapportene fra den amerikanske militærmisjonen. Samme rapport kunne imidlertid også fortelle at Lange anså saken for å være særdeles delikat politisk og at han hadde støtt på «considerable difficulties with the members of the Storting regarding even the limited measures described above.»⁴⁵⁾

Den innledende diskusjonen mellom Norge og NATO kom i gang høsten 1951. I oktober, da Sovjet i en noteveksling protesterte mot det de så som en uthuling av basepolitikken, fattet saken offentlig interesse. I samtlige av landets aviser, med *Friheten* som eneste unntak, ble de sovjetiske beskyldningene avvist som grunnløse. Basepolitikken hadde fortsatt tverrpolitisk oppslutning. En interessant nyanseforskjell kan vi likevel påpeke – bortsett fra *Dagbladet* var støtten til basepolitikken i de borgerlige avisene generelt mer forbeholden enn i Arbeiderpartiavisene. Antakelig ønsket man på borgerlig hold i større grad å holde døren på gløtt for en eventuell fremtidig endring. I følge Ording, som var blant de få som kjente til drøftingene, var Sovjets sterke reaksjon et tegn på at Norge stod i fare for å «drive det for langt».⁴⁶⁾

Våren 1952 kom basepolitikken igjen i forgrunnen. Presserykter i forbindelse med rådsmøtet i Lisboa i februar ville ha det til at man hadde drøftet å «innstille seg på en begynnende stasjonering i fredstid».⁴⁷⁾ Bak ryktene skjulte det seg amerikanske ønsker om å stasjonere flystyrker i Norge og Danmark. Samtidig ble det gjort sonderinger i den utvidede utenrikskomiteen, med sikte på å åpne for en ordinær stasjonering av amerikanske fly. Med 20 mot 3 stemmer ble fremlegget avvist av komiteen.⁴⁸⁾

Sommeren 1952, etter at Danmark hadde gitt klarsignal til USA om en eventuell stasjonering av fly, kom det også en viss bevegelse i den norske debatten. I *Adresseavisen*, *Morgenbladet* og *Farmand* hadde tilhengerne av allierte baser nå sine talerør. Generelt ble basereservasjonens militære svakheter også viet større plass i borgerlige aviser. Et ikke uvanlig argument var det at bygging av flyplasser og anlegg uten tilstrekkelig sikring kunne «friste ubudne gjester», som *Nationen* uttrykte det. Vanligvis førte dette argumentet ikke fram til en anbefaling av allierte styrker, men til styrket norsk beredskap. Likevel fremtrådte baseopsjonen som noe mer nærliggende enn før. I arbeiderpartipressen og *Dagbladet* var situasjonen en annen. Hvis de borgerlige avisene arbeidet for å holde døren noe mer på gløtt, var det motsatte tilfelle her. Det gjaldt kanskje spesielt mer radikale aviser som f.eks. *Nordlys*, *Arbeideravisa*, *Sarpsborg Arbeiderblad* og *Sunnmøre Arbeideravis*. At disse, liksom *Dagbladet*, gjerne fremhevet basereservasjonen som en forutsetning for NATO-medlemskapet, sier noe om den vekt reservasjonen ble tillagt.⁴⁹⁾

Likevel kom det heller ikke nå til noe omfattende ordskifte. Regjeringen ønsket å slippe gjentatte erklæringer – noe som bare kunne tjene til å styrke den selvpålagte basebegrensningen. Bare Friis og Norevik brøt åpenlyst med denne linjen. De advarte mot å snike baser inn bakveien via infrastrukturprogrammet. Andre var mer forsiktige og nøyde seg, som Valen og Moseid under ordskiftet om utenrikspolitikken i januar 1953, med å si seg tilfreds med en fastlagt basepolitikk. Våren 1953 gikk danske sosialdemokrater (nå i opposisjon) imot fredstidsstasjonering av amerikanske fly. Det styrket uten tvil skeptikerne i Arbeiderpartiet. I Norge stod valgkampen nå for døren og i Venstre ivret enkelte for å programfeste et liknende standpunkt. Det lykkedes ikke. På partilandsmøtet falt forslaget med 73 mot 112 stemmer. Noen entydig brodd mot NATO var fremlegget ikke uttrykket for. I følge

Ragnar Sem, en av anførerne, var det nemlig ingen ting som mer effektivt ville gjøre A-pakt-politikken upopulær enn å la det bli fremmede baser i landet.⁵⁰⁾

Tysklandsspørsmålet

Spørsmålet om vesttysk integrasjon i NATO kom på den politiske dagsorden i september 1950. I første omgang var det snakk om rent prinsipielle drøftinger – Lange ønsket klarsignal fra Stortinget før han tok endelig standpunkt på NATOs rådsmøte i New York. Det sentrale politiske skillet bestod ikke i hvordan, men om Vest-Tyskland burde delta eller ikke. Som stemmegivningen viser, var det bare et lite mindretall som faktisk fant å ville gå imot. På Arbeiderpartiets gruppemøte i september 1950 var det bare en som stemte imot. Da spørsmålet om ratifikasjon forelå i mars 1951 stemte fire i mot, på grunnlag av et forslag fremsatt av Løberg. Høsten 1954, da spørsmålet om vesttysk medlemskap omsider kom opp etter mange forsinkelser og omveier, var kommunistene tilbake på Stortinget med tre representanter og antallet motstandere mot vesttysk deltakelse kommet opp i syv. Ved siden av de tre fra NKP, var det Arbeiderpartiets Løberg, Paul M. Dahlø og Reidar A. Lyseth, og Venstres Lars Ramndal.⁵¹⁾

Voteringsresultatet må imidlertid ikke forstås som om vesttysk deltakelse var uproblematisk. Tvert i mot – minnene fra krigen og den generelle skepsis til tyskerne stakk fremdeles dypt, og mange var betenkte. Dette kom også til uttrykk i prinsipperklæringen, der det ble fremhevet at man måtte finne samarbeidsformer som forhindret fremtidig tysk militarisme, der det het at «sterke betenkeligheter» gjorde seg gjeldende og der selv konklusjonen var negativt formulert, i det det het at regjeringen «dog ikke i prinsippet vil gå imot tysk deltakelse.»⁵²⁾ I regjeringen var det, som Geir Lundestad har påpekt, mange tvilere. Skepsisen var minst hos Hauge og Lange og sterkest hos Meisdalshagen, Moen og Fjeld, den fløy som forøvrig var mest skeptisk til NATO-samarbeidet. I en mellomstilling stod bl.a. Gerhardsen, Brofoss og Gundersen.⁵³⁾ Inntrykket av tvil preget også ordskiftet på Stortinget og i gruppene. I protokollene fra Kristelig Folkepartis gruppe står å lese at «sume ottast at det kunne verke svært utfordrande på sume nasjoner. Tvilen var såleis heller stor.» I Høyre var Hambro på kollisjonskurs med resten av gruppen, og ville gå imot, til tross for at det i grunnen var

«noe spillfekteri å tro at man hadde noen innflytelse på det». I Arbeiderpartiet ble betenkelighetene forsterket av det faktum at regjeringens og NATOs standpunkt var på linje med de tyske konservative, og ikke sosialdemokratenes syn. Som Roar Strandberg viser, var da også store deler av partipressen, i særdeleshet distriktpressen, ytterst avmålt helt frem til vedtaket i 1954.⁵⁴⁾

Hvis skepsisen var såvidt sterk, hvorfor gav dette seg da ikke uttrykk i politisk handling? Svaret er for såvidt enkelt: Vesttysk deltakelse ble sett som et nødvendig ledd i NATO-politikken. I dette lå det både en saklig vurdering og en politisk realitet. I følge Lundestad var det overordnede synet på den kalde krigen styrende for synet på Tyskland. Eventuelle motforestillinger mot tysk opprustning hos tilhengerne av NATO vek til side når tyske tropper ble stilt i utsikt å styrke det allierte forsvaret av Vest-Europa. Kjernen i tilhengers argumentasjon, og et moment som går igjen i de mer utførlige gruppeprotokollene, var da også at vesttysk integrasjon var i norsk interesse, fordi det sikret landet i sør. Av samme grunn er det nærliggende å se motstanden mot vesttysk deltakelse ikke alene som uttrykk for anti-tyske stemninger (noe motstanderne klar appellerte til), men også som uttrykk for skepsis til NATOs planer. De «subjektive momenter» hos motstanderne var, i følge Friis, underordnet de «objektive innvendinger mot en vesttysk opprustning i det hele tatt.»⁵⁵⁾

At et norsk nei til vesttysk deltakelse måtte forstås som et nei til NATO som sådan hersket det derimot liten uenighet om. Selv ikke Venstres Ramndal, som stemte imot, forsøkte å legge skjul på det.⁵⁶⁾ Stemmegivningen tjener således bare som en «test-case» på hvem som var villige til å ta et brudd med NATO på spørsmålet om Vest-Tyskland. I denne sammenheng er det verdt å merke seg at tyngden av NATO-skeptikerne ikke fant å kunne gå i mot. Hverken Meisdalshagen eller Oksvik lot til å være i sterk tvil. I følge Oksvik måtte integreringen av Vest-Tyskland sees som «en naturlig konsekvens av alliansemedlemskapet» – et standpunkt som han forøvrig gav en interessant sikkerhetspolitisk begrunnelse. I et brev til den norske ambassadøren i Bonn i desember 1952, het det nemlig at «stillhet overfor det fait accompli som pakten nå er, anser jeg Tysklands deltakelse som den viktigste militære garanti, i alle fall på lengre sikt.» Det skyldtes at han med tiden regnet med økende avstand politisk, eller «gjensidig irritasjon» som han uttrykte det, mellom Europa og USA, med den følge at «det blir Mellom-Europa som man i lengden må bygge på.»⁵⁷⁾

Gresk og tyrkisk NATO-medlemskap

Høsten 1951 kom spørsmålet om gresk og tyrkisk NATO-medlemskap på dagsorden. Dette var ømtålig av to grunner. NATO var for det første, som traktaten fastslår, ment å omfatte det nordatlantiske området. Denne regionale profilen var riktignok brutt i og med Italias medlemskap, men dette var et faktum alt fra starten av, og noe Norge knapt kunne gjøre noe med (selv om man ikke var udelte begeistret for italiensk medlemskap). For det andre var NATO ment å omfatte demokratiske stater – noe hverken Tyrkia eller Hellas var i norske øyne. Med deres medlemskap ville en ideologisk begrunnelse for NATO bli vanskeligere. Her veide innenrikspolitiske hensyn tungt. Dertil kom at det ville kunne skade bestrebelsene på en mer intim politisk samordning innen NATO. Under henvisning til motforestillingene i den danske og norske «offentlige mening» gikk de to lands utenriksministre i stedet inn for at Hellas og Tyrkia ble knyttet til de vestlige stormaktene i en særskilt Middelhavspakt.⁵⁸⁾ Da de ikke fikk gehør for en slik løsning, stod bare spørsmålet om bruk av norsk veto tilbake – en løsning hverken utenrikskomiteen eller regjeringen mente kunne komme på tale. Det mente derimot et mindretall bestående av Arbeiderpartiets Sunde, Lyseth og Friis, og Venstres Alfred Nilsen og Knut Strand, som stemte mot da saken forelå Stortinget til votering i oktober 1951. Hovedbegrunnelsen for arbeiderpartifraksjonen, anført av Friis, var at tyrkisk NATO-medlemskap ville hindre Sovjets adgang til havet, noe landet hadde legitime krav på. Som ledd i USAs offensive strategi med fremskutte baser – en «innsirkling» av Sovjet – ville det dessuten virke provoserende og bidra til svekket sikkerhet. Etter Lyseths mening ville det skade Norges forhold til naboen i øst. For de to venstrerepresentantenes vedkommende var det hensynet til NATOs ideologiske karakter som var avgjørende. Dersom Hellas og Tyrkia – «så fjerntliggende områder og så fremmedartede folk» – ble trukket inn, ville det etter deres mening være i strid med medlemslandenes felles kulturelle, politiske og økonomiske tradisjoner, skade oppslutningen om NATO i opinionen og dermed alliansens «indre styrke». Også *Dagbladet* gikk åpent ut mot gresk og tyrkisk medlemskap. Andre venstreaviser, som *Sunnmørsposten* og *Stavanger Aftenblad* var klart skeptiske i sin omtale av vedtaket.

På ett punkt avslørte debatten en skepsis som rakk langt utover mindretallets rekker og som rørte direkte ved NATO-samarbeidet. Det gjaldt

de små nasjoners innflytelse i alliansen. Mest artikulert fant vi dette hos Løberg og Friis. De så utfallet av drøftingene i NATO som uttrykk for at de små medlemsland gav etter for press fra stormaktene, spesielt fra USA – noe som fikk den «suverene likhet» til å fremstå som illusorisk. I følge Torstein Selvik, som sikkerhetspolitisk gjerne var på linje med Finn Moe, hadde USA under drøftingene redusert Danmark og Norge til statister i NATO – «en betenkelig utvikling», som «egentlig ikke er egnet til å styrke trygghetsfølelsen hos de små stater.» Liknende synspunkter fremmet også Hambro, om enn mindre åpenlyst. I stedet for å ta opp en realitetsdrøfting brukte han store deler av innlegget til å argumentere for en småstatssolidaritet, på linje med det de såkalte Oslo-statene hadde stått for sent på 30-tallet. Den uttalte stormaktsskepsis var også tilstede i det han omtalte som «en eiendommelig klassesolidaritet mellom stormaktene». At dette ble ansett å ha en NATO-kritisk brodd, understrekes av at Lange besvarte Hambros innlegg ved å vise til bestrebelsene på politisk samordning i alliansen – noe særlig de små landene i alliansen regnet som formålstjenlig.⁵⁹⁾

NATO-samarbeidet og det bredere utenrikspolitiske ordskiftet

Med NATO-samarbeidets voksende betydning fulgte ikke bare strengt sikkerhetspolitiske, men også konstitusjonelle og ideologiske problemstillinger. Ett av dem – småstatsproblematikken – har vi allerede berørt. Som nevnt var vi i spørsmålet om gresk og tyrkisk NATO-medlemskap vitne til gryende misnøye med småstatenes rolle i alliansen – en irritasjon over egenrådlig oppførsel fra stormaktenes side som nok var tilstede i andre sammenhenger, men bare sjelden kom åpent til uttrykk. Problemet lot dypest sett til å bunne i to typer motforestillinger. Det ene var misnøye med den politikk NATO kom til å stå for og det tilsynelatende manglende gjennomslag for norske synspunkter. Det andre var en konstitusjonelt betinget misnøye med samarbeidets form.

NATO og den tredje verden

Vanskene med å akseptere NATOs politikk hadde dels sammenheng med det som ble sett som alliansens manglende evne til å møte utfordringen fra tredje verden – kolonifrigjøringen. I særlig grad ble dette

opplevd som problematisk i Arbeiderpartiet. Det faktum at Norge få år etter opprettelsen av NATO stod tilbake som eneste medlem med sosialdemokratisk regjering, gjorde det ikke lettere å selge NATO til partiets velgere.

Problemet meldte seg første gang da konflikten mellom Marokko og den franske kolonimakten ble brakt inn for FN høsten 1951. En gruppe arabisk-asiatiske land mente Generalforsamlingen burde drøfte konflikten, noe Frankrike nektet under henvisning til at saken var et «indre anliggende». Et senere forslag fra den samme grupperingen om å innkalle ekstraordinær generalforsamling for å drøfte konflikten mellom Frankrike og Tunis førte heller ikke fram. Den norske delegasjonen stemte begge ganger med Frankrike og mot den arabisk-asiatiske grupperingen, skjønt begrunnelsen var en annen. Retningsgivende for delegasjonen var «solidaritet med de demokratiske stater som Norge samarbeider særlig intimt med». Under krysspress valgte m.a.o. Norge lojalitet overfor allierte framfor støtte til kolonifrigjøringsrepresentanter.⁶⁰⁾ Reaksjonene uteble ikke. Under frontaledebatten i januar 1952 tok Friis Marokko-saken opp. Den norske voteringen kalte han en «skam» og et brudd med de tradisjoner og idealer landet og partiet påberopte seg. Motforestillinger må også ha gjort seg gjeldende i utenrikskomiteen, for i innstillingen som ble lagt frem i juni samme år, het det at «slik saken har utviklet seg, kan det nå være grunn til å beklage voteringen». «En nesten enestående korreks» var karakteristikken i *Verdens Gang*. Finn Moe, komiteens formann, stod heller ikke tilbake for Friis. Med spørsmålet om Marokko i friskt minne, og Tunis-konflikten for døren, skrev han at den vestlige verden var i ferd med å begå et «ubegripelig politisk feilgrep». Om NATO het det at den stod i fare for å profilere seg i de fargede folks øyne som «en koalisjon av kolonimakter som brukes som et redskap for å undertrykke den nasjonale reising.»⁶¹⁾

Situasjonen ble ikke stort bedre da Norge i desember 1952 sluttet seg til en uttalelse i NATO-rådet som støttet Frankrikes krigføring i Indo-Kina. Vedtaket gav støtte til en rekke resolusjoner. Blant kritikerne var den *internasjonale kvinneligaen* og sentralstyret i AUF. På Stortinget møtte Lange motbør ikke bare fra Friis og Oksvik, men også fra Venstres parlamentariske leder, Neri Valen og fra Finn Moe. De sistnevnte kalte vedtaket «uheldig», og Valen presiserte at Frankrikes interesser i området var «utanom det som Stortinget og folk her i landet har innstilt seg på i forbindelse med NATO-avtalen». På Arbeiderpartiets lands-

møte i mars 1953 tilkjennegav NATO-tilhengere, som Andreas Wormdahl, at vedtaket «hadde skapt forvirring både blant partiets medlemmer og mange andre som har vært enig i den linje (NATO) som har vært fulgt.» Lange innrømmet nå også at vedtaket ikke burde vært fattet – en konklusjon utenrikskomiteen enstemmig kunne slutte opp om noe senere.⁶²⁾

Grunnloven og norsk suverenitet

Konstitusjonelle betraktninger spilte også inn, om enn primært som en uttalt dimensjon. Frykten for at landet skulle bli bundet og miste sin nasjonale suverenitet stakk dypt hos mange alt i 1949. Utviklingen i årene som fulgte virket neppe beroligende. Den «akselerende utenrikspolitikk» og manglende herredømme over situasjonen var et tema som i stigende grad opptok politiske kommentatorer.⁶³⁾ Med tiden tvang det også frem et politisk ordskifte. Et interessant mønster avtegnet seg her. På den ene side stod de som ivret for et forpliktende og sterkt internasjonalt engasjement, med Moe og Lange som fremste talsmenn. På den annen side stod en allianse av borgerlige politikere med en konservativ grunnlovsforståelse og talsmenn for NATO-skeptikerne på den politiske venstreside.

At motforestillingene kunne stikke dypt på høyre fløy fremgår av det faktum at selv ikke våpenhjelp-programmet, som Norge godkjente vinteren 1950, unnslopp kritikk. I følge Sven Nilsen var hjelpen utformet på en slik måte (bl.a. med en amerikansk militærmisjon i Norge) at det kunne så tvil om landets selvråderett. Han advarte følgelig mot å gjøre «det formynderskap som en slik stor internasjonal sammenslutning nødvendigvis må komme til å utøve» mer omfattende enn høyst nødvendig. Konstitusjonens fremste vokter i Høyre var likevel Hambro. Hans innvendinger, som primært ble gjort gjeldende i utenrikskomiteen, gjaldt ikke bare samarbeidsformene i NATO, men vel så mye Stortingets myndighet. Bl.a. mente han utnevnelsen av Dag Bryn til stedfortreder i NATO burde vært underlagt Stortinget, og ikke Regjeringen, slik tilfellet var. Skjønt mye av kritikken over manglende innflytelse hadde rot i mistro til Hauge og hans forsvarsdisposisjoner, gir ikke det tilstrekkelig forklaring på den skepsis Hambro og andre næret. Klager over mangelfull informasjon om og innflytelse på allierte anliggender var et gjennomgangstema på møtene i Høyres gruppe, både før og etter Hauges avgang.⁶⁴⁾

Først vinteren 1952 ble de konstitusjonelle sidene ved deltakelse i internasjonale organisasjoner gjenstand for åpen parlamentarisk debatt. Utgangspunktet var *stortingsmelding nr 89* som la en klart liberal grunnlovsfortolkning til grunn. Siden meldingen ikke inneholdt noen konkrete forslag til grunnlovsendringer avviste utenrikskomiteen, anført av Hambro, en realitetsbehandling. De reelle motforestillinger kom likefullt klart til uttrykk under debatten på Stortinget. Hambro hadde ved en tidligere anledning, der våpenhjelpavtalen mellom USA og Norge var blitt endret uten Stortingets samtykke, advart regjeringen om å vise «ytterste varsomhet», for ikke å «risikere at der vekkes en uvilje mot selve NATO-overenskomsten». ⁶⁵⁾ Nå gikk han hardt ut mot det han så som et forsøk på legitimere en slik konstitusjonell utglidning. Både hva innsyn i hemmelige saker og spørsmål om bevilgninger angikk, mente han Stortinget stod i fare for å bli fratatt grunnlovsfestet myndighet. Heri fikk han sterk støtte av Bondepartiets Gabriel Moseid. Også Friis gikk inn for å «vende tilbake til Grunnloven», som han uttrykte det, om enn på alt annet enn formal-juridiske premisser. Friis begrunnet nemlig sitt syn med at Grunnloven nå kunne tjene som et redskap mot det stadig mer intime allierte samarbeidet. Grunnloven må være det primære hevdet han, «og hvor langt vi så må gå av hensyn til de internasjonale nødvendigheter vi er kommet i, må bli det sekundære.» ⁶⁶⁾

Atlantehavssamfunnet

Svaret på kritikken av NATOs politikk og utilstrekkelig norsk innflytelse fant regjeringen i ideen om «Atlantehavssamfunnet». I dette lå det en erkjennelse av at NATO nok hadde et for sterkt preg av å være en militær allianse, preget av tradisjonelle stormaktsoppfatninger. Politisk samordning skulle tjene som motvekt mot alliansens militære slagside, hevdet Lange. For å lykkes trengte man ikke mindre, men snarere mer NATO. Tanken var at organisasjonen skulle bygges ut til å ivareta fellesoppgaver også på det politiske, økonomiske og kulturelle plan – noe det var hjemmel for i paktens artikkel 2. Der het det bl.a. at partene skulle bidra til å styrke forståelsen for «frie» institusjoner, «fremme vilkårene for stabilitet og velferd», og «oppmuntre økonomisk samarbeide seg i mellom». ⁶⁷⁾

Skjønt «Atlantehavssamfunnet» en periode inntok en viktig plass i

offisiell retorikk, var det aldri noen stor begeistring å spore hos politikere flest, og aller minst hos de som næret størst skepsis til NATO. I utenrikskomiteen tok Moseid dissens da spørsmålet om nærmere parlamentarisk samarbeide NATO-landene imellom ble aktuelt – et forsøk på å omsette ideen i praksis. Hambro støttet riktignok framlegget, men tolket det på sin måte, nemlig som en kanal Stortinget kunne bruke til å gjøre NATOs ledelse kjent med sine synspunkter, hvilket neppe var helt i tråd med intensjonene.⁶⁸⁾

NATO-samarbeidet i den utenomparlamentariske debatt

Fremstillingen har til nå berørt utenomparlamentariske aktører sporadisk. Det skyldes at det etter NATO-vedtaket var en nokså ufokusert misnøye som preget de intellektuelle i Arbeiderpartiet. Så mye mer entydig og konkret ble deres sikkerhetspolitiske engasjement ikke etter utbruddet av Koreakrigen. Derimot kom de til å profilere seg langt klarere som kritikere i et ideologisk ordskifte om utenrikspolitikken.

Beredskapslovene

I følge Evang var det regjeringens forslag til beredskapslover høsten 1950 som brakte de intellektuelle ut av den «politiske dvale».⁶⁹⁾ Forslagene åpnet bl. a. for pressesensur, dødsstraff, internering av femtekolonister og opprettelse av spesielle forrederidomstoler i tilfelle krig eller trussel om krig. Sentralt stod forestillingen om den «totale krig», der skillet mellom en sivil og militær sfære mistet mye av sin mening, og der spørsmålet om lojalitet ikke lenger bare var knyttet til nasjonal identitet, men ideologisk tilhørighet. Den «indre» beredskap var en logisk konsekvens av en slik tankegang, og rettet seg i realiteten mot kommunistene.⁷⁰⁾ Av denne grunn, fordi liknende forslag ble fremmet i andre NATO-land, og fordi de i tid falt sammen med en sikkerhetspolitisk «høyredreining», kom beredskapslovgivningen i mange folks øyne til å bli knyttet til NATO-politikken. Friis snakket om den «ytre» politikken inngripen i den «indre». Enkelte mente sågar det hele var et pålegg fra alliert holdt.⁷¹⁾ Ved siden av konstitusjonelle motforestillin-

ger, særlig artikulert på borgerlig hold, vakte derfor forslagene bred motstand på den politiske venstrefløy. Kommunistene, som naturlig nok følte seg spesielt berørt, protesterte ivrig og kunne for en gangs skyld appellere til en vid krets innen Arbeiderpartiet som mente regjeringen nå gikk for langt. I partiets landsstyre var det riktignok ikke så mye støtte å få. Av 53 representanter var det bare 2 som gikk imot fremleggene. Da et sterkt amputert lovforslag gikk til avstemning i Odelstinget i desember 1950, fikk et utsettelsesforslag 7 stemmer. Ved siden av forslagsstilleren, Einar Stavang, omfattet det bl.a. Friis, Lyseth og Løberg. Oksvik og Natvig Pedersen var karakteristisk nok fraværende. Sterkest motstand var imidlertid å hente blant ledende intellektuelle og fagorganiserte. Protester ble oversendt Stortinget fra 107 foreninger og 9459 enkeltpersoner. I en egen resolusjon gikk 600 fremtredende intellektuelle kraftig i rette med regjeringen – det første organiserte fremstøt siden nedelaget i 1949. For dem gav lovforslagene fokus til misnøyen over ensretting i pressen og manglende demokrati i partiet. De så nemlig fremleggene som et angrep på fundamentale demokratiske rettigheter – som knebling av ytringsfrihet og legitim opposisjon.⁷²⁾

Etableringen av Orienteringskretsen

Striden om beredskapslovene og den tidligere omtalte diskusjon i kjølvannet av Evangs «frimodige ytringer» om Koreakrigen, styrket den intellektuelle kretsens posisjon. Forespørsler om å få Evang som innleder på debattmøter strømmet inn i et langt større antall enn han kunne si ja til. Mange møter, som det *Universitetets Realistforening* arrangerte under Johan Galtungs ledelse, støttet klart Evang. I det hele tatt lot hans synspunkter til å befeste seg på lærestedene. I april 1951 dannet Torsstein Eckhoff og Aubert *Studentenes Studiegruppe i fredsproblematikk*. Samtidig erobret en gruppe statsvitenskaps-studenter, med Bern H. Lund i spissen, Studentersamfunnets styre. Ifølge *Universitas*, var det «grunn til å tro at de fleste er motstandere av A-pakten, og det vil sikkert komme frem av programmet.» Det ble opptakten til en lang periode der NATO-opposisjonelle dominerte studentpolitikken.⁷³⁾

Mulighetene til å få et eget organ for opposisjonen ble også drøftet. I første omgang drøftet man et redaksjonelt samarbeide med danske *Internasjonale Perspektiver*, og distribusjon av bladet i Norge. Invol-

vert i planene var Johan Vogt, Reidar Auli, Frode Rinnan, Erling Schreiner, Kristian Gleditsch, Evang og Aubert. 200–300 abonnenter i Norge var et realistisk anslag, ifølge Vogt.⁷⁴⁾ Spørsmålet om å danne et nytt parti eller en fraksjon kom også opp. I et brev til Finn Lie, bedriftseier og politisk engasjert på Lillehammer, forteller Evang at han flere ganger var blitt bedt om å stille seg i spissen for et slikt organisert fremstøt. Det samme brevet gir også forklaringen på hvorfor Evang avsto. En grunn var at en kursendring, etter Evangs mening, før eller senere ville tvinge seg frem i partiet. Hvis ikke ville en opposisjon komme til «å oppstå av seg selv, uansett om vi tilskynder den eller ikke.» Dertil kom at om det skulle bli nødvendig å bryte ut, så ville det være «meget uheldig om opposisjonen tok form av en gruppe intellektuelle.» Opposisjonen måtte i utgangspunktet ha rot i den faglige og politiske bevegelse, der uroen var stigende, men krevde modning. Det de intellektuelle kunne bidra med i første omgang var å gi denne opposisjonen et talerør, et eget organ.⁷⁵⁾

Det skulle gå mer enn halvannet år før denne tanken ble til virkelighet. Høsten 1952, ett år før stortingsvalget, kom det fortløpende i arbeidet. Ideen med et dansk-norsk opplegg ble vraket til fordel for et rent norsk foretak og andelslaget *Orientering* dannet. Tilblivelsesprosessen er utførlig beskrevet i Ulf Arnesens *Starten av Orientering* og vil ikke bli berørt her.⁷⁶⁾ Derimot skal vi se nærmere på hvordan Orienteringskretsen kom til å definere sitt syn på NATO.

Verdt å merke seg er den misnøye som hadde vokst i takt med det stadig mer omsegripende NATO-samarbeidet. Stemningsomslaget var tydelig i *Kontakt*, som frem til dannelsen av *Orientering* var opposisjonens viktigste talerør. I april 1951 målbar denne ennå tanken om et nærmere politisk samarbeide i NATO, med sikte på å «reformere» USAs linje, slik Bull tidligere hadde gått inn for. I et forsøk på å definere en sosialistisk utenrikspolitikk vel ett år senere var dette perspektivet forlatt. «Å trygge vår stilling og unngå ubehageligheter innenfor A-pakt-fellesskapet» var fortsatt en målsetting, men heller ikke mer. Viktigere var det å vise solidaritet med land i den tredje verden. Skulle det oppstå lojalitetskonflikter, måtte det være et hensyn som veiet tyngre enn A-pakten. Et anonymt innlegg høsten 1951 med den megetsigende tittel «Ta fra oss illusjonene» markerer klart omslaget blant NATO-skeptikerne. Her ble opprustningen, gresk og tyrkisk NATO-medlemskap og USAs angivelig politiske press, fremholdt som brudd på forutsetningene for norsk medlemskap. Noen vei ut av alliansen så

forfatteren ikke, men konkluderte med at «vi narret oss selv da vi håpet at A-pakten kunne bli utgangspunkt for et konstruktivt regionalt samarbeid.»⁷⁷⁾

I den grad det er tillatt å lese en tendens ut av innleggene i Kontaktspalter, kan vi snakke om et skifte fra å se norsk utenrikspolitikk realisert gjennom NATO, til å se den realisert dels på siden av og uten særlig hensyntaken til NATO. Skjønt omslaget, som bidro til å samle opposisjonen, på mange måter må sees som en forutsetning for etableringen av avisen, var det knapt grunnlag for noe politisk program. Prinsipp-erklæringen, i alt vesentlig ført i pennen av Christian Bay og Sigurd Evensmo, la ikke skjul på det. Den fastslo at NATO hadde fått følger «langt ut over det dens tilhengere kunne regne med», og nevnte pressens ensretting, opprustningen og beredskapslovene som eksempler på «utglidning». Noe klart alternativ utover «drøftelse av vårt standpunkt» og «kursendring i utenrikspolitikken» forelå derimot ikke. En grunn var nok at man tilstrebet bredest mulig støtte i de «vide kretser som nå først og fremst føler usikkerhet og ro».⁷⁸⁾ En annen grunn var at det ikke var mulig å samle kretser om et entydig standpunkt for eller mot fortsatt medlemskap. Her rådet det nemlig divergerende oppfatninger, noe debatten i avisen den første tiden tydelig viste.

På den ene siden stod de som ønsket å fastslå nei til NATO som uttalt målsetting. Fremste eksponenter for dette synet var Jens A. Christophersen og Kristen Andersen. Begge anså nøytralitet som et realistisk alternativ. På den andre siden stod det syn Thomas Chr. Wyller formulerte som «borgfred om NATO som organisasjon, men kamp om dens politikk». Ved å skille mellom organisasjon og politikk, eller, som hos Aubert, mellom «form» og «innhold», kunne man skape en slags plattform for opposisjonen uten å reise det taktisk ukloke spørsmålet om utmelding. Slik ville man unngå å redusere kretsen til en «ufarlig sekt uten innflytelse». Det betød ikke at utmelding ikke kunne brukes som trussel dersom NATO-politikken brøt med bestemte retningslinjer. Konkret ble basepolitikken og forholdet til Tyskland nevnt som eksempler der Norge burde bruke sin vetorett, og ikke inngå kompromisser.⁷⁹⁾ At det siste standpunktet kunne føre over i et nei til NATO, og at man derfor ikke hadde med noen dyp motsetning å gjøre, fremgår av Johanne Åmlids utspill like etter *Orienterings* etablering. I et innlegg i *Arbeiderbladet*, som forøvrig ikke bare foranlediget debatt i norsk, men også svensk sosialdemokratisk presse, ba hun regjeringen forsikre om at basepolitikken bare kunne endres dersom landet var

direkte berørt i en konflikt. Poenget med en slik styrking av landets allierte særstilling var å skjerme Norge fra å bli involvert i konflikter i mer perifere områder. Øyensynlig misfornøyd med regjeringens avvissende svar, skrev Åmlid i *Orientering* at «det er kortsiktig politikk når DNA slår fast at A-pakten er det siste ord i uoverskuelig fremtid.»⁸⁰⁾

Den kommunistiske fredsbevegelse

Også den kommunistiske fredsbevegelsen arbeidet iherdig for å vinne opinionen for en NATO-kritisk linje. I motsetning til de intellektuelle kunne de imidlertid ikke notere seg noen særlig fremgang. Innsamlingen av underskrifter til *Stockholmsappellen* gikk tregere enn ventet, særlig etter Koreakrigens utbrudd. Stort flere enn 100 000, eller det antall NKP kunne mobilisere ved valg, fikk arrangørene i Norge ikke med seg, og det til tross for målsettingen om å skape en folkefront, der medlemmer av Arbeiderpartiet og ikke minst fagorganiserte kunne ta del. At kampanjen led under organisatoriske svakheter og «manglende forståelse (...) blant dens tilhengere», ble da også innrømmet. En medvirkende årsak kan nok ha vært at *Fredens Forkjempere*, som stod bak kampanjen, raskt falt ned på et standpunkt til forsvar for Nord-Korea. Da samme organisasjon, i tråd med Stalins diplomatiske offensiv og Verdensfredskongressens parole, året etter iverksatte en kampanje for et femmaktsmøte oppnådde den kun i overkant av 40 000 underskrifter. Bare kampen mot regjeringens forslag til beredskapslover kunne kommunistene notere seg som en liten seier.⁸¹⁾

Arbeiderpartiets holdningspolitiske motoffensiv

Det kanskje klareste tegn på at stemningen blant de intellektuelle og kommunistene hadde mer enn akademisk interesse er den motoffensiv partiledelsen kom til å sette inn. Skjønt det er sparsommelig med kilder til å belyse denne siden av saken, er det grunn til å tro at de intellektuelle bekymret ledelsen vel så mye som kommunistene. NKP kom noe styrket ut av valget i 1953, men det var først og fremst i fagbevegelsen kommunistene var fryktet. Etter oppslutningen om kommunistenes paroler å dømme var det bare i et fåtall verkstedklubber og fagforeninger at de kunne sies å stå sterkt. På LOs representantskapsmøte våren

1951 og kongressen i 1953 var det bare ett forbund, *Norsk Papirarbeiderforbund*, som fremmet kommunistenes parole om utmelding av NATO.⁸²⁾ I følge Tranmæl kunne da også rapporter fra arbeidsplassene berette om stadig mindre støtte til kommunistene. Da var intellektuelle «halvkommunister» en større trussel etter Tranmæls mening. Et liknende syn målbar Nils Chr. Brøgger, som i *Aftenposten* omtalte de intellektuelle som «et klamt defaitistisk element» med en «uheldig innflytelse, ikke minst på lettpåvirkelig ungdom.»⁸³⁾ Likegyldig hvem som måtte være «farligst», var det klart at begge grupper truet med å svekke oppslutningen om NATO-samarbeidet i opinionen. At «utenrikspolitikk og opinionsdannelse» våren 1951 stod som eget punkt på Sentralstyrets dagsorden var derfor neppe noen tilfeldighet.⁸⁴⁾

På samme tid kom negative sanksjoner i bruk. Landsstyrevedtaket fra 1933 om deltakelse i kommunistiske dekkorganisasjoner ble innskjerpet. Agitasjonen mot kommunistene varte ved i flere år, men lot til å nå et klimaks i 1954 med offentliggjøringen av Haakon Lies angivelige avsløringer om kommunistisk virksomhet.⁸⁵⁾ Det ble også grepet inn overfor «den polemikk og angrep Karl Evang har rettet mot DNA». Evangs deltakelse på debattmøte i regi av Bergen og Hordaland AUF ble stanset av moderorganisasjonen, og utgivelsen av hans «frimodige ytringer» på Tiden Forlag forsøkt stoppet av Sentralstyrets medlemmer i styret.⁸⁶⁾

Et annet viktig virkemiddel var de opinionsoffensivene partiet kom til å sette inn. Sommeren 1950 svarte de sosialdemokratiske partiene i Norden på kommunistenes anti-atomvåpenkampanje med en «sosialdemokratisk Stockholmsappell». Vinteren 1951 gjorde de felles sak i kampanjen *Fred med Frihet*. Primus motor også i dette arbeidet var Haakon Lie, som flere ganger tidligere hadde gått inn for liknende kampanjer, uten å få partiledelsens støtte. De viktigste holdningspolitiske fremstøt for å sikre ro og orden i rekkene var likevel dannelsen av organisasjonen *Folk og Forsvar* vinteren 1951 og etableringen av India-hjelpen to år senere. Formålet med førstnevnte, som ved kollektivt medlemskap søkte å knytte til seg frivillige, politiske og faglige organisasjoner, var primært å gjøre forsvarstanken mer populær i opinionen, eller «motvirke de stemningsmessige svingningene som i dag preger forsvarsinnsatsen», slik organisasjonens formann, Tor Skjønberg, uttrykte det.⁸⁷⁾ Indiahjelpen hadde en noe annen funksjon. I tillegg til humanitære og politiske grunner skulle bistanden tjene som et slags positivt motstykke til sikkerhetspolitikken. Dikotomien positiv/

negativ om henholdsvis fredspolitik/beredskapspolitik var gammelt tankegods i Arbeiderpartiet. At u-hjelpen ikke bare hadde et internasjonalt siktemål, men også var myntet på den hjemlige opinion gir Ording et treffende vitnesbyrd om. Etter hans mening var det nemlig påkrevet «å gi folk noe positivt ved siden av de store forsvarsbevilgningene.» At det nettopp var de mest skeptiske til NATO, som f.eks. Evang, som kom til å spille en fremtredende rolle i etableringen av hjelpen tyder på at den virket etter intensjonen.⁸⁸⁾

Konklusjon

Oppsummeringsmessig må vi kunne fastslå at NATO-samarbeidet, med den forsvarsoppbygging og integrering som fulgte i Koreakrigens kjølvann, fikk et langt annet og mer omfattende innhold enn forutsett. Et nytt politisk klima, preget av sterk frykt for Sovjetunionen, var den viktigste årsaken til dette skiftet. At striden særlig kom til å stå om omfanget av forsvarssatsingen er ikke egnet til å overraske. Arbeiderpartiets NATO-skeptiske fløy ville i utgangspunktet skjære ned på forsvarsbudsjettet. Medlemskapet i NATO skulle etter deres mening ikke koste noe – snarere tvert imot. Etter Koreakrigen kom de til å spille rollen som regjeringens bremsekloss. Etter hvert som motstanden tiltok også i de borgerlige sentrumspartiene, særlig i spørsmålet om tjenestetiden, styrket de sin stilling parlamentarisk og oppnådde til dels betydelige kompromisser. Noen uttalt brodd mot NATO på prinsipielt grunnlag forekom sjelden i beredskapsordskiftet. På den annen side var det heller ingen almen aksept for at NATO skulle innebære klare forpliktelser.

I viktige prinsipielle saker som krevet norsk samtykke i NATO-rådet, som f.eks. vedtak om vesttysk, gresk og tyrkisk deltakelse, felleshær og felleskommando, var bildet et annet. Her kan det virke som om opposisjonen var svakere, bortsett fra i kretser som var erklærte NATO-motstandere. En viktig grunn til det var at bruk av vetoretten ikke ble sett som reelt alternativ, med mindre man var villig til å ta et brudd med NATO. Når den militære integrering skulle omsettes i praksis var man derimot vitne til betydelig motstand. Fremmede styrker på norsk jord vakte sterk motvilje i de aller fleste politiske kretser, og bidro til at basepolitikken i det vesentlige ble fastholdt. For Oriente-

ringskretsen ble den et hovedanliggende, og koplet til en uttalt målsetting om avskjerming. Forsvarsoppbyggingen basert på prinsippet om kollektivt avveide styrker var ikke udelt velkommen i borgerlige kretser. Særlig upopulær i deler av Høyre var den p.g.a. nedprioriteringen av Sjøforsvaret. En underliggende premisse var mistroen til NATOs solidaritetsforpliktelse – til at Norge kunne gjøre regning med sjømilitær assistanse. Fremste eksponent for en kritikk av forsvarsoppbyggingen på nasjonalt grunnlag var likevel Bondepartiet. Tilpasningen til et alliert forsvarskonsept støtte her an mot et mobiliseringsforsvar i mer tradisjonell forstand, der Heimevernet inntok en nøkkelrolle. Det hadde forøvrig tilhengere langt utover Bondepartiets rekke, bl.a. i Venstre og Arbeiderpartiet.

Et felt som skulle vise seg problematisk var forholdet til land i den tredje verden. Med opptrapping av konflikten i bl.a. Indokina og Nord-Afrika, ble utenriksledelsens balansegang mellom hensynet til allierte kolonimakter på den ene side og land som kjempet for kolonifrigjøring på den annen, stadig vanskeligere. På hjemmebane representerte særlig Frankrike en ideologisk belastning for NATO-samarbeidet, ikke minst i regjeringspartiet. Reaksjonene på tilløp til en samordnet alliert utenrikspolitikk var imidlertid jevnt over nokså avvisende.

På dette felt kom særlig opposisjonen blant Arbeiderpartiets intellektuelle til å spille en viktig rolle. Med mobiliseringen mot beredskapslovgivningen var de tilbake på banen. Erklærte motstandere av NATO var de ikke lenger, dels av taktiske grunner. Deres målsetting, utover det å medvirke til et bredere ideologisk ordskifte, var å påvirke partiledelsen til å føre en mer uavhengig linje i forhold til NATO, eller «litt mer brobygging» som Evang formulerte det.

For å se fellestrekk i den opposisjon som kom til uttrykk, kan det være nyttig å vende tilbake til de tre omtalte reaksjonsmønstre. Det var bare et fåtall innen Arbeiderpartiet og NKP som sto for en utmelding av alliansen. En annen mulighet var forsøket på å «reformere» NATO – et syn som særlig Finn Moe eksponerte, og som i noen grad lå til grunn for oppslutningen om «atlanterhavssamfunnet». En viss appell lot denne tanken til å ha hos de intellektuelle i NATOs startfase. Slik samarbeidet utviklet seg var ikke utsiktene for en slik strategi de beste, og i Orienteringskretsen tok man da også eksplisitt avstand fra såkalt «positiv» kritikk. Det tredje reaksjonsmønster er det som går igjen som en rød tråd i opposisjonens engasjement – nemlig forsøk på å skjerme Norge fra NATO-samarbeidet. Dette kunne ha ulike nedslagsfelt: i kampen

Høsten 1954 – høsten 1957:

Russisk vårløsning og sviktende NATO-samhold

Den internasjonale bakgrunn

På den internasjonale arena var det særlig tre forhold som kom til å få betydning for den sikkerhetspolitiske debatt i Norge. Det ene var regimeskiftet i Sovjet. Khrustsjovs konsolidering av makten og oppgjøret med Stalin, som nådde sitt klimaks på den 20. partikongressen våren 1956, gav støtet til en revurdering også av sovjetisk utenrikspolitikk. Sentralt i analysen trådte forestillingen om stormaktenes interessefellesskap i å unngå atomkrig. Nedrustningsforhandlinger i Geneve, enighet om en østerriksk nøytralitetsløsning og invitasjon til flere vestlige ledere, herunder Gerhardsen, føyet seg inn i bildet av større diplomatisk smidighet. Sammen med den sterkere prioritering av den sivile økonomien ble dette, på norsk offisielt hold, tatt til inntekt for et ønske om å bryte landets internasjonale isolasjon. Den russiske «innsirklingspsykosen» var slutt, men målsettingen var fremdeles å splitte NATO, hevdet Lange.¹⁾ Innmarsjen i Ungarn høsten 1956 og Khrustsjovs etterfølgende «atomrasling» på den diplomatiske fronten satte en stopper for de mest optimistiske analysene av sovjetisk politikk, men endret ikke hovedinntrykket. Overfor Norge var den militære integreringen i NATO fremdeles et sovjetisk hovedanliggende. Spesiell interesse ble viet spørsmålet om installering av rakettvåpen, Honest John og Nike, som russerne antok var et første skritt i retning av å anbringe atomvåpen på norsk jord. I motsetning til tidligere var det imidlertid tegn i den diplomatiske språkbruken som tydet på at Sovjet hadde slått seg til ro med det norske NATO-medlemskapet og tillå den norske basereservasjonen større reell verdi.²⁾

Det andre var NATOs doktrine om massiv gjengjeldelse, som overløt USAs kjernefysiske avskrekkingsevne hovedrollen i NATO-forsvaret, og som innebar at alliansen kunne redusere på kravene til et konvensjonelt forsvar. Dette hadde ikke minst klare økonomiske fordeler. Prinsippvedtaket om doktrinen ble fattet på rådsmøtet i desember 1954 og behandlet av medlemslandene enkeltvis våren 1955. En

sterkere satsing på utvikling av mindre kjernefysiske våpen og hyppige prøvesprengninger fant sted i Storbritannia og USA. Det samme var tilfelle i Sovjet. På norsk hold ble det nedsatt et særskilt utvalg – den såkalte Boyesenkomiteen – til å drøfte de nye våpensystemenes betydning for landets forsvar.

Det tredje var forholdet mellom de allierte. Mens frykten for Sovjet gradvis avtok og det ble mulig å snakke om en «avblåsning av den kalde krigen», som Lange formulerte det, meldte tegnene til splittelse seg for alvor i NATO. Alliansesamarbeidet kunne tydeligvis ikke forhindre konflikter mellom medlemsland slik tilfelle var f.eks. mellom Storbritannia og Hellas om Kypros' stilling, eller mellom Storbritannia og Island om fiskerigranser. Stormaktenes prioriteringer utenfor Atlanterhavsområdet betød og en svekkelse av engasjementet i forsvaret av NATO. Det gjaldt USA og Storbritannia, men spesielt Frankrike som overførte store styrker til krigføringen i Algerie. Klimaks i friksjonene kom med Suez-konflikten høsten 1956. Den franske og britiske militære intervensjon ble ikke bare møtt med moralsk forargelse, men ble av mange allierte oppfattet som en provoserende maktpolitikk, som kunne sette freden i fare. Her hjemme var skuffelsen desto større som Norge hadde stilt seg i spissen for de land som gikk inn for størst mulig politisk samordning i NATO. Et eget utvalg, de såkalt «tre vise» der bl.a. Lange deltok, med mandat fra NATO-rådet til å drøfte det politiske samarbeidet, konkluderte i desember 1956 med at NATO fortsatt skulle konsentrere seg om de militære oppgavene. Noen form for institusjonalisering av politiske konsultasjoner var ikke aktuelt. Politisk samordning kokte derfor i hovedsak ned til en prinsipiell aksept for at medlemsland ikke skulle fastlegge sin politikk eller komme med viktige uttalelser som måtte berøre alliansen i vesentlig grad uten at spørsmålet på forhånd var drøftet i NATO.³⁾

Det sikkerhetspolitiske ordskifte i Norge

Etter striden om tjenestetiden antok det sikkerhetspolitiske ordskifte en mindre tilspisset karakter. Færre kontroversielle saker stod på dagsorden. Ytringer fra «grasrota», dvs. faglig og politisk organiserte, kom sjeldnere frem. Et barometer på denne aktiviteten er resolusjoner til to

sentrale institusjoner som LO og Stortinget. Både oppslutningen om og antallet resolusjoner var langt lavere i årene 1955–1957 enn den foregående og påfølgende periode.⁴⁾ At de store sammenstøt uteble betød imidlertid ikke at de politiske motsetningene forsvant. Dels fortsatte uenigheten om tjenestetidens lengde, dels ble NATO-landenes forhold til kolonifrigjøring og avspenning gjenstand for debatt, og dels kom de kjernefysiske våpnene på dagsorden. I noen grad var disse problemstillingene innvevd i hverandre. Det er likevel hensiktsmessig å ta dem opp enkeltvis.

Spørsmålet om kjernefysiske våpen

Tidlig på 50-tallet var det stort sett bare kommunistene i den norske sikkerhetspolitiske debatten som søkte å sette atomvåpnene på dagsorden. Siden USAs atomvåpenarsenale ble regnet som den viktigste militære forutsetning for forsvarssamarbeidet, ble yringer som ensidig fokuserte på atomvåpnene oppfattet å ha en NATO-kritisk brodd. Frykten for kommunist-stemplet var likevel ikke eneste grunn til at kritiske synspunkt på atomvåpnene så sjelden kom frem. Positive forventninger til nytten av atomkraft spilte nok inn – slik det bl.a. kom til uttrykk på landsmøtet i Arbeiderpartiet i 1955. I vedtaket «Atomkraften for freden» ble fredelig utnyttning av atomenergien antatt å åpne for en «ny tidsalder» med økonomisk vekst og utvikling. Om den kjernefysiske avskrekking, het det i Gerhardsens tale, at den måtte sees som hovedgrunnen til «den nye bevegelsen i utenrikspolitikken» og utsiktene til fremgang i nedrustningsforhandlingene.⁵⁾ Liknende synspunkter hevdet Lange i Stortinget. Dette betød ikke at man overså faremomentene – «kjernefysisk ragnarokk» var allerede et etablert begrep. De umiddelbare fysiske virkningene ved bruk av hydrogen- og atombomben hersket det i allefall neppe tvil om. Men frem til midten av 50-tallet ble spørsmål knyttet til atomvåpenproblematikken sjelden reist, og der det skjedde, ble de håndtert som et felles vestlig anliggende, og knyttet til en generell nedrustningsproblematikk. To forhold skulle endre dette bildet. Det ene var de stadig hyppigere prøvesprengningene og den voksende oppmerksomhet og kunnskap omkring radioaktivt nedfall, det andre var spørsmålet om en eventuell fremtidig utplassering av atomvåpen i det norske forsvar.

Kjernefysiske prøvesprengninger

Da regjeringen oppnevnte et atomenergiråd våren 1955 var det for å kartlegge helsefaren for spesielle grupper, slik som teknikere og medisinske forskere som på en eller annen måte kunne være utsatt for strålingsfare. Dette hensynet stod sentralt også på den atomenergikonferanse som FN arrangerte i Geneve i august samme år. I 1955 og 1956 tiltok imidlertid det registrerte radioaktive nedfallet dramatisk som en følge av hyppigere prøvesprengninger, for Norges vedkommende først og fremst fra Sovjet. Dermed rykket hensynet til befolkningen i forgrunnen, og intensiverte såvel behovet for kunnskap som den offentlige interessen for problemene. I begge henseende stod helsedirektør Evang sentralt. Han ledet utredningen i Sosialdepartementets regi og drev aktiv opplysningsvirksomhet, bl. a. som foredragsholder. Høsten 1956 informerte han regjeringen i statsråd og i januar 1957 forelå en egen stortingsmelding om det radioaktive nedfallet over Norge.⁶⁾

I takt med de stadig hyppigere kjernefysiske prøvesprengningene og den økte oppmerksomheten omkring radioaktivt nedfall, antok saken en politisk karakter. Overfor Stortinget ble krav om stans i prøvesprengningene første gang gjort gjeldende i mai 1954, fremmet av *Folkereising mot Krig*.⁷⁾ Av de politiske partiene var det Venstre som førte an. Partiet vedtok på landsmøtet i april 1955 en resolusjon som henstilte til regjeringen å overveie tiltak til å få stanset prøvesprengningene.⁸⁾ Ingen av de øvrige partiene tok opp spørsmålet, og av ungdomsorganisasjonene var det bare AUF som befattet seg med det. På fylkingens landsmøte i mars 1955 ble Finn Gustavsens forslag om at Norge burde gå inn for forbud mot videre eksperimenter tatt inn i programmet, riktignok med den tilføyelse at det dreide seg om eksperimenter «som kan representere en fare for sivilbefolkningen.»⁹⁾ Et forslag fra AUFs distriktslag i Oppland om å starte en «folkebevegelse mot krig» ble avvist av AUFs sentralstyre. Da det noen uker senere dukket opp igjen i form av en aksjon for forbud mot eksperimentering med atomvåpen, «på bredt grunnlag» og i den sosialistiske ungdomsinternasjonals regi, kunne imidlertid sentralstyret si seg prinsipielt enig. Noe mer skjedde likevel ikke med saken. Ifølge Hermann Pedersen som satt i utvalget som skulle formulere endelig forslag til styret, var partiledelsen og særlig Haakon Lie imot at atomvåpnene ble fokusert på denne måten.¹⁰⁾

I Orienteringskretsen ble imidlertid kravet om stans i prøvespreng-

ningene kjørt frem med full tyngde i 1955. En underskriftskampanje for en appell til Stortinget ble iverksatt våren 1955. I presentasjonen ble det vist såvel til Venstres landsmøtevedtak, som de svenske sosialdemokraternes vedtak om ikke å integrere atomvåpen i det svenske forsvaret og om å arbeide for stans i prøvene med atomvåpen gjennom FN. Appellen hadde da også et dobbelt siktemål, nemlig å innstille alle prøver med og produksjon av atomvåpen og «å sørge for at atomvåpen, uansett hvilke formål eller hvilken karakter de har, ikke får innpass i vårt lands militære beredskap.» Ved siden av *Orientering*, stilte *Fredens For kjempere*, en fagforening og 505 enkeltpersoner seg bak appellen. I regjeringen, der sprenkningene ble sett på som et FN-anliggende, vant kravene lite gehør.¹¹⁾

Året etter gjentok Orienteringskretsen sin appell, denne gangen rettet til regjeringen. Underskriverne var begrenset til folk med større «tyngde» i opinionen, ca 160 mer eller mindre kjente intellektuelle. Ikke overraskende var mange av dem å finne blant dem som opprinnelig hadde profilert seg som NATO-motstandere og som senere hadde stilt seg bak kampanjen mot beredskapslovene. Appellen ble støttet bl.a. av *Norges Fredslag*.¹²⁾ Nå ble imidlertid saken også reist på Stortinget. Venstres Arthur Sundt og Bent Røiseland var forsåvidt programforpliktet til det. Venstres landsmøte gjentok våren 1956 kravet om sterkere norsk engasjement, denne gang i skarpere ordelag. Men også Olav Versto fra Arbeiderpartiet og Bondevik fra Kristelig Folkeparti minnet utenriksministeren om saken.¹³⁾ Utspillet fra regjeringen kom høsten 1956, samtidig som rekordhøye mengder radioaktivt nedfall ble registrert i Norge. Opplegget gikk ut på å fremme saken i FN, sammen med Japan og Canada, med sikte på å nå frem til en ordning med forhåndsvarsling av prøvesprengninger. Blant dem som ivret sterkest for å sette saken på dagsorden var Gerhardsen. Han kunne, i følge Haugland, ikke skjønne «at ansvarlege menneske kunne halde fram med atombombep prøvene», og mente det burde bygges opp en opinion mot dem. I landsstyret sa han at saken burde være den nærmeste til å bli tatt opp på politisk basis i NATO.¹⁴⁾

Først i 1957 ble imidlertid saken et tungt politisk anliggende. Sprengningene hadde da pågått i flere år, og forhandlinger med sikte å oppnå gjensidig prøvestans hadde strandet. I april 1957 appellerte Albert Schweitzer, innehaver av Nobels fredspris, til vestmaktene om ensidig å stanse prøvesprengningene. Tanken var at det skulle få fortløp i forhandlingene. Utspillet kom under et Norgesbesøk, og ble

utgangspunkt for en internasjonal underskriftskampanje. Denne vant relativt stor tilslutning, ikke minst i Norge. Partipolitisk var ungdomsorganisasjonene fremdeles pådrivere. I mars gikk landsmøtet i Norges Unge Venstre inn for ensidig prøvestans. I resolusjonen het det videre at «dersom våre allierte i NATO ikke er villige til å ta denne kalkulerede risiko, bør Norge ta sin stilling til NATO opp til overveielse.¹⁵⁾ I mai sluttet AUFs sentralstyre opp om en ensidig prøvestans, i en resolusjon som klart uttrykte misnøye med regjeringens og moderpartiets engasjement så langt. 31. mai gikk et enstemmig landsmøte i Venstre inn for Schweitzers appell. Dagen etter vedtok Arbeiderpartiet å programfeste «av all kraft» å gå inn for en «øyeblikkelig stans av atombombepøverne i alle land». Like etter vedtok Stortinget enstemmig et forslag fra Røiseland, der regjeringen ble oppfordret til «å gå aktivt inn gjennom FN og NATO for å realisere *Schweitzer-appellen*.» Ved valget høsten 1957 var det bare Høyre av de politiske partier som ikke hadde programfestet å arbeide for en stans av prøvesprengningene.¹⁶⁾

Spesiell oppmerksomhet er det grunn til å feste ved vedtaket på Arbeiderpartiets landsmøte. Den formuleringen som ble vedtatt var nemlig atskillig skarpere enn den programutvalget hadde lagt opp til. Den ble ført i pennen av Theodor Kinn, ordfører i Fet kommune, og fremsatt som eget forslag sammen med et utsagn om at atomvåpen ikke måtte godtas på norsk jord. I ettertid er det den sistnevnte, såkalte atomparagrafen, som har blitt stående som det sentrale. For Kinn var det imidlertid ikke slik. Han var i første rekke opptatt av det radioaktive nedfallet, som han antok ikke bare kunne skade arveanlegg, men også forårsake flere tilfelle av lungekreft, hjerteinfarkt, nervøse lidelser, ja sågar rastløshet og irritasjon. Dette fremgår av et brev han sendte helsedirektør Evang to måneder før landsmøtet. Kinn antok at Evang skulle delta på landsmøtet og bad ham foreta seg noe. Regjeringens opplegg med forhåndsregistrering var, ifølge Kinn «verre enn intet» fordi den innebar en slags oppfordring til å fortsette sprengningene. Noe konkret alternativ ble ikke antydnet, men Kinn understreket at Norge hadde et godt kort på hånden, nemlig NATO-medlemskapet. «Hvis intet annet hjelper, må spørsmålet om å melde seg ut taes opp til alvorlig overveielse.»¹⁷⁾

Forut for landsmøtet var spørsmålet om prøvesprengninger knapt gjenstand for noen bred diskusjon i partiet. Et par uttalelser til sentralstyret fra lokale partilag er alt som innevarsler en interesse fra menigmann. En måneds tid tidligere var et forslag, mer eller mindre i

tråd med det sentralstyret opprinnelig hadde innstilt på, vedtatt på LO-kongressen. Det må derfor være riktig å si at landsmøtevedtaket kom overraskende på de fleste.

De ulike partivedtakene og oppslutningen om Schweitzer-appellen viser klart hvordan atomvåpnene hadde rykket i forgrunnen i det sikkerhetspolitiske ordskiftet. Dette tangerte holdningene til NATO-samarbeidet på flere måter. For det første styrket det posisjonen til NATO-kritikerne som hadde arbeidet for å sette saken på den politiske dagsorden. For det andre må vi anta at fokuseringen på de vestlige atommaktene, USA og Storbritannia, qua allierte i noen grad bidro til å svekke NATOs omdømme i opinionen. Enkelte var, som vi så, av den oppfatning at Norge burde sette sitt medlemskap inn på saken. For det tredje bidro oppmerksomheten omkring farene ved radioaktivt nedfall til å underbygge frykten for atomvåpnene som sådan. Antakelig bidro det til å styrke motforestillingene mot å innlemme atomvåpen i det norske forsvaret.

Første fase om atomvåpen i Norge

Til tross for NATO-rådets vedtak i desember 1954 om integrering av atomvåpen i NATOs forsvar, og Boyesen-komiteens utredning det påfølgende år, var ikke atomvåpen i Norge noe aktuelt politisk strids-emne på midten av 50-tallet. I det offentlige ordskiftet lot taktiske atomvåpen i første omgang til å være et tema for landets offiserer. Blant de fremste fora var *Norsk Militært Tidsskrift* og møtene i *Oslo Militære Samfund*, der problemstillingen primært ble reist som et strategisk eller militærteknisk anliggende. Talsmenn for de militære myndigheter etterlot liten tvil om at atomvåpen i en eller annen form burde innlemmes i det norske forsvaret. Mest eksplisitt var kanskje generalmajor Arne Dahl, som høsten 1954 gikk inn for anskaffelse av atomvåpen. «At også det norske forsvar vil få slike våpen synes utvilsomt», fremholdt han i *Norsk Militært Tidsskrift* året etter. Boyesen-komiteens innstilling, fremlagt høsten 1955, var mer forsiktig. Den konkluderte med at rakettvåpen, av hensyn til utviklings- og produksjonstid, først ville bli aktuelt for Norge i løpet av en 3–4 års-periode, og da «særlig til forsvar av vårt eget luftområde og mot undervannsbåter». Spørsmål om atomutrustning tok den ikke stilling til. Det gjorde derimot den militære

sjefsnemnd. I sin innstilling fremlagt sommeren 1956 gikk den enstemmig inn for innpassing av atomvåpen i det norske forsvar.¹⁸⁾

Boyesen-komiteens konklusjon bidro sannsynligvis til å utsette det offentlige ordskiftet om atomvåpen i forsvaret. Det rådet også usikkerhet m.h.t. hvordan en eventuell innpassing skulle skje. At våpnene måtte skaffes fra USA og gjennom samarbeidet i NATO, var en forutsetning, men amerikansk lovgivning krevet at USA beholdt kontrollen, og en eventuell stasjonering av alliert personell i Norge alt i fred støtte an mot basereservasjonen. Stortinget, som var forutsatt å ta den endelige avgjørelsen, kunne bare avvente situasjonen. Regjeringen på sin side ønsket ikke å binde seg, men snarere å holde alle opsjoner åpne. En debatt om atomvåpnene ville bare være egnet til å svekke den sikkerhetspolitiske konsensus. Den politiske gevinst ved å sette saken på dagsorden lå i første rekke hos de mest konsekvente motstanderne av atomvåpen – hos kommunistene, kretsen rundt *Orientering* og fredsbevegelsen.

Fortgang i ordskiftet kom det først ved inngangen til 1957 etter at regjeringen i en egen proposisjon gikk inn for anskaffelse av såkalte styrte våpen (rakter). I departementets merknader het det at en kunne regne med å motta våpnene tidligere enn antatt. Tilbudet, som offisielt ble fremsatt i april, innebar en bataljon Nike til forsvaret av luftområdet rundt Oslo samt en bataljon Honest John til artilleriet i Nord-Norge. Begge kunne teknisk sett utrustes med atomsprengladninger. Skjønt myndighetene benektet at dette var aktuell politikk, var det mange ikke minst i opposisjonen som var på vakt. I argumentasjonen fra kommunistenes side ble tesen «snikinnføring» av atomvåpen kjørt hardt frem.¹⁹⁾ I et brev til Gerhardsen fra Sovjets statsminister Bulganin i april uttrykte russerne samme frykt. Russernes syn var godt kjent for Gerhardsen, så brevet var nok snarere ment for offentligheten. Et liknende brev ble også sendt danskene. Motstanderne av atomvåpen så brevene som en bekreftelse. De var, etter Evangs mening, diktert av en «helt berettiget frykt» for oppmarsjering av atomvåpen på skandinavisk jord, og det russiske utspillet gjorde det, ifølge *Orientering*, påkrevet med en avklaring av norsk basepolitikk. I denne sammenheng er det verdt å merke seg at avisen syntes å spille bevisst på Gerhardsens rolle. I stedet for en avklaring, skrev Karl Evang om *Arbeiderbladets* kommentar til brevet fra Bulganin, går man som katten rundt den varme grøten, noe som må «være til liten hjelp for Gerhardsen».²⁰⁾ Formuleringen er interessant fordi Gerhardsen på denne tiden faktisk var på

kollisjonskurs med Lange og Handahl. Som Tom Hetland har påvist, var han ikke innstilt på å holde opsjonen med fredstidsstasjonering av kjernefysiske taktiske våpen åpen, noe som også ble signalisert til russerne. Helst ville han, ifølge Haugland, gjøre dette standpunktet klart offentlig, men det fikk Skaug og Handahl ham fra.²¹⁾ Gerhardsens holdning kaster også lys over atomparagrafen som ble vedtatt på partiets landsmøte i månedskiftet mai/juni, etter forslag fra Kinn. Måten dette vedtaket kom istand på har overrasket mange, og blitt kraftig kritisert av dem i Arbeiderpartiet som ville holde atomopsjonen åpen. Etter at forslaget var blitt avvist av redaksjonskomiteen, tok Kinn på ny opp saken og forlangte avstemning. Et forslag om å sende forslaget tilbake til Sentralstyret ble avvist, og deretter ble forslaget enstemmig vedtatt. I hvilken grad Kinn hadde sondert stemningen i partiet er uvisst. Det er sannsynlig at han diskuterte saken med Evang under konferansen de to hadde i april. For Evang var det maktpåliggende på dette tidspunkt å forhindre stasjonering av atomvåpen. Kjernefysiske prøvesprengninger opptok ham mindre ettersom han her regnet med en snarlig internasjonal løsning.²²⁾ Et fremstøt fra folk tilknyttet Orienteringskretsen ville opplagt virke mot sin hensikt, og det er derfor naturlig å tenke seg at Evang har satt Kinn på ideen selv å ta et initiativ. Åpenbart ventet Kinn til siste stund med en endelig beslutning. Når han kunne oppnå enstemmig oppslutning om forslaget skyldtes det ikke minst at Gerhardsen unnlot å gripe inn. I følge Lie foretrakk Gerhardsen en slik løsning både av utenrikspolitiske og partimessige grunner. Hans eneste bekymring, ifølge Kinns senere kollega, var hensynet til Lange, som han nødvendig ville såre.²³⁾

Landsmøtevedtaket fikk tilsynelatende liten innvirkning på debatten på Stortinget. Under utenriksdebatten en ukes tid senere ville Løvlien, NKP, vite hvordan regjeringen stilte seg til en uttalelse fra Stortinget, som i likhet med landsmøtet, gikk imot utplassering av atomvåpen på norsk område. Svaret han fikk fra Lange var at Stortinget ikke «i dag bør binde seg for all fremtid i dette spørsmålet ved vedtak.»²⁴⁾ Bortsett fra kommunistene og *Dagbladet* var det ingen som åpent opponerte mot et slikt syn, og ifølge Venstres Oddmund Hoel, var det enighet i militærkomiteen om at man ikke på det nåværende tidspunkt ville ta i mot atomvåpen.²⁵⁾ Derimot rykket det amerikanske rakett-tilbudet i forgrunnen. Det var da også dette Stortinget skulle ta konkret stilling til ved behandlingen av *St.prp. nr. 23*. Av Arbeiderpartiets gruppeproto-

koller fremgår det at saken var oppe alt før landsmøtet, at det hersket ulike syn selv i partiets fraksjon i militærkomiteen, og at anstøtstenen var våpnenes angivelige ineffektivitet. Medlem av komiteen, Johan Andersen, ønsket saken utsatt til det nye Storting var trådt sammen og ville under alle omstendigheter stå fritt under behandlingen. Noe vedtak ble ikke fattet.²⁶⁾ Da saken kom opp var det imidlertid kommunistene som ønsket å takke nei til Nike og Honest John. Forslaget fikk imidlertid bare fire stemmer, hvorav tre fra NKP. Andersen nøyde seg nå med å ytre betenkeligheter ved de langsiktige økonomiske virkningene. Han fryktet at innpassing av rakettenes skulle sprengte den totale rammen avsatt til forsvarsformål, og ville ha forsikringer om at treningen av det norske personellet utelukkende skulle basere seg på konvensjonell bruk. Av partifeller var det bare Reidar Lyseth, og i Venstre bare Lars Ramndal, som på forhånd hadde signalisert motstand mot rakettenes.²⁷⁾

De motforestillinger som rakettvåpnene avstedkom kan vanskelig ha bunnet i annet enn frykt for at de senere ville bli utstyrt med atomsprenghoder. I følge en artikkel i *Friheten* sent i mai, var Nike-rakettens ubrukelig med konvensjonelle ladninger.²⁸⁾ Senere lot oppmerksomheten til å bli fokusert på Honest John, slik tilfelle var under debatten om proposisjonen i juli. Påstandene hadde her mer for seg og bidro nok, sammen med Langes advarsel mot å binde seg i atomvåpenspørsmålet, til å opprettholde atommotstandernes frykt – landsmøtevedtaket til tross. En sentral aktør i denne sammenheng var ekspedisjonssjefen ved statsministerens kontor, Andreas Andersen. Frem til årsskiftet 1948/49, da han offentlig gikk inn for amerikanske baser i Norge, hadde NATO-motstanderne regnet ham som «sin» mann, og i politiske kretser gikk han under betegnelsen «rikspessimisten». Overfor Gerhardsen tjente han som rådgiver i utenrikspolitiske saker, ofte til irritasjon for utenriksledelsen.²⁹⁾ Han mente åpenbart at Forsvarsdepartementet syslet med planer om å «snikinnføre» atomladninger i Honest John, og fikk sin mistanke bekreftet i samtaler med offiserer i august. De to han hadde samtaler med, oberstløytnant Brandsæter og oberst Christie, gav begge uttrykk for at Honest John, av våpentekniske og logistiske grunner, var uegnet uten atomladninger. Andersen konkluderte derfor med at regjeringen de facto hadde godtatt Forsvarsdepartementets opplegg uten å være klar over at det i realiteten betød at taktiske atomvåpen var innlemmet i den norske forsvarsorganisasjon.³⁰⁾

Krav om reduksjon i tjenestetiden

Striden om tjenestetiden var ikke avsluttet med kompromisset vinteren 1954 som fastsatte førstegangstjenesten i Hæren til 16 måneder. Med det mildere internasjonale klimaet vokste nemlig presset i retning av redusert tjenestetid og nedskjæringer på budsjettet. Hadde det ikke vært for den spente situasjonen som oppstod i kjølvannet av Sovjets invasjon i Ungarn, kunne det lett ha utviklet seg til en ny runde med strid om forsvarspolitikken.

I debatten om forsvarsbudsjettet 1955 var det, bortsett fra kommunistene som ønsket reduksjoner på 400 mill. kr., Kristelig Folkeparti og Bondepartiet som uttrykte skepsis. Budsjettet, som alt innebar redusert bygge- og anleggsvirksomhet (forøvrig klart i strid med Langes ønsker) ønsket de to partiene å kutte med henholdsvis 18 og 22 mill. kr. I militærkomiteens innstilling kom det til dissens. Forslagene målbar ikke bare misnøye med selve forvaltningen av millionene, men i noen grad også prioriteringen innen rammen av NATO-forsvaret. For Bondepartiet var det som tidligere maktpåliggende «å få kopla inn Heimevernet meir enn før i oppbygginga av forsvaret vårt», slik Vatnaland formulerte det under trontaledebatten. Kristelig Folkepartis komite-medlem, Ole Olsen, sa det slik: «Vi må ikkje i vårt store selskap gloye at vi er små (...) Vi må ikkje kopiera meir av deira system enn det som kan høva for våre tilhøve.» Utsagnet refererte primært til tjenestetiden, som det, i følge Olsen, «om ikkje altfor lenge» burde være grunnlag for å korte inn på.³¹⁾

I de øvrige partier ble mindretallsforslagene sett på med ublide øyne og Bondepartiet og Kristelig Folkeparti beskyldt for å sette snevre partipolitiske interesser fremfor enigheten om forsvaret. At det var politisk gevinst å hente på en mindre forsvarsvennlig profil synes utvilsomt. En meningsmåling foretatt i mars 1957 (m.a.o. etter intervensjonen i Ungarn) viser at 66% av de spurte gikk inn for en reduksjon av tjenestetidens lengde. Størst var oppslutningen blant kommunistpartiets velgere (100%), etterfulgt av velgere fra Arbeiderpartiet og Bondepartiet (70%). I de øvrige partiene lå tallet i overkant av 50%, og viste m.a.o. at det også her var flertall for en reduksjon.³²⁾

Merkverdig nok kom det ikke nevneverdige motforestillinger til uttrykk i Venstre og Arbeiderpartiet. Forklaringen for sistnevnte partis vedkommende må delvis søkes i regjeringdannelsen i januar 1955 da Gerhardsen tok over etter Torp. Åpenbart må det ha betydd mye for

Gerhardsen å få Meisdalshagen i en ansvarlig posisjon, for Meisdalshagen var i utgangspunktet høyst motvillig, og gav seg først etter åpent press. Ryktene ville ha det til at Mons Lid og Meisdalshagen, påtenkt som hhv. finans- og landbruksminister, hadde stilt betingelser m.h.t. bevilgningene til forsvaret. Skjønt Gerhardsen kunne berolige Lange med at dette ikke var tilfelle, foreslo Meisdalshagen straks etter sin inntreden i regjeringen å trekke inn de overførte bevilgningene på forsvarsbudsjettet – noe som ifølge Jahn «vil si å stoppe halvferdige militæranlegg». Det ble da også avvist etter press fra Lange og Skaug. Men én ting hadde den NATO-skeptiske fløyen oppnådd – bedre representasjon i regjeringen. Etter Langes mening var den nye regjeringen delt på midten i synet på forsvars- og utenrikspolitikken, og da hadde han vel å merke plassert Haugland blant tilhengerne. «Koalisjonsregjering» var Ordings karakteristikk.³³⁾

Enigheten i Arbeiderpartiet eller i Venstre om forsvarssatsingen varte likevel ikke lenge. Et forslag om redusert tjenestetid ble fremsatt av Ragnar Sem på Venstres landsmøte i april 1955 og nedstemt mot 30 stemmer. I stedet ble det vedtatt å be stortingsgruppen «ta opp til drøfting spørsmålet om bedre nytting av forsvarsløyvingane, og om disse kan skjerast ned utan at det går ut over effektiviteten.» Året etter ble et liknende forslag enstemmig vedtatt. Et mindretall var opprinnelig innstilt på å stryke forbeholdet m.h.t. forsvarets effektivitet.³⁴⁾ I mellomtiden hadde to sentrale Venstre-aviser, *Dagbladet* og *Sunnmørs-posten* tatt til orde for å ta tjenestetida opp til drøfting. Det skjedde allerede sommeren 1955, samtidig som flere fremtredende Arbeiderpartimedlemmer, blant dem Tranmæl, Hønsvald og Oksvik, hadde gått åpent ut til fordel for en førstegangstjeneste på 12 måneder. I oktober samme år fulgte AUFs sentralstyre opp med en generell uttalelse til fordel for redusert tjenestetid.³⁵⁾

Våren 1956 fikk Arbeiderpartiet, med Kristelig Folkepartis støtte, flertall for en forkorting av repetisjonsøvelsene med 9 dager. Øyensynlig var det ikke nok for partiets venstrefløy, for snart ble der kravet reist om kortere tjenestetid. Også denne gang gikk Meisdalshagen, nylig trådt ut av regjeringen, i bresjen med krav om et maksimum på 12 måneder. Etter Hauglands mening var det på det tidspunkt tvilsomt om 16 måneders tjenestetid kunne opprettholdes.³⁶⁾ I utkastet fra partiets utenrikspolitiske programkomite, skrevet forut for Suez-krisen, ble det også gjort regning med en reduksjon av tjenestetiden. I klar kontrast til Meisdalshagen, som ville fastsette tjenestetiden først og så presentere

den nærmest som et fait accompli i NATO, ble det imidlertid i programutkastet slått fast at forutsetningen var at det skjedde «i den grad det kan ansees forsvarlig i forbindelse med forswarets omlegging og kan skje på linje med våre allierte.»³⁷⁾ Utkastet hadde derfor preg av å være et slags kompromiss.

I oktober var forsvarspolitikken gjenstand for hemmelige drøftinger mellom statsministeren og lederne av de øvrige partigruppene – en praksis som tok sikte på å bevare størst mulig konsensus og som ikke var uvanlig på 50-tallet. På dagsordenen stod hele den fremtidige forsvarsordning, men samtalene kom i hovedsak til å dreie seg om tjenestetidens lengde. Å dømme etter gruppeprotokollene kan det virke som om regjeringen sonderte terrenget, uten å ha bundet seg på forhånd. I realiteten var den splittet. Handahl ønsket et årlig forsvarsbudsjett på 960 mill. kr., finansminister Lid ville sette et tak på 700 mill. kr.³⁸⁾ At Lange i denne situasjonen åpent avviste redusert tjenestetid ble ikke tatt nådig opp. Et enstemmig landsstyre i Venstre beklaget det de så som forsøk på å låse fast spørsmålet om tjenestetidens lengde.³⁹⁾ Misnøyen var stor også i Arbeiderpartiet. Versto beklaget at Lange hadde gjort «kabinettspørsmål» uten forhåndsdrøftinger i stortingsgruppen.⁴⁰⁾ Saken kom også uventet til å dominere diskusjonen i landsstyret 22. og 23. oktober. Der var man enige om at det «for tiden ikke foreligger noe som gir grunnlag for noen prinsipiell endring av vår utenriks- og forsvarspolitik», men at landsstyret ikke dermed hadde tatt standpunkt til forswarets økonomiske ramme eller tjenestetidens lengde.⁴¹⁾ Da gruppestyret samme dag trådte sammen forelå det to forslag til vedtak. Jaklin gikk inn for gradvis nedtrapping av tjenestetiden, med to måneder i 1958 og ytterligere to i 1959. Meisdalshagens forslag gikk ut på 12 måneders tjeneste allerede i 1958. Det ble ikke votert over forslagene, men overlatt til gruppestyret å arbeide videre med saken. I styret konstaterte Gerhardsen at man burde ta sikte på en reduksjon i takt med veksten i årskullene i årene fremover. Da styrets innstilling forelå en uke senere var utsiktene til kortere tjenestetid tonet ytterligere ned. Generelt var også innstillingen langt mer i tråd med Lange og Handahls synsmåter. På gruppemøte 7. november ble den enstemmig vedtatt etter at et utsettelsesforslag fremsatt av Løberg var falt mot 9 stemmer.⁴²⁾ Grunnen til omslaget var situasjonen som hadde oppstått i Suez og i Ungarn. «Ein må sjølvsagt vedgå», står å lese i Hauglands dagbok, «at i desse dager har utviklinga ute i verda kome Lange og Handahl og pessimistane til hjelp.» I realiteten betød det at striden om

tjenestetiden ble lagt på is. Det samme skjedde i fagbevegelsen. Alle forslag om redusert tjenestetid ble avvist på LO-kongressen i 1957 under henvisning til den internasjonale situasjonen.⁴³⁾

Diskusjon om NATOs politiske profil

De stadig klarere tegn på sviktende politisk samhold i NATO, som for alvor meldte seg på midten av 50-tallet, nedfelte seg også i det offentlige ordskiftet. Gjennomgangstema i diskusjonen var de vestlige lands, og særlig de allierte stormaktenes, holdning til kolonifrigjøring og til spørsmålet om nedrustning og avspenning. Som den største og mest vedvarende politiske belastningen for NATO-samarbeidet stod Frankrikes engasjement i Nord-Afrika. Dels avspeilte debatten ulik praktisk-politisk tilnærming. I hvilken grad skulle man åpent ta standpunkt i saker som angikk allierte, og i hvilken grad skulle man benytte det «stille diplomati»? Dels avspeilte den ulik vektlegging. Hvilken vekt skulle man tillegge endringene i Sovjet under Khrustsjov? Og hvilken vekt skulle hensynet til allierte og solidariteten i NATO tillegges? Ikke minst det siste er et sentralt spørsmål i denne sammenheng.

Utenriksledelsen var i sin tilnærming til disse problemene klart alliert forankret. Den var imidlertid ikke ukritisk. Best kan den kanskje karakteriseres som resultatorientert. For Lange var det maktpåliggende å unngå det han kalte «demonstrasjonspolitik» overfor de allierte.⁴⁴⁾ I FN, som jo var det fremste internasjonale forum i denne sammenheng, gikk regjeringen inn for løsninger som kunne regne med relativt bred oppslutning. I den norske opinionen var det likevel de som mente regjeringen ikke markerte de norske standpunktene klart nok, og som anklaget regjeringen for unnfalighet overfor landets allierte. Vi har sett hvordan ønsket om en sterkere profilering av norske synspunkt gradvis vant politisk tilslutning m.h.t. de kjernefysiske prøvesprengningene. En liknende utvikling fant sted i spørsmålet om kolonifrigjøring.

Et godt inntak til meningsbrytningene høsten 1955 gir debatten om Generalforsamlingens befatning med Algeriekonflikten. Liksom Frankrike, avviste Norge en slik fremgangsmåte, under henvisning til FN-paragrafen om såkalte «indre anliggender». Med unntak av kommunistene var det bare spredte røster i Arbeiderpartiet og Venstre som

reagerte på dette standpunktet. Til gjengjeld var reaksjonene i de to partienes ungdomsorganisasjoner sterke. I en resolusjon til partiets sentralstyre poengterte AUFs sentralstyre det uholdbare i en slik formaljuridisk håndtering, og bad om at partiets internasjonale programkomite måtte se nærmere på saken. Om et NATO-land skulle bli innviklet i en krig, ville det, ifølge resolusjonen, bli «en hard påkjenning for organisasjonen» – «en moralsk belastning som vi neppe kan tåle.»⁴⁵⁾ NATO-dimensjonen var fremtredende også i resolusjonen fra NUV. Den kalte Frankrikes handlemåte en «kompromitterende misbruk av demokratienes forsvarsorganisasjon» og ba regjeringen gripe inn ved å utøve sin innflytelse i NATO. På Stortinget var det, med unntak av kommunistene, bare arbeiderpartirepresentanten Kåre Werner som inntok et liknende standpunkt. De øvrige deltakerne i ordskiftet lot til å slutte seg til det norske standpunktet.⁴⁶⁾

Når det politiske samarbeidet i NATO våren 1956 ble omfattet med større interesse også på Stortinget, skyldtes det ikke bare den fastlåste situasjonen i Nord-Afrika, men også Kyproskonflikten og det faktum at stormaktenes nedrustningsforhandlinger ikke hadde ført frem. Et fransk forsøk i april 1956 på å vinne politisk støtte i NATO for krigøringen i Algerie var blitt avvist av Danmark og Norge. Kritiske syn på NATO hadde derfor ikke denne gang adresse til regjeringen. Snarere tvert i mot. For en gangs skyld kunne *Dagbladet* berømme Lange for å ha inntatt et «fast standpunkt», og ikke gitt etter for press fra Frankrike.⁴⁷⁾ Dessuten var regjeringen selv åpenlyst bekymret. At det var «brytning innenfor NATO» var det, ifølge Langhelle, ingen grunn til å stikke under en stol, heller ikke at NATO-tilhengerne så på det med uro. Både Lange og Langhelle så avspenningen som den viktigste grunn til uenigheten innen alliansen. Frykten for Sovjet hadde ikke samme kraft lenger, og problemene aksentuerte behovet for mer intim politisk rådslaging. Langes deltakelse i utvalget av de såkalt «tre vise» var klart uttrykk for den betydning politisk samordning ble tillagt fra norsk side.⁴⁸⁾

Mer markert enn før i det offentlige ordskifte kunne en nå se tegn til meningsbrytninger innad i Arbeiderpartiets ledelse. I den utenrikspolitiske debatt på Stortinget i juni var Finn Moe den fremste eksponent for en alternativ tolkning av situasjonen – en tolkning som tilskrev endringene i Sovjet større betydning enn det Lange lot til å gå god for, og som la større vekt på forholdet til den tredje verden. Tesen om at Sovjet hadde endret sine metoder, men ikke sine langsiktige målsettinger,

avviste han som «lite fruktbar». I følge Moe stod en overfor en omlegging fra militær til økonomisk offensiv – en utfordring som krevet nye svar fra de vestlige lands side. Desto sterkere beklaget han det han kalte den vestlige «magnotlinje-mentaliteten» – en tendens til militær forsøkning i utakt med utviklingen. At Moe var villig til å gå lenger enn Lange i retningen av å imøtekomme krav fra den tredje verden fremgikk av hans ønske om at konflikten i Algerie nå måtte komme på Generalforsamlingens dagsorden. Nærmere politisk samordning ble også nå fremholdt som resept på NATOs problemer. Her stod nok Lange og Moe på linje. Overraskende var det likevel at Moe så tydelig tonet ned forventningene om å nå frem. For første gang antydte han muligheten av å oppgi kravet om politisk samordning, og akseptere NATO som en ren militær allianse. Om det i Moes øyne var å betrakte som en nødløsning, så hadde det i det minste den fordel at de enkelte medlemstater kunne stå «politisk noe friere.»⁴⁹⁾

Moes innlegg var oppsiktsvekkende, og vakte liten begeistring i den borgerlige leir. Unntaket var som vanlig *Dagbladet* som spådde Moe som Langes etterfølger, og som så innlegget som bekreftelse på at «et nytt syn holder på å trenge igjennom».⁵⁰⁾ Hvor informert avisen var, er vanskelig å si, men interne partidrøftinger viser at det var sterke krefter som så med uro på utviklingen innen NATO. I april la den komiteen som hadde i oppdrag å utarbeide et utenrikspolitisk program frem et utkast, der det ble understreket at «det er både i felles interesse og i norsk opinion nødvendig at vi ikke gjennom NATO endog antydningssvis kan bli gjort medansvarlige for en kolonipolitikk som historien for lengst har dømt.»⁵¹⁾ Mye tyder på at Gerhardsen var en pådriver i revurderingsprosessen. Alt før besøket i Sovjetunionen i 1955 var det som nevnt tegn til motsetninger mellom Lange og Gerhardsen. At Gerhardsen var ute etter «Langes skalp» slik enkelte rykter ville ha det til, var neppe riktig, men åpenbart var Gerhardsen innstilt på en mer imøtekommende holdning overfor Sovjetunionen enn Lange. Like etter Moes utspill står å lese i Hauglands dagboknotater: «Eg har inntrykk av at statsminister Gerhardsen prøver å leggje opp til ein litt ny – eller revidert – utanrikspolitikk. Han vil leggje litt meir i snunaden i Sovjet enn Lange vil.»⁵²⁾ Gerhardsens innlegg på møtet i landsstyret i oktober bærer også preg av dette. Her understreket han at de vestlige land «nå på en måte står ved en korsvei». I dette lå en klar oppfatning av at NATOs rent militære oppgave var fullbyrdet og at utfordringen var av politisk natur. Tre fremtidsperspektiv ble skissert: krig, fortsatt opp-

rustning og militær blokkdeling, eller «gradvis tilnærming mellom øst og vest, løsning av tvistespørsmålene og en avtale om nedrustning». Med en slik problemformulering måtte i grunnen konklusjonen gi seg selv. Spesielt problematisk var en fortsatt blokkdeling, ifølge Gerhardsen, fordi vi ikke uten videre kunne «gå ut i fra at tida arbeider for det vi gjerne kaller den demokratiske verden.»⁵³⁾ Utsagnet refererte til den raske fremveksten av nøytrale stater i kolonifrigjøringens kjølvann. Åpenbart fryktet han, i likhet med Moe, at Sovjet hadde større tiltrekningskraft på de nye statene enn den vestlige verden. Konklusjonen i Gerhardsens innlegg, at NATO bør få «et klart politisk perspektiv», er interessant for såvidt som en slik målsetting måtte fortone seg stadig mindre realistisk. Dette var nok også Gerhardsen oppmerksom på. «Sannsynligheten taler for at NATO vil fortsette å være en militær forsvarsorganisasjon», heter det i den utenrikspolitiske programkomiteens utkast, ført i pennen av statsministerens sekretær, Andreas Andersen. Utstrakt politisk rådslagning ville neppe la seg realisere, mente han. Dertil var medlemslandene for engstelige for indirekte å bli bundet i sin handlefrihet. Ifølge Andersen var situasjonen alt annet enn tilfredsstillende: «Vi har fått maksimal politisk belastning for minimum av militær støtte», heter det i notater fra et møte i komiteen.⁵⁴⁾

Som vi ser var NATOs politiske profil et tema som i 1956 i økende grad opptok partiets ledelse. Ønsket om en mer «konstruktiv» linje fra vestmaktens side ble stadig sterkere markert, selv om det var nokså uklart hvordan Norge skulle kunne bidra til en slik utvikling. Svaret avhang sannsynligvis av utviklingen av det politiske samarbeidet i NATO – et spørsmål det ikke var riktig å ta stilling til før konklusjonen til «de tre vise» forelå. Det er i denne konteksten vi må se reaksjonene på Storbritannias og Frankrikes intervensjon i Egypt sent i oktober 1956. Suezkrisen bidro i første rekke til å aksentuere problemet omkring det politiske samarbeidet i NATO og å skape et bredere offentlig ordskifte om det. Etersom den nådde sitt klimaks mer eller mindre samtidig med intervensjonen i Ungarn, er det vanskelig å vurdere de norske reaksjonene på Suez isolert. Sovjets intervensjon tok nemlig mye av brodden av kritikken av de alliertes handlemåte, og bidro til å begrense dens betydning for synet på NATO-samarbeidet som sådan. Enkelte reaksjonsmønstre er likevel synlige. Kritikken av Frankrike og Storbritannia hadde to sentrale elementer. Størst oppmerksomhet ble viet det som ble ansett som brudd på spillereglene for løsning av internasjonale konflikter, nedfelt i FN og NATO. En aksjon der to stormak-

ter egenrådlig tok makten i egne hender og satte internasjonale forpliktelser til side, ble sett som en moralsk svekkelse av internasjonal rettsorden og prinsippet om kollektiv sikkerhet. Det andre elementet var risikoen for at aksjonen kunne utløse en konflikt som omfattet flere enn de involverte parter, i verste fall en ny verdenskrig. Denne problemstillingen, som gjerne omtales som «horisontal eskalering», ble ansett å være desto mer påtrengende for Norges vedkommende som landet var medlem av NATO. Alvoret i situasjonen fremgår av drøftelsene i regjeringen, der beredskapsrutinene, så som bruk av blendingsmateriell, evakuering av regjeringsmedlemmer etc. ble viet atskillig oppmerksomhet.⁵⁵⁾

Med unntak av kommunistene, var de fremste kritikerne av Storbritannia og Frankrike å finne i Arbeiderpartiet og deler av Venstre – noe som bl.a. må sees i sammenheng med disse partienes sterke fokusering på kolonifrigjøringen. På borgerlig hold var det ellers en tendens i retning av å konsentrere oppmerksomheten om situasjonen i Ungarn og å mane til større samhold i NATO. Hvis ikke NATO i fremtiden kunne sikre seg mot gjentakelser av den fransk-britiske fremgangsmåte i Egypt, skrev *Dagbladet*, så blir dens verdi på lengre sikt «ytterst diskutabel».⁵⁶⁾ Det ville være urealistisk, hevdet Røiseland i Stortinget, «å sjå bort i frå at aksjonen i Midt-Austen har skaffa ny næring til otten for at våre allierte stormakter kan draga oss med ut for stupet gjennom politikken sin.»⁵⁷⁾ Hverken *Dagbladet* eller Røiseland hadde forøvrig noen brodd mot Lange. I Arbeiderpartiet var reaksjonene delte. *Orientering* fremholdt at intervensjonen i Egypt var uforenlig med fortsatt norsk medlemskap i NATO, og at Norge skulle oppfordre Island og Danmark til å innta samme standpunkt. Samtidig skulle det føres forhandlinger med de nordiske naboland med sikte på «et mer omfattende nordisk samarbeid», uten at det fremgikk hva dette skulle bestå i.⁵⁸⁾ Ikke uventet var reaksjonen også sterk fra AUFs side. I en resolusjon tok ungdomsfylkingens sentralstyre avstand fra aksjonen på ideologisk grunnlag og fremholdt at utviklingen i saken «vil bli avgjørende for hele vår holdning til det vestlige forsvarssamarbeid.»⁵⁹⁾ I den lokale partipressen førte kritikken av Storbritannia og Frankrike bare unntaksvis til uttalt skepsis til NATO-samarbeidet. *Sunnmøre Arbeideravis* var et av unntakene. Med mindre Storbritannia og Frankrike kunne «gjøre saken god igjen», hevdet avisen, burde NATO-samarbeidet sies opp.⁶⁰⁾ I partiets stortingsgruppe var det bare Løberg og Jaklin som målbar en kritisk vurdering av NATO-samarbeidet. For

Norges vedkommende var Suezkrisen, ifølge Løberg, langt viktigere enn det som skjedde i Ungarn, fordi den risikerte å vikle landet inn i en krig. Et brudd med NATO tok han avstand fra, men fremhevet at det kunne bli aktuelt å drøfte det «hvis det inntreffer et skritt til fra den kanten.» Jaklin var forsiktigere. Noen sikkerhetspolitisk «nyorientering» var ikke aktuelt, men ett nytt og vesentlig moment var kommet til: «En kan ikke nå lenger med rimelig grunn hevde at freden trues bare fra en kant.» Det gav grunn til å se på «enkeltspørsmål» i tilknytning til samarbeidet i NATO. Hva som måtte ligge i utsagnet er uklart, men det er nærliggende å se det i sammenheng med frykten for horisontal eskalering av konflikten. Det var i alle fall det Lange grep fatt i sin besvarelse, der han understreket at solidaritetsforpliktelsen ikke gjaldt utenfor det nordatlantiske området, definert i paktens artikkel 6.⁶¹⁾

I desember 1956 konkluderte de «tre vise» med at det ikke var grunnlag for noe intimt politisk samarbeide i NATO. Dette, og erfaringene med Suezkrisen, bidro til å løsrive spørsmålet om kolonifrigjøringen fra en alliert kontekst. Noe dramatisk og tydelig skifte kan man ikke snakke om – snarere var det en befesting av den politiske «fristilling» Moe hadde antydnet. Best dokumentert finner vi de nye synspunktene i et «policy paper» utarbeidet av Dag Bryn for diskusjon i partiledelsen i mai 1957. Dokumentet, som bar tittelen «norsk utenrikspolitikk i de nærmeste år», tok bl.a. utgangspunkt i spørsmålet om politisk samarbeid. At koordineringsbestrebelsene hadde mislykkes fremstod ikke for Bryn nødvendigvis som noen ulykke. En vidtgående koordinering ville nemlig kunne være «en tvangstrøye for norsk utenrikspolitikk som det ville være det for våre partners.» Nøyaktig hva Bryn siktet til er det ikke mulig å si, men det er naturlig å sette det i sammenheng med de rent politiske ulemper ved å bli assosiert med «ting som foregår i andre deler av verden enn vår egen og som enkelte av våre allierte kan være engasjert i», som det refereres til et annet sted i notatet. I slike spørsmål måtte vi, ifølge Bryn, kunne disengasjere oss overfor vår opinion og i FN. Her var medbestemmelsesrett hverken mulig eller ønskelig.⁶²⁾ I praksis manifesterte et slikt «disengasjement» seg allerede våren 1957 ved at sentralstyret, på oppfordring fra enkelte stortingsmenn, offentlig gikk ut og tok avstand fra Frankrikes krigføring i Algerie. Resolusjonen, som oppfordret *Sosialistinternasjonalen* til å sette Algerikonflikten på dagsorden, ble senere enstemmig vedtatt på Arbeiderpartiets landsmøte. I juni kritiserte Gerhardsen Frankrikes krigføring første gang offentlig, og året etter gjorde Lange det samme.⁶³⁾

Konklusjon

Som nevnt innledningsvis var det ikke de dyptgripende konfliktene som preget det sikkerhetspolitiske ordskiftet midt på 50-tallet. Derimot kan vi trygt snakke om et klimaskifte. Sovjet under Khrustsjov syntes ikke lenger like truende, og i kjølvannet av kolonifrigjøringen vokste en uavhengig blokk frem, som kunne komme til å bli en viktig maktfaktor. NATO syntes ute av takt med denne utviklingen. Den politiske tilnærmingen uteble og egenrådige opptreden av enkelte allierte gav grunn til bekymring. Det samme gjorde prøvene med og utsiktene til utplassering av kjernefysiske våpen. Situasjonen gav næring til NATO-kritiske synspunkt og innbød til større grad av nytenkning omkring allianse-samarbeidet – langt inn i regjeringspartiet. Den politiske belastningen ved sider av alliansesamarbeidet ble ikke lagt skjul på i interne partidokument, og i regjeringen møtte Langes pro-atlantiske linje stadig sterkere motstand. I følge Evang hadde *Orientering* grunn til å være nokså tilfreds med den uttelling de etterhvert fikk i partiet.

Høsten 1957 – våren 1961:

NATOs kjernefysiske dilemma

Internasjonal bakgrunn

De viktigste endringene i det internasjonale bildet på slutten av 50-tallet/begynnelsen av 60-tallet var knyttet til utviklingen på det militærstrategiske området. Et vesentlig trekk i bildet var det som på vestlig hold ble oppfattet som forskyvninger i den militære styrkebalansen i sovjetisk favør. Dertil kom den psykologiske effekt av Sputnikoppskytningen høsten 1957. Sputnik var ikke bare en teknologisk triumf. Fordi den manifesterte USAs sårbarhet for et direkte atomangrep, bidro den også til å reise tvil om amerikanernes vilje til å trappe opp en konflikt i Europa. På samme tid gav den sovjetiske økonomien inntrykk av å være i rask utvikling, og ifølge den offisielle retorikken ville det ikke ta Sovjet mange år å nå igjen det vestlige forsprang. I noen grad styrket Sovjet stillingen politisk. Viktig i forhold til til den vesteuropeiske, og ikke minst den norske, opinionen var det at Sovjet som første atommakt våren 1958 gikk til ensidig stans i prøvesprengningene, at det stadig vant terreng i den tredje verden og bedret sine diplomatiske bånd til Vest-Europa.

Den dominerende problemstilling i forhold til NATO i perioden var utvilsomt atomvåpnenes plass i fellesforsvaret. Det var for det første snakk om en implementering av den rådende forsvarsdoktrine basert på massiv kjernefysisk gjengjeldelse i tilfelle russisk angrep. Hvilke våpensystemer skulle stasjoneres, hvor, og under hvilke betingelser m.h.t. kontroll og kommando etc.? Dette var sentrale spørsmål som berørte det enkelte NATO-land, qua alliert og som mulig mottaker av atomvåpen. Av strategiske og politiske grunner knyttet det seg naturlig nok spesiell interesse til en eventuell vesttysk atomopprustning. For det andre var det snakk om en begynnende revurdering av hele forsvarsdoktrinen. Økt sovjetisk kjernefysisk slagkraft og gjengjeldelsesevne hevet atomterskelen og svekket troverdigheten av massiv gjengjeldelse som doktrine. Det samme gjorde erfaringene fra krigføringene på 50-tallet. Atomvåpen hadde ikke noe sted kommet til anvendelse og følge-

lig heller ikke gitt atommaktene nevneverdig uttelling. Konklusjonen var på ingen måte entydig, men lot til å peke i to retninger. Dels bidro utviklingen til en fornyet interesse for det konvensjonelle forsvaret, som mange antok hadde utspilt sin rolle. Dels gjorde den utsiktene til begrensede kjernefysiske oppgjør større enn tidligere. Begge tilfeller berørte Norge spesielt i kraft av landets beliggenhet på NATOs nordflanke. Den amerikanske atomparaplyens svekkede betydning og dermed utsiktene til mer begrensede konvensjonelle eller kjernefysiske oppgjør aksentuerte problemene både m.h.t. til avskrekking og et eventuelt oppholdende forsvar av regionen, og skjøv landets base- og atompolitikk i forgrunnen. Et annet vesentlig trekk ved Norges forhold til NATO, også knyttet til flankeproblematikken, var den stadig økende betydning av militær etterretning. Selv om sider ved USAs etterretningsvirksomhet til dels var ukjent for norske politiske myndigheter, slik tilfelle var med U-2-flyvningene fra Bodø flystasjon og ballongeksperimentene fra Gardermoen, var det ingen hemmelighet at etterretning hadde høy amerikansk prioritet. Politisk representerte USA og Frankrikes engasjement i områder utenfor det nordatlantiske fortsatt et problem. Særlig Frankrikes opptreden, med krigføringen i Algerie, de Gaulles maktøvertakelse og håndteringen av landets atompolitikk, svekket utsiktene til nærmere politisk samordning.¹⁾

Den sikkerhetspolitiske debatt i Norge

På mange måter endret debatten karakter i perioden 1957–1961. Aksentueringen av motsetningene i Arbeiderpartiet, som primært ytret seg på det sikkerhetspolitiske plan, fikk en ny dimensjon. Fra det såkalte «påskeopprøret» våren 1958 og frem til dannelsen av Sosialistisk Folkeparti tre år senere, var man i stadig større grad vitne til åpen kamp om makt og politiske posisjoner – en kamp drevet frem av sin egen dynamikk, preget av beskyldninger om fraksjonsdannelse, eksklusjoner, alternative partiprogram o.l. Sammenfallet i tid mellom oppgjøret om Orienteringskretsen og den viktigste kampsaken, nemlig partiets atomparagraf, er neppe tilfeldig. Man var også vitne til en ny form for politisk mobilisering. En protestbølge mot atomvåpen, anført av en voksende fredsbevegelse og representanter for den faglige og politiske venstresiden, ble båret frem gjennom media ved hjelp av

underskriftskampanjer, atommarsjer, etc. Fenomenet var på ingen måte særnorsk. Tvert i mot må det sees som ledd i en internasjonal bevegelse der særlig tyske sosialdemokrater og britiske sosialister spilte en sentral rolle, ikke minst som inspirasjonskilde for atomprotestantene i Norge. Også partidannelsen må sees i et slikt internasjonalt perspektiv. I flere vesteuropeiske land, med Storbritannia som fremste unntak, skjedde det en avskalling til venstre for de sosialdemokratiske partiene. Viktigst for Norge var likevel det danske Sosialistisk Folkeparti, som under Aksel Larsens ledelse ble dannet ved et brudd med det danske kommunistpartiet. Siden atompolitikken spilte en såvidt sentral rolle i fremveksten av «the New Left» på den norske arenaen, er det primært den som vil bli viet interesse i det følgende. Av andre saker var det bare forsvarssamarbeidet med Vest-Tyskland, og tjenestetidens lengde det stod nevneverdig strid om.²⁾

Fra Paristale til Påskeopprør

NATO's rådsmøte i Paris i desember 1957, der regjeringssjefene for første gang tok utenriksministrenes plass, var fremfor alt preget av den russiske Sputnik-oppskytningen. Et motsvar fra vestlig side var ventet og forelå i form av planer om stasjonering av amerikanske mellomdistanseraketter i Vest-Europa. Gerhardsen gikk i sitt innlegg inn for å utsette en utplassering i håp om å finne andre løsninger ved forhandlinger med russerne. Som begrunnelse stod hans velkjente skepsis mot ytterligere militær satsing. Alternativt mente Gerhardsen man måtte stille seg positivt til ideen om militært uttynnede soner (det forelå flere slike forslag hvorav det fremsatt av den polske utenriksministeren Rapacki var det mest kjente). I talen understreket dessuten Gerhardsen den norske basereservasjonen og gjorde det klart at det ikke forelå «planer om å la opprette lagre av atomvåpen på norsk område eller installere utskytningsbaser for mellomdistanseraketter.» Dermed bidro han i praksis til å befeste landets særstilling i NATO og svekke regjeringens manøveringsfrihet i atomvåpenspørsmålet.³⁾

Utenriksdepartementets opprinnelige utkast hadde vært langt mer forsiktig formulert. Det ble imidlertid forkastet av Gerhardsen, som sammen med Andreas Andersen forfattet et nytt manus. Hva Lange i neste omgang kan ha trukket fra eller tilført dette er usikkert. Sannsynligvis anså han det som viktigst å avverge at det norske standpunktet

skulle bli oppfattet som et slags veto mot vesttysk atomoprustning. På det punkt maktet han i alle fall å modifisere Gerhardsen.⁴⁾ Internasjonalt vakte talen berettiget oppsikt, ikke minst fordi den avvek fra det fremherskende syn i NATO. Flere steder ble den tatt til inntekt for nøytralistiske/pasifistiske strømninger. Fra sovjetisk side ble den fulgt opp med konkrete forslag om Norden som atomvåpenfri sone. Forsøk like etter på å få istand direkte forhandlinger mellom Sovjet og USA, med Norge som mellomledd, viser at Gerhardsen faktisk hadde ambisjoner om å spille brobyggerens rolle.⁵⁾ Talen kan derfor på ingen måter sies bare å ha hatt adresse til hjemmepublikum. Det er likevel som sådan den er interessant for oss – gjennom reaksjonene på Gerhardsens tale kommer de sikkerhetspolitiske skillelinjene klart til syne. For ordens skyld bør vi skille mellom de reaksjonene som berørte den norske base- og atompolitikken, og de som berørte NATOs politikk på området.

Etter pressedekningen før Gerhardsens Paris-reise å dømme, var det den norske base- og atompolitikken det i utgangspunktet knyttet seg størst interesse til. At lagring av atomvåpen var ønsket på NATO-hold og blant fremstående norske offiserer var ingen hemmelighet. Presserykter ville ha det til at konkrete tilbud fra USA forelå og at den norske regjeringen hadde drøftet dette. Dementiene til tross skapte dette en nokså spent atmosfære. Under regjeringens drøftinger i november uttrykte Gerhardsen sterke betenkeligheter ved en oppmykning av basepolitikken, og fikk øyensynlig følge av et flertall av statsrådene. Til pressen uttalte statsministeren at han personlig ønsket å fastholde basereservasjonen. Med gjeldende amerikansk lovgivning var det ensbetydende med nei til atomvåpen i Norge. Gerhardsen ville likevel ikke motsette seg at spørsmålet ble drøftet i NATO.⁶⁾ Holdningene i avislederne var stort sett de samme som på begynnelsen av 50-tallet. For så vidt kan vi snakke om et mønster. Mest markert motstander av endret basepolitikk var *Dagbladet*, ved siden av *Orientering* og *Friheten*. Arbeiderpartiets presse lå generelt lavt i terrenget, og borgerlige aviser signaliserte stort sett tilfredshet med en åpen atomopsjon.⁷⁾

Reaksjonene på Paristalen i politiske kretser tyder også på at den norske atompolitikken stod sentralt. Riktignok var reaksjonene nokså avmålte. Stein Bjørlo hevder det var taktiske grunner til dette, at de som så på Gerhardsens utspill med skepsis gikk stille i dørene for ikke å provosere frem noen opposisjon mot Lange – et inntrykk som bekreftes av referatene i de borgerlige partienes stortingsgruppemøter.⁸⁾ Motfo-

restillingene skinner likevel igjennom. Klarest kom det til uttrykk i borgerlige aviser som *Morgenbladet* og *Verdens Gang* som straks etter møtet gikk inn for en avklaring m.h.t. taktiske atomvåpen i Norge.⁹⁾ Utspill fra militært hold i januar 1958 til fordel for lagring av atomvåpen bidro til å fremheve motsetningene. I Arbeiderpartiets interne drøftinger gikk Haakon Lie hardt ut mot Gerhardsen. Anstøtstenen var, ifølge Haugland, det han så som forsøket på å hindre atomvåpen i Norge. Påstanden underbygges av kritikken i boken *slik jeg ser det*, der Lie særlig fester seg ved Gerhardsens betoning av den norske base- og atompolitikken, og ser Paristalen dels som et svar på russiske beskyldninger om forstående endringer, og dels som et signal til den norske opinionen.¹⁰⁾ Også Bull fremhever striden om den norske atompolitikken som sentral. En samtale på «kammerset» med partiets tidligere militærpolitiske talsmann, Watnebryn, fikk ham overbevist om at diskusjonen ikke alene dreide seg om Vest-Tyskland skulle utrustes med atomvåpen, «men også om hvorvidt det samme skulle måtte ved-erfares oss»¹¹⁾

Det nærmeste vi kommer en bredere partipolitisk drøfting er Stortingets behandling av Langes utenrikspolitiske redegjørelse i slutten av januar 1958. For første gang trådte tilhengerne av taktiske atomvåpen her åpent frem. Først og fremst var de å finne i Høyre. I partiets stortingsgruppe hersket det enighet om at atomvåpen i Norge var en forutsetning for landets forsvar. Innleggene i stortingsdebatten tyder på at det var enighet i partiet om behovet for taktiske atomladninger tilknyttet Nike og Honest John, og at opsjonen med mellomdistanseraketter burde holdes åpen. Sentralt i argumentasjonen stod faren for å befeste landets særstilling i NATO ytterligere. Norge måtte ikke bli et «skumringsområde» der allierte forpliktelser ikke hadde samme gyldighet som andre steder, fremholdt Erling Petersen.¹²⁾ Dertil kom hensynet til den regionale militære slagkraft. Økt sannsynlighet for begrenset kjernefysisk krigføring tilsa at et angrep burde kunne møtes med trussel om kjernefysisk eskalering på et lavere nivå. I Kristelig Folkeparti og Bondepartiet nøyde man seg med å signalisere tilfredshet med regjeringens åpne atomopsjon, slik Lange presenterte den. Det samme gjaldt Røise-land, uten at det er mulig å si hvilken oppslutning han hadde i Venstre. Seips innlegg tyder på at partiet som vanlig var delt.¹³⁾ Bare i Arbeiderpartiet var det åpenlys uenighet, med Finn Moe og Olav Watnebryn som motpoler. Åpenbart gav basepolitikken mulighet for ulike tolkninger – både Moe og Gerhardsen begrunnet avvisningen av mellomdi-

stanseraketter med referanse til dens dypereliggende mening – at man ikke ønsket «typiske angrepsvåpen så kloss inn på sovjetisk territorium». I spørsmålet om taktiske atomvåpen gikk Moe lenger enn Gerhardsen, i det han inviterte til debatt om realitetene og hevdet at våpnene var så destruktive at de ikke burde innpasses i forsvaret med mindre det forelå et angrep eller krig truet – betingelser som koplet atompolitikken direkte til basereservasjonen. På den annen side stod Watnebryn, som mente det ville være uansvarlig å basere forsvaret på konvensjonelle våpen alene, og som hevdet at det ikke ville være mulig å improvisere et atomforsvar slik Moes opplegg ville kreve.¹⁴⁾

Mens ordskiftet om den norske atompolitikken hadde noe tabupreget over seg og følgelig heller ikke ble fulgt opp, var reaksjonene på Gerhardsens utspill m.h.t. militært uttynnede soner og spørsmålet om forhandlinger mellom stormaktene atskillig åpnere. Under debatten på Stortinget i januar 1958 utkrystalliserte det seg klart to leire. De som mente Rapackiplanen burde aksepteres som utgangspunkt for forhandlinger med Sovjet var, ved siden av Finn Moe, Versto, Løberg, Selvik, Kjeldseth Moe, Bull, Hegna, Garbo og Seip, kort sagt NATO-skeptikerne. De som stilte seg mer eller mindre avvisende var å finne på den borgerlige fløy, foruten enkelte fra Arbeiderpartiet som f.eks. Watnebyn. Et skille gikk tydeligvis også i arbeiderpartipressen, mellom distriktsavisene som overveiende var positive til utspillet på den ene side, og det mer forbeholdne *Arbeiderbladet* eller tause LO-organet *Fri Fagbevegelse* på den annen side.¹⁵⁾

Det faktum at skillelinjene i spørsmålet om militært uttynnede soner og i spørsmålet om atomvåpen i Norge lot til å falle sammen, reiser en ny spørsmålsstilling. Kan vi snakke om et fellestrekk ved synsmåtene – en forklaring på et dypere plan? Ifølge Bjørlo kan vi det. Han skiller i sin hovedoppgave mellom «reformister» og «tradisjonister» i den norske debatten. «Tradisjonister» refererer til dem som så styrket alliert samhold og satsing på atomvåpen som det beste svar på Sputnik, «reformister» til de som mente et slikt svar ikke lenger kunne ha gyldighet, at militære løsninger basert på atomopprustning måtte vike for politiske forhandlingsløsninger.¹⁶⁾ Distinksjonen er ikke minst interessant fordi den fremhever meningsnyansene hos dem som i utgangspunktet er definert som tilhengere av NATO. Det er imidlertid nyttig å understreke at «reformistene» ikke var noen ensartet gruppe, og at det som kan tolkes som en reaksjon på atomvåpen, hos mange, kanskje de fleste, kan sees som en reaksjon på utviklingen av NATO-samarbeidet

generelt. Utsiktene til et atomopprustet Europa fremtrer i et slikt perspektiv nærmest som dråpen som får begeret til å flyte over.

Reaksjonene på Gerhardsens utspill avslørte større uenighet om sikkerhetspolitikken enn det man hadde vært vitne til siden striden om NATO-medlemskap i 1949. Bulls skildring var neppe utypisk: «Det er som en tung bær er løftet av oss, som om et lokk er tatt vekk, som om taket har åpnet seg, slik at vi kan puste fritt igjen. Nå – etter denne talen som statsministeren holdt i Paris i desember i fjor – kan vi tre åpent frem med de meninger mange av oss har hatt om vårt medlemskap i NATO siden 1949.»¹⁷⁾ I stortingsgruppen ble det mer eller mindre åpenlyst arbeidet for et utenriksministerskifte. Som mulig etterfølger må vi anta Finn Moe stod sterkest.¹⁸⁾ Gerhardsens klare desavuering av Lange forut for Parismøtet gjentok seg i februar, da han uttalte at Norge ville ta opp Frankrikes bombing av Tunis i NATO, noe Lange på forespørsel fra Seip dagen før hadde benektet. Spesielle omstendigheter førte til at Norge ikke fulgte opp utspillet, men uansett hadde det inntrykket festet seg i Frankrike at Norge var dens fremste allierte kritiker, og at det skyldtes press fra partiets venstrefløy.¹⁹⁾ Ikke uten grunn reiste *Norges Handels og Sjøfartstidende* spørsmål om Gerhardsen var ute etter å ofre Lange. I så fall ville han, i følge avisen, kunne støtte seg på 60% av stortingsgruppen.²⁰⁾ NATO-kritiske synspunkt fra folk som Finn Moe og Andreas Andersen underbygget spekulasjonene. Under utenriksdebatten merket man seg særlig Moes krav om at NATO måtte legge «roret hardt om». Dette avfødte kritikk i *Arbeiderbladet* og ikke minst sterke reaksjoner på borgerlig hold. Såvidt hardt gikk Hans Borgen, Senterpartiet, ut at Moe truet med å gå av som formann i utenrikskomiteen.²¹⁾ I et foredrag i Studentersamfunnet i Bergen luftet Andersen «kjetterske» tanker om sikkerhetspolitikken. Her stilte han bl.a. spørsmål om NATO-medlemskapet kunne være en «sikkerhetsmessig belastning», og trakk den allierte støtten i tilfelle av et isolert angrep på Norge i tvil.²²⁾

Overrasket etter en «oerhørt intressant samtale» med de to, kunne Gunnar Fagrell, redaktør av det svenske FN-sambandets tidsskrift *Världshorisont*, fortelle Karl Evang, at «meg förefaller det at normännen snart vill överprova hela alliansfrågan». I april-utgaven av *Världshorisont* skrev Fagrell at flere av de danske og norske motiv for NATO-medlemskap var falt bort i kraft av den nye strategiske situasjonen, og at forutsetningene for nordisk samarbeid dermed igjen var tilstede.²³⁾ Også AUF markerte nå et klart NATO-skeptisk standpunkt. «Vi må

alltid være villige til på et fordomsfritt grunnlag å overprøve vårt lands medlemskap i forsvarsallianser», het det i *Fritt Slag*. Et argument var at medlemskapet ikke lenger gav «tilstrekkelig sikkerhetsfølelse», et annet at lojaliteten til de undertrykte folk måtte settes over lojaliteten til kolonimaktene i NATO.²⁴⁾

I mars vedtok *Uavhengig Gruppe* å gå inn for et internasjonalt fredsmøte i Oslo, med sikte på bl.a. nedbygging av blokkpolitikken. Oppslutningen om dette viser klart at NATO-skeptikerne og kritikerne i partiet nå var villige til å stå mer åpent frem med et brobyggerstandpunkt. Her fant man navn som Løberg, Meisdalshagen, Versto, Bull, og pussig nok Nils Hønsvald, men også sentrale folk i Venstre som Seip, Ramndal og tidligere generalmajor Olaf Helset, også venstre-mann. Mange av underskriverne var tilknyttet Orienteringskretsen og fredsbevegelsen. Dessuten figurerte kommunister som Kirsten Hansteen på listen, foruten Peder Furubotn, som utover 50-tallet hadde etablert uformelle kontakter med Orienteringskretsen. Det var m.a.o. en bemerkelsesverdig bred sammensetning – ulikt det som tidligere hadde vært mulig.²⁵⁾

Den klareste manifestasjon av motsetningene i partiet kom likevel først med påskeresolusjonen i april. På initiativ av Berge Furre og Kaare Solund i *Sosialistisk Studentlag* ble det laget en resolusjon som gikk inn for norsk veto i NATO mot stasjonering av atomvåpen i Vest-Tyskland. Den umiddelbare foranledning var den vesttyske regjeringens vedtak som åpnet for atomopprustning. Resolusjonen var slik utformet at den fortonte seg som en støtte til Gerhardsens standpunkt i Paris. Uventet fikk initiativtakerne tilslutning fra et flertall av stortingsgruppen, et flertall av landets fagorganiserte, og en rekke partilag. Det skyldtes dels uvitenhet eller uklarhet om innholdet i vedtaket på rådsmøtet i Paris, dels overrumpling av partiledelsen («den mest vellykkede politiske køpenickiade etter krigen», i følge Gerhardsen), men også stor sympati med Gerhardsens ønske om forhandlinger, og skepsis til tyskerne og atomvåpen i sin alminnelighet.²⁶⁾

Hvilken rolle sentrale arbeiderpartipolitikere spilte «i kulissene» er usikkert. Resolusjonen må ha kommet overraskende på de aller fleste stortingsmenn som skrev under, og mange forstod opplagt ikke dens rekkevidde. Meisdalshagen hadde, i følge Bull, en finger med i spillet fra begynnelsen, noe han selv benektet.²⁷⁾ Både han og Løberg var likevel delaktig på et tidlig tidspunkt. Sikkert er det også at de kunne bygge på Andreas Andersens førstehåndskjennskap til saken. Det var

han som førte i pennen brevet til Lange som stod å lese i *Arbeiderbladet* 9. april, signert Peder Jacobsen, Sollund, Bull og Løberg, der en avklaring av Parisvedtaket ble etterlyst.²⁸⁾ Oppvasken kom straks Stortinget var samlet etter påskeferien. Et utvalg bestående av Løberg, Hegna, Langhelle og Fjeld ble nedsatt for å fremme forslag til uttalelse til gruppemøtet. Forslaget, som med små redaksjonelle endringer og mot en stemme ble vedtatt 15. april, kan vanskelig tolkes som annet enn en retrett. I tillegg til rent formelle innvendinger mot stortingsmennenes opptreden, slo uttalelsen fast at planene om utplassering av atomvåpen i Vest-Tyskland fremdeles var under bearbeiding av NATOs militære myndigheter, og at Stortinget ville bli forelagt saken når NATOs politiske myndigheter skulle behandle den. Det siste kan kanskje tolkes som en konsesjon til påskeopprørerne. Viktigere var det som ble slått fast i et eget avsnitt, der det bl.a. het at «forsvaret av vår frihet og selvstendighet fortsatt må trygges gjennom et aktivt samarbeid med andre NATO-land, og at Norge må ta sin del av de forpliktelser som følger med samarbeidet.» Dette avsnittet ville Bull sette i anførselstegn. Noen grunn er ikke angitt i protokollene, men det er nærliggende å se det som uttrykk for at han ikke ville gå god for utsagnet. Ved avstemning falt Bulls forslag mot 15 stemmer.²⁹⁾

Den påfølgende stortingsdebatt artet seg i stor utstrekning som en debatt om NATO-samarbeidet. Ifølge Fredrik Hoffmann kan vi snakke om tre grupperinger. Tilhengere av aksjonen, og dermed norsk veto i NATO selv om det skulle vise seg å være uforenlig med fortsatt medlemskap, var Bull, Løberg, Meisdalshagen, Versto, Hans Offerdal, Peter Kjeldseth Moe og Rolf Hellem. Tilhengere av aksjonen, men samtidig tilhengere av fortsatt NATO-medlemskap var Hegna, Torgeir Berge, Johan Karlsen, Bjarne Henriksen og Oscar A. Ingebrigtsen. Dertil kom de tre påskeopprørerne fra Venstre, Seip, Garbo og Ramndal. Deres standpunkt forutsatte at et norsk veto i NATO ikke var uforenlig med utmelding. Den største gruppen utgjorde motstanderne av aksjonen og tilhengerne av NATO, bestående av de øvrige borgerlige debattanter og enkelte ledende arbeiderpartipolitikere. De fremholdt et norsk veto som ensbetydende med «å sette seg selv utenfor» alliansen. Det vil føre for langt å gå nærmere inn på argumentasjonen, men det er verdt å merke seg at selv de færreste motstandere av aksjonen argumenterte direkte for en vesttysk atomopprustning. Stridens eple var m.a.o. mer hvor langt Norge burde gå i retning av å markere særstandpunkt i en sak som så direkte angikk et annet medlemsland. Basereservasjonen

gav Norge ekstra grunn til å gå stille i dørene, hevdet Lange. Reaksjonene i pressen var i hovedsak negative til påskeopprøret. Unntakene var *Dagbladet*, *Orientering*, *Friheten* og et fåtall arbeiderpartiaviser.³⁰⁾

Påskeopprøret er interessant av flere grunner. Det viste for det første hva slags nettverk av kontakter og støttespillere som inngikk i mobiliseringen mot den offisielle sikkerhetspolitikken. Koplingen mellom *Sosialistisk Studentlag* og *Orientering* var ikke ny, men etablert gradvis frem til høsten 1957, da Furre hadde hele studentlagets oppslutning.³¹⁾ Koplingen til stortingsgruppens venstrefløy var heller ikke ny, om enn ikke så synlig før. Det nye besto primært i tilknytningen til partilag og fagforeninger, og omfanget av den støtte som var å hente her. Det skyldtes ikke minst folk som Peder Ødegaard og Ragnar Kalheim, sistnevnte «furubotnianer». Begge hadde gode kontakter på arbeidsplassene, ifølge Knut Løfsnes, og var uunnværlige i mobiliseringen av de fagorganiserte.³²⁾ Koplingen til fagbevegelsen er særlig interessant ettersom Orienteringskretsens intellektuelle «image» ble ansett å legge vesentlig begrensning på dens politiske innflytelse. Påskeopprøret ble for det andre en bekreftelse på nytten av å drive opposisjon innenfra. Riktignok måtte opprørerne i Stortinget krype til korset igjen, men det faktum at det for en kort stund hadde lyktes å erobre «grasrota», fremstod for mange som betydningsfullt, som beviset på at Arbeiderpartiet var «godt på bunnen», som Berge Furre uttrykte det.³³⁾ En vanlig oppfatning var da også at partiet aldri ville bli helt det samme igjen. I følge Evang hadde Påskeopprøret skapt en ny politisk situasjon i Norge, der det ikke var noen vei tilbake til «den gamle, passive sandpåstrøing av alle vedtak.»³⁴⁾ Ledelsen i partiet kunne derfor etter Påskeopprøret ikke i samme utstrekning som tidligere regne med støtte i egne rekker for sin linje i sikkerhetspolitikken. Opposisjonen var blitt en faktor den måtte ta større hensyn til.

Forsvarssamarbeidet med Vest-Tyskland

12. mars 1958 signaliserte forsvarsminister Handahl offentlig at regjeringen ville fremme forslag om stasjonering av et par tyske stabsoffiserer ved Nordkommandoen på Kolsås. Tiltaket var ledd i integreringen av Vest-Tyskland i det regionale NATO-forsvaret, og ble senere fulgt opp med forslag om forsyningsbaser på sørlandskysten, beregnet på bl.a. den tyske marine. Utspillet gav straks støtet til protester fra kom-

munistene, Orienteringskretsen og enkelte lokale arbeiderpartilag. I stortingsgruppen ble det sammenkalt til møte, der Gerhardsen kunne love at det ikke ville bli tatt noen avgjørelse «uten etter samråd med gruppen og Stortinget». ³⁵⁾ Den uvanlige fremgangsmåten avspeiler sakens sterke politiske overtoner – formelt sett var det en personalsak i NATO. Om motivet var å avverge opprivende debatt i partiet, så tjente den sitt formål bare en stund.

Saken med de to tyske offiserene fikk Stortinget til behandling i april 1959, forsyningsbasene i desember samme år. De interne drøftingene i partiets landsstyret og stortingsgruppe tok til i mars 1959, og pågikk frem til landsmøtet i mai. Alt i februar var mobiliseringen mot fremleggene iverksatt i form av resolusjoner og underskriftskampanjer. Bak stod folk tilknyttet *Orientering*, ulike fredsorganisasjoner, og i særlig grad fagorganisasjoner. Også AUF stilte seg kritisk til fremleggene. ³⁶⁾ Aasmund Beckholt, formann i ad hoc-komiteen nedsatt for å organisere motstanden, ønsket å knytte til seg Evang som hovedtaler. Evang stilte seg imidlertid skeptisk til invitasjonen, sannsynligvis av frykt for å bli brukt i et arrangement iscenesatt av kommunistene. ³⁷⁾ Som Asle Røsok viser til i sin hovedoppgave, var partiledelsen splittet i synet på hvordan saken burde takles. Lie ønsket en hurtigst mulig behandling, åpenbart av frykt for at en trenering av saken ville styrke motstandernes posisjon. Gerhardsen på sin side ønsket en bred debatt, bl. a. for å sikre enheten i partiet. Referat fra partimøtene kan tyde på et tilsvarende meningsskille mellom hhv. sentralstyre og stortingsgruppe. Det gis imidlertid ikke holdepunkter for å snakke om noen uenighet i partiledelsen om realitetene i saken. ³⁸⁾

Opposisjonens fremste talsmenn frem til og med landsmøtet var Meisdalshagen og Hegna. I redaksjonskomiteen nedsatt for å fremme forslag til uttalelse til landsstyret (et ledd i forberedelsene til landsmøtet) tok Hegna dissens. Ulikt de to øvrige i komiteen, Lange og Ole Øisang, ville han ikke eksplisitt ta til orde for forsyningsbaser og tyske offiserer på Kolsås. I stedet ønsket han en formulering som slo fast at norske politiske myndigheter måtte, «på grunnlag av forsvarspolitiske og utenrikspolitiske vurderinger til enhver tid avgjøre den praktiske gjennomføring av tiltak for utbygging av fellesforsvaret». I landsstyret fikk Hegna bare følge av 3 andre, etter at Meisdalshagens forslag om å overlate hele avgjørelsen til landsmøtet, var blitt nedstemt. I stortingsgruppen hadde de to derimot sterk støtte. Da *st.prp. nr. 26* ble lagt frem for gruppen i april stemte 25 for og 35 mot et forslag om utsettelse. En

prøvevotering viste at 24 av dem ville gå imot tyske offiserer på Kolsås dersom de ble stilt fritt. Som vanlig i slike saker ble det henstilt om å følge flertallet. Likevel fikk Løberg under Stortingets endelige behandling følge av 8 partifeller for et forslag om å avvise offiserene. De øvrige var fra NKP og Seip og Ramndal, Venstre.³⁹⁾

At dissensen skapte uro og ble sett på med alvor i partiledelsen fremgår av den påfølgende interne diskusjonen. Både Gerhardsen, Finn Moe og Lange fremholdt i sine innlegg på landsmøtet at det hadde vært uro i rekkene. Nedslående i Langes øyne var det at «så mange innen våre rekker, og flere ute på arbeidsplassene, har latt seg påvirke av en høyrøstet kommunistinspirert agitasjon». Karakteristikken henspeilte neppe alene på de kretser i Norge som hadde drevet kampanjen. Også Sovjet hadde kjørt sterkt ut overfor den norske opinionen og sentrale personer i partiledelsen. Men de som hadde håpet at landsmøtet skulle styrke opposisjonen må ha blitt skuffet. Selv om et flertall av de 20-talls innleggene nok kunne sies å gå i Meisdalshagens og Hegnas favør, ble utfallet en oppslutning om partiledelsens linje.⁴⁰⁾ Etter landsmøtet ble det kalt sammen til et eget møte med regjering, sentralstyre og stortingsgruppe for å diskutere samarbeidsvanskene i partiet. Meisdalshagen møtte ikke og Hegna forlot møtet. Det ble derfor Bull som måtte ta de to i forsvar, til tross for at han hadde vært fraværende under behandlingen. Etter Aabreks notater å dømme ble han kraftig imøtegått av de øvrige som hadde ordet, deriblant flere som var kritiske til realitetene i saken. Bare Løberg stod på Bulls side.⁴¹⁾

Det interne partioppgjøret og landsmøtevedtaket maktet likevel ikke å holde gruppen samlet da *St.prp. nr. 40* og spørsmålet om forsyningsbasene kom opp i desember. I stortingsgruppen stilte også denne gang Hegna utsettelsesforslag. Begrunnelse var delvis den at et snarlig vedtak ville kunne virke uheldig på tendensene til avspenning og stormaktpolitisk tilnærming. Samtidig måtte han tone ned landsmøtevedtakets forpliktende karakter. Forslaget falt med 15 mot 35 stemmer. Under Stortingets behandling forelå det likevel et utsettelsesforslag opposisjonen kunne samle seg om. Det var fremsatt av Seip. Begrunnelsen var en etter Seips mening utilstrekkelig og hastepreget saksbehandling. I følge Hegna var saken søkt presset gjennom på en «særdeles ufin» måte. Han ville i likhet med Bull, som også argumenterte mot proposisjonen, likevel ikke stemme for utsettelsesforslaget, nok av hensyn til partiloyaliteten. Seip oppnådde derfor bare 9 stemmer for sitt

forslag. Blant støttespillerne var Versto, Løberg, Løvlien og sannsynligvis Ramndal.⁴²⁾

Med unntak av NKP kom opposisjonen mot forsvarssamarbeidet som vi ser først og fremst til uttrykk i Arbeiderpartiet, anført av Hegna, og i Venstra anført av Seip. Sistnevnte stod sammen med Ramndal sannsynligvis nokså isolert i sitt parti. Saken later ikke til å ha blitt reist overhodet på gruppemøtene og Seip fikk heller ikke støtte av sin ellers nokså kritiske meningsfelle, Garbo. I Høyres gruppeprotokoller er saken ikke nevnt, og i Kristelig Folkeparti og Bondepartiet later det til å ha vært enighet om at fremleggene var en naturlig konsekvens av vesttysk NATO-medlemskap. Et protestforslag fra Kristelig Folkepartis ungdomsorganisasjon mot stasjonering av de tyske offiserene ble frarådet av moderpartiet.⁴³⁾ Heller ikke i regjeringen later den militære integreringen av Vest-Tyskland til å ha skapt nevneverdige motforestillinger.

Hva var så motivasjonen for opposisjonen mot forsvarssamarbeidet? Ser vi på argumentasjonen, slik den kom til uttrykk i løpet av det knappe året diskusjonen varte, kan vi grovt sett snakke om tre typer innvendinger. Opposisjonen målbar for det første frykt for at tyngdepunktet i det allierte samarbeidet skulle forskyves i tysk eller kontinental retning. En slik innvending, som bl.a. kom frem på landsmøtet, forutsatte at forsyningsbasene og offiserene på Kolsås bare var å betrakte som en åpning og at samarbeidet ville få en langt mer omfattende karakter. For de som hadde stemt mot vesttysk medlemskap i NATO, som Løberg og Ramndal, var en lengre begrunnelse for så vidt unødvendig, og særlig fordi tilhengerne så sterkt fremhevet den militære integrering som en naturlig oppfølging av vedtaket om vesttysk medlemskap i NATO. Anderledes var det med de øvrige som hadde godtatt medlemskapet. Kjernen i Hegnans begrunnelse var tyske «ekspansjonsplaner» – det han så som ønsker om å utvide landets militære operasjonsrom i regionen. Tysk deltakelse i arrangementet, som etter norsk påtrykk klart ble forsøkt utformet som et multilateralt NATO-anliggende, kunne etter Hegnans mening trekke Norge inn i konflikter som ikke tjente landets interesser. Vest-Tyskland kunne ikke, i motsetning til «stabile og kjente faktorer i verdenspolitikken» som USA og Storbritannia, regnes som en normal alliert. Underforstått var en skepsis til tyskernes demokratiske sinnelag og frykt for tysk militarisme. Den samme mer eller mindre uttrykte appell til anti-tyske følelser finner vi i mobiliseringen av opinionen parallelt med stortingsbehandlin-

gen. I det politiske ledersjikt ble en slik argumentasjon imidlertid stort sett regnet som inopportun. Selv Meisdalshagen godtok tyskernes rett til å bruke forsyningsbaser på linje med andre allierte.⁴⁴⁾

Det andre momentet gjaldt hensynet til Sovjet og faren for å spolere avspenningstendensene. Hva Moskva mente om militær vesttysk integrering var klart for offentligheten gjennom notevekslinger og pressekommentarer. De som ikke tolket det som en ren propagandamanøver satte det gjerne i forbindelse med russisk frykt for tysk revansjisme. Som Hetland viser var det belegg for begge synspunkt, og dessuten mulig å snakke om en sovjetisk frykt for utglidning av norsk base- og atompolitikk. Særlig Finn Moe og Hegna fremhevet faren for å spolere forhandlingsløsninger. Hvis Norge mente alvor med å støtte de kreftene i NATO som ønsket en forhandlings- og avspenningslinje, hevdet de, burde det komme til uttrykk også i praksis.⁴⁵⁾ Hvor sentralt dette momentet var er vanskelig å si – noen god forklaring på hvordan opposisjonen kunne vinne støtte i den bredere opinionen er det neppe. Der spilte nok anti-tyske følelser en viktigere rolle.

Et tredje og stadig tilbakevendende moment var frykten for en oppmyking av landets base- og atompolitikk. Her var det åpenbart rom for ulike tolkninger. I følge Versto innebar forsyningsbaser noe nytt i forhold til det eksisterende infrastrukturprogrammet. Mens flyplassene var noe «som vi nytter sjølve inntil det vert krig», var lagring av olje og ammunisjon etc. «slikt som vert nytta i fredstid og som må hentast av vedkommande land som har rett til det.»⁴⁶⁾ Ankepunktet later m.a.o. til å ha vært norske myndigheters kontroll med bruk av anleggene i fredstid. Forsyningsbaser var å betrakte som baser og dermed et brudd på basereservasjonen, hevdet Johan Andersen på gruppemøtet i desember.⁴⁷⁾ Andre var mindre kategoriske, men mente man nærmet seg farlig grensen for hva som kunne tøyas innenfor den etablerte basepolitikken. Blant dem var Bull, som benyttet anledningen til å advare mot en svekking av landets særstilling innen NATO. Samtidig gjentok han hva han anså for å være den norske basereservasjonens dypeste mening – en tolkning som første gang var kommet offentlig til uttrykk fra Stortingets talerstol under utenriksdebatten i januar 1959. Da het det at «vår basepolitikk og vår atompolitikk nettopp har siktet på dette at vi (landene på den skandinaviske halvøy) i noe større grad enn de andre maktene skal ha regressmuligheter hvis kanskje en slik ting (en konflikt iverksatt på grunn av tyske gjenforeningsønsker) inntreffer.» I desember het det at vedtaket om forsyningsbasene ikke måtte «ferringe vår

mulighet til i tide å erklære oss nøytrale dersom noen av våre forbunds-
feller blir innviklet i en konflikt som ikke etter pakten innebærer en klar
forbundsforpliktelse.» Tolkningen er ikke minst interessant ettersom
det var Andreas Andersen som for alvor gjorde Bull oppmerksom på
betydningen av den militære integrering som pågikk.⁴⁸⁾

En beslektet innvending finner vi hos Hegna. Å holde det nordiske
området fritt for atomvåpen, mente Hegna, ville være vanskelig der-
som Vest-Tyskland ble utrustet med atomvåpen og man samtidig innle-
det et intimt militært samarbeide. Hvordan han mer presist tenkte seg at
dette skulle skape vansker, sa han ikke. På møte i stortingsgruppen 7.
desember ble det imidlertid antydnet av Johan Andersen at tyskerne
kunne ha interesse av å opprette atomlagre i Norge, beregnet på tyske
skip – påstander Lange klart imøtegikk.⁴⁹⁾ Ser vi på argumentasjonen i
de ulike resolusjonene, finner vi også en sterk vektlegging på base- og
atompolitikken. I en appell fra en rekke kjente norske kvinner, snakkes
det f.eks. konsekvent om innføringen av «fremmede baser», mens Vest-
Tyskland overhodet ikke er nevnt.⁵⁰⁾

Hvilke av disse tre momentene som er viktigst gir Bulls bok *For å si
det som det var* en pekepinn om. Der omtales en samtale han hadde med
Meisdalshagen like etter Påskeopprøret. Ifølge Bull så Meisdalshagen
offiserene på Kolsås utelukkende som en symbolsak. Forsyningsba-
sene på Skagerak ville han ta en kamp på, mens reell strid ville stå om
taktiske atomvåpen i Norge. Her ville han ikke vike unna, selv om det
skulle føre til partisplittelse. Samtalen er instruktiv fordi den henleder
oppmerksomheten mot base- og atompolitikken. Dersom den var det
sentrale, er det naturlig å tolke opposisjonen dels som uttrykk for frykt
for en utglidning, dels som forpostfektning til kampen om atompolitik-
ken, som før eller senere måtte komme.⁵¹⁾

Tjenestetiden nok en gang

Det skulle gå flere år etter Suezkrisen før spørsmålet om tjenestetidens
lengde igjen for alvor ble brakt på banen. At det måtte komme lå imid-
lertid i kortene. Forutsetningen for enigheten som ble oppnådd høsten
1956 var som kjent at tjenestetiden skulle vurderes på nytt når de vok-
sende årskull gjorde det påkrevet. Spørsmålet var derfor snarere på
hvilken måte og i hvilket tempo det skulle skje. Etter Forsvarsdeparte-
mentets oppfatning, kjent for offentligheten i mars 1958, måtte en

eventuell reduksjon i tjenestetid kompenseres ved større innslag av vervede styrker. Alternativt fikk man opprettholde 16 måneder og fritta ungdom som hadde sivilt arbeid av betydning for totalforsvaret. Forslagene vakte en del reaksjoner, for det førstnevnte tilfelle p.g.a. den sterke stilling vernepliktsforsvaret hadde i opinionen, for det sistnevnte tilfelle fordi det gikk inn for forskjellsbehandling. Blant de første til å protestere var kommunistene, *Orientering* og AUF. I AUF var det særlig forslaget om fritak for enkelte som vakte motstand.⁵²⁾

Etter et mellomspill, der tjenestetiden ble overlatt et eget utvalg til utredning, dukket spørsmålet våren 1959 igjen opp på den politiske dagsorden. Da kom imidlertid kravene om redusert tjenestetid fra flere hold. I Arbeiderpartiet gikk Tranmæl i bresjen. På landsmøtet i mai antydte han 12 og 15 måneder for hhv flyvåpen/marine og hær som en realistisk mulighet. Etter Langes og Gerhardsens innlegg å dømme var ikke regjeringen avvisende, men noen positive signaler ble heller ikke gitt.⁵³⁾ To måneder senere krevet AUFs sentralstyre en reduksjon i tråd med Tranmæls forslag, og en større opinionskampanje ble besluttet iverksatt etter kommunevalget.⁵⁴⁾ På den borgerlige fløyen var det bare Venstres ungdomsorganisasjon som åpnet tok stilling. 12 måneders tjenestetid måtte være tilstrekkelig ifølge landsstyret i NUV. Men Venstre hadde alt ved valget i 1957 programfestet å gå inn for redusert tjenestetid når «sikkerhetshensyn tillater det», og det var neppe tvil om at partiet ville støtte slike fremlegg. Det samme ville Bondepartiet, i følge referat fra møte i stortingsgruppen, under forutsetning av at det ikke gikk ut over repetisjonsøvelsens lengde.⁵⁵⁾

Høsten 1959 tok et parlamentarisk utvalg (med nokskå motvillig borgerlig deltakelse) fatt på spørsmålet. Samtidig begynte det å strømme inn resolusjoner til Arbeiderpartiets sentralstyre og stortingsgruppe. Kravet var en reduksjon av tjenestetiden. Bak stod et tilsynelatende samlet AUF, men også enkelte partilag. Hvilken virkning det hadde skal være usagt, men vinteren 1960 lot det til å være politisk vilje til en reduksjon både i Stortinget og i regjeringen. På tjenestetidsutvalgets møte i mars la regjeringen frem en skisse med 12 og 15 måneder tjenestetid for henholdsvis hær og marine/flyvåpen. Ordningen var tenkt iverksatt fra 1962 av og bygget på to forutsetninger; at forsvaret fikk 4000 vervede og at «tilløp til forhandlinger for en avspenning blir styrket i tiden fremover».⁵⁶⁾ Hvordan de ulike partiene stilte seg til den foreslåtte ordningen er uklart, all den stund den bare delvis var kjent for offentligheten og ikke ble behandlet på møtene i stortingsgruppene.

Både NKP og Venstre hadde imidlertid alt signalisert ønske om redusert tjenestetid, førstnevnte i form av et eget forslag om 12 måneder og nedskjæring av budsjettet til 500 mill. kr.⁵⁷⁾ Av gruppeprotokollene i Venstre fremgår det at det der i utgangspunktet var stemning for en reduksjon, men intern uenighet om premissene. Hva uenigheten gikk på sies ikke, men det kan virke som om partiets medlem i militærkomiteen, Oddmund Hoel, søkte å kople en eventuell tjenestetidsreduksjon til styrking av den militære beredskapen i form av taktiske atomvåpen. En slik tolkning er nærliggende fordi Hoel på samme tid arbeidet aktivt for å sette atomvåpnene på den politiske dagsorden. Den kan også forklare hvordan Hoels fremlegg om reduksjon kunne skape nærmest unison motbør i gruppen.⁵⁸⁾

Når vi ikke kan si noe mer om de øvrige partienes syn, skyldes det ganske enkelt at regjeringens fremlegg ble trukket tilbake. At forsvarsgrensjeffene gjorde gjeldende sterke innvendinger fremgår av referatene til Bondepartiets gruppe.⁵⁹⁾ Den viktigste grunnen var likevel den skjerpede internasjonale situasjonen i kjølvannet av U-2-affæren i mai 1960 og sammenbruddet i forhandlingene om Berlin. Revurderingen må ha funnet sted sommeren 1960. I begynnelsen av juni kunne Haugland notere seg at tjenestetidssaken, etter skiftet i det internasjonale klima, stod i fare for å komme «i trongare farvatn».⁶⁰⁾ To måneder senere konstaterte regjeringen, i et eget notat, at de utenrikspolitiske forutsetningene for det opprinnelige forslaget ikke lenger var tilstede. Isteden gikk den inn for å utsette saken.⁶¹⁾ Uproblematisk var avgjørelsen neppe, spesielt i Arbeiderpartiet. Da saken kom opp i stortingsgruppen i oktober stilte Arvid Johansson forslag om 15 måneders tjeneste for marine og flyvåpen, og 12 måneder for hæren, med ytterligere nedsettelse neste stortingsperiode. Mot 10 stemmer falt forslaget, hvorpå regjeringens utsettelsesforslag ble vedtatt mot 2 stemmer. Dermed kunne det ikke ventes noen avklaring før etter valget.⁶²⁾

Det er verdt å merke seg at striden om tjenestetiden nok en gang skulle falle på et skifte i det internasjonale klima. Det kunne ikke skje uten en aksept for at tjenestetiden skulle koples til det internasjonale spenningsnivå. Ideen om et «trekkspillforsvar» var m.a.o. fremdeles legitim, om enn redusert til et spørsmål om justering av tjenestetiden. At kompromisset på 16 måneder aldri var ment å være en permanent ordning fremgår av Aabreks notater fra partidrøftingene. Der står å lese at «en stilltiende forutsetning for heving av tjenestetiden i 1954 var at den skulle nedsettes senere.»⁶³⁾ Det var dette som gjorde at spørsmålet

to ganger senere kunne komme på dagsorden. Noen merkesak for opposisjonen, slik som på begynnelsen av 50-tallet, var det imidlertid ikke. Da hadde den neppe kunnet falle så lett. I stedet ble kreftene nå konsentrert om base- og atompolitikken.

Kamp om atompolitikken

Mer enn to år skulle gå etter Gerhardsens Paristale før atomvåpen i det norske forsvaret igjen ble gjenstand for debatt. I mellomtiden gikk man som «katten rundt den varme grøten», slik Høyres Henrik Svendsen skuffet konstaterte etter å ha forsøkt å reise spørsmålet høsten 1959.⁶⁴⁾ Det var bemerkelsesverdig, ikke minst fordi det alt under ordskiftet vinteren 1958 var blitt klart at det hersket ulike syn på landets base- og atompolitikk. Tilhengerne av lagring av atomsprengladninger i fredstid var å finne i de fleste partier, men særlig i Høyre og Bondepartiet. Motstanderne var først og fremst å finne i Venstre, NKP og Arbeiderpartiet, og mente enten som Moe/Gerhardsen, at lagring bare kunne godtas i krise- eller krigstilfelle, eller som kretsen rundt *Orientering* og *Sosialistisk Studentlag*, at det ikke kunne godtas under noen omstendigheter.

Et ømtålig tema

Base- og atompolitikkenes militære svakheter ble imidlertid gjenstand for voksende oppmerksomhet på politisk hold. Den økende sannsynligheten for begrensede kjernefysiske oppgjør er alt nevnt, likeledes flankeproblematikken. Norges svake stilling i NATO-kjeden var et gjennomgangstema i de forsvarspolitiske debattene. Dersom det var grunn til å sette spørsmålstejn ved avskrekking i form av massiv kjernefysisk gjengjeldelse, slik bl.a. Kissinger hevdet, skulle det tilsa en styrking av flankens skjoldstyrke. Det samme skulle den russiske militære styrkeoppbygging, som satte langt større krav til tidlig varsling og rask alliert assistanse enn før, og det faktum at NATOs handlekraft og dermed troverdigheten av en rask alliert unnsætningsaksjon var underminert av et svekket politisk samhold i alliansen. Situasjonen var så alvorlig, ifølge den britiske militæreksperter, Liddel Hart, at Norge og Danmark ville være bedre tjent med å falle tilbake på nøytralitetspo-

litikken, hvis de ikke kunne akseptere allierte forsterkninger til disposisjon i reserve på stedet. «Den stilling de to land nu inntar, tjener til å kombinere provokasjon med fristelse», hevdet han.⁶⁵⁾

Politikernes bekymring fremgår kanskje best av stortingsgruppenes protokoller vinteren og våren 1959. I Venstre reiste Oddmund Hoel «spørsmål om vårt forsvar var lagt slik opp at det hadde verd, etter utviklinga i vår tid.» I Høyre ble det fremhevet at «Norge lå i dag i det vesentligste uten beskyttelse og forsvaret var ikke i stand til å tjene sin hensikt.» I Bondepartiets gruppe ble det reist spørsmål «hvordidt et isolert angrep på f.eks. Finnmark ville utløse gjengjeldelsesmotangrep fra NATOs side» – et scenario som forøvrig hyppig var fremme i diskusjonene på denne tiden.⁶⁶⁾ Den konklusjon som gjerne fulgte slike dystre perspektiv, men som det ble overlatt til norske og allierte offiserer å argumentere for offentlig, var at «skjoldet» burde styrkes med taktiske atomvåpen, i praksis tenkt gjennomført ved en atomtrustning av Honest John-raketten. Faktisk ble det på militært hold med nordkommandoens sjef, Sir Horatio Murray, i spissen, nå sagt rett ut at Honest John var av liten militær verdi uten atomsprenghladninger – et synspunkt som tidligere var forbeholdt atomvåpenmotstanderne, og da som et argument mot Honest John i det norske forsvaret.⁶⁷⁾

Fraværet av diskusjon om atomvåpenenes plass i forsvaret hadde flere grunner. Implementering av våpnene var en tidkrevende prosess, som innebar bl.a. bygging av lagre og forhandlinger med amerikanske myndigheter. Dessuten var det uklart hvordan basereservasjonen ville bli berørt. Det gjaldt både utsikten til endring av amerikansk lovgivning m.h.t. kontroll, og omfanget av det personell som USA eventuelt ville kreve stasjonert i landet. Gerhardsen var blant dem som fremhevet at en debatt fikk vente til denne usikkerheten var ryddet av veien. Videre spilte hensyn til andre land inn. En forsert avklaring var neppe i den danske regjeringens interesse, og ble heller ikke ansett for gunstig m.h.t. de forstående forhandlinger med Sovjet om nedrustning.⁶⁸⁾ Slik forsvarsminister Handal uttrykte seg i *Oslo Militære Samfund* i januar 1959 var spørsmålet om taktiske atomvåpen i forsvaret noe man måtte være forberedt på å ta opp til fornyet vurdering «hvis nedrustningsforhandlingene strander og situasjonen ellers gjør det nødvendig.»⁶⁹⁾ Det samme resonnementet ble gjort gjeldende i Venstres gruppe i desember 1958 da Røiseland motsatte seg «nett no å ta opp dette spørsmålet av omsyn til drøftingane på internasjonalt plan og toppmøte til våren.»⁷⁰⁾

Den fjerde og ganske sikkert viktigste grunnen var likevel hensynet

til den hjemlige opinion. På Arbeiderpartiets venstrefløy ble regjeringens atompolitikk fulgt nøye, og ethvert signal om modifikasjon av atomparagrafen betraktet som opptakten til en integrering av atomvåpen i forsvaret. Motstanden ble, som vi var inne på, forberedt allerede i kjølvannet av Påskeopprøret, og spørsmålets betydning fremgår av det faktum at Meisdalshagen var villig til å ta en partisplittelse på det. Venstrefløyens politiske makt lå ikke alene i stortingsgruppen, men i stor grad også i muligheten til å mobilisere opinionen – noe som var demonstrert til fulle ved Påskeopprøret. Frykt for motreaksjoner som kunne skade partiet, saken eller oppslutningen om alliansen som sådan, var m. a. o. ord ikke grunnløs. Ørvik nevner det sistnevnte spesielt, i det han hevder at tilhengerne av atomvåpen i Norge var avskåret fra å bruke ett av sine sterkeste argumenter, nemlig at atomforbud ville svekke USAs vilje til å støtte Norge i et krigstilfelle: «Da påstanden om den amerikanske hjelpens manglende troverdighet var et av opposisjonens hovedargumenter, kunne man ikke på pro-siden åpent reise tvil om alliansens fremtid og muligheten av en endret amerikansk prioritering.»⁷¹⁾ Også gruppeprotokollene dokumenterer taktiske hensyn. I Høyre var man i januar 1959 av den formening at spørsmålet om «de nyeste våpen», «vilde det ikke være klokt av oss å forsere. Det var bedre å la løsningen gli inn etter hvert.» Mer presist trer referansen til venstrefløyen frem i forbindelse med U-2-episoden året etter. I følge protokollen ble det «advart mot å fremelske en debatt i Stortinget som kunne gi anledning til uoverveide uttalelser fra dem som er mot vår alliansepolitikk.»⁷²⁾ I Venstre var et flertall av representantene mot å drøfte atomvåpenspørsmålet slik Hoel gjorde fremlegg om i desember 1959. Blant de grunner som ble anført av Ingebretsen var «at eit opptak om dette i Stortinget truleg vil få eit negativt utfall og kunne bli til mest belastning for den som gjer opptaket.»⁷³⁾

I takt med implementeringen av Parisvedtaket måtte imidlertid en avklaring og dermed en debatt tvinge seg frem. En omgjøring av den eksisterende atomparagrafen ved landsmøtet i 1961 var ikke til å komme forbi. Det skyldtes ikke kun ønsket om å opprettholde manøvreringsfrihet i atomvåpenspørsmålet, men også det faktum at regjeringen regnet et kategorisk nei til atomvåpen for å være i strid med NATO-forpliktelsene. Det betød ikke at landet var forpliktet til å godta stasjonering i fredstid (Lange tok bestemt avstand fra en slik tolkning). Derimot betød det «at vår forsvarspolitik må samordnes med organisasjonens alminnelige militære planlegging», som Gerhardsen uttrykte

det.⁷⁴⁾ Voksende utålmodighet fra tilhengerne av taktiske atomvåpen spilte også inn. Forsvarets talsmenn var lite begeistret for den uavklarte situasjon man hadde levd med siden Boyesen-komiteen startet sin utredning i 1955. Høsten 1959 henstilte *Norges Forsvarsforening* til myndighetene om å sette atomvåpenspørsmålet på dagsorden. I mars 1960 fulgte politikere opp. Dermed var startsignalet gitt for en debatt som skulle pågå i over ett år, såvel i Stortinget som utenfor. Vi skal ikke redegjøre for denne i detalj, men derimot skissere hvordan de prinsipielle standpunktene ble formulert og endret frem til stortingsdebatten våren 1961, da punktum for striden ble satt. Motstandernes argumenter skal vi drøfte spesielt, likeledes målsettingen til den gruppen som stilte seg i spissen for anti-atomkampanjen.

Den parlamentariske debatten

Da Stortinget behandlet forsvarsbudsjettet i mars 1960 forelå det i militærkomiteens innstilling en uttalelse fra Venstres Hoel og Senterpartiets Bartnes om at «vårt forsvar ikke er så effektivt som det burde være og at det i den anledning er flere vesentlige ting å peke på». At det bak den kryptiske formuleringen skjulte seg et ønske om å sette spørsmålet om atomvåpen på dagsorden var klart – også året i forveien hadde de to hatt en særmerknad som «duftet av atomer», slik Løberg uttrykte det.⁷⁵⁾ Det kom likevel som en overraskelse da Hoel under debatten kastet hansken og hevdet at taktiske atomvåpen burde integreres i forsvaret. Ubetinget støtte fikk han fra flere i Høyre, først og fremst fra Svendsen, Ole Bergesen og Reidar Bruu, samt fra Senterpartiets Borgen. Partifellen Røiseland var mer skeptisk og ville i likhet med Ola Olsen fra Kristelig Folkeparti ikke ta stilling før utfallet av nedrustningsforhandlingene var klart. I Arbeiderpartiet ønsket man ingen diskusjon. Bare et fåtall, bestående av Bull, Løberg og Versto, kom inn på realitetene i Hoels framlegg. Nå må det sies at tilhengerne av atomvåpen på ingen måte hadde noe entydig standpunkt. Størst uklarhet rådet det m.h.t. basereservasjonen. I følge Hoel var det fullt mulig å disponere atomvåpen på norsk jord uten å omgå denne, for som han sa, «det ville i tilfelle bli tale om et meget lite antall menn, og hvorfor skulle tilstedeværelsen av denne håndfull menn som har tilsynet med atomladningene være et større brudd på basepolitikken enn de mange utlendinger som i dag befinner seg på Kolsås?» Både Svendsen og

Handal imøtegikk Hoels argumentasjon og fremholdt at spørsmålet trengte nærmere utredning. I følge Handal var det en vesensforskjell mellom tjenestemenn som stod under NATOs kommando, og slike som sorterte direkte under Washington.⁷⁶⁾

Etter U-2-affæren ble det enda klarere at Hoel manglet støtte for sin vage tolkning av basereservasjonen, selv blant tilhengerne av atomvåpen. Amerikanernes hemmelige bruk av Bodø flystasjon vakte forargelse hos mange og bidro, etter innleggene på Stortinget å dømme, til å styrke den tverrpolitiske oppslutningen om basepolitikken. Bare Borgen anså oppmyking av basepolitikken å være en nærliggende konklusjon på U-2-affæren. Var ikke Sovjets note, der det ble truet med bombing av Bodø flyplass, en krigstrussel slik basereservasjonen tok forbehold om, spurte han. Hoel forholdt seg taus.⁷⁷⁾

Først i oktober 1960 kom uenigheten i Arbeiderpartiets ledelse til uttrykk i det parlamentariske ordskiftet. Utgangspunktet var en formulering fra Langes side, ment som et svar på Sovjets truende språkbruk i forbindelse med U-2-episoden og nedskytingen av et amerikansk fly av typen RB-47 et par måneder senere. Fremstøt av denne art ville, i følge Lange, kunne «føre til krav om at Regjeringen må overveie om vår nåværende politikk, med de begrensninger og de forbehold som Regjeringen i samråd med Stortinget har fastlagt, i tilstrekkelig grad tar vare på landets sikkerhetsbehov.»⁷⁸⁾ Betød det at regjeringen var på gli? Mange mente åpenbart det, bl.a. flere større nordiske aviser. I Stortinget ble Langes formulering mottatt med tilfredshet blant dem som hadde profilert seg som tilhengere av taktiske atomvåpen i Norge, men fremdeles var Borgen den eneste som åpent forfektet et slikt standpunkt. Høyre ønsket åpenbart ikke å presse spørsmålet, og selv i Senterpartiet var det delte meninger. Det ordskiftet kom til å dreie seg om var derfor ikke hvorvidt man burde ha atomvåpen i fredstid eller ikke, men hva slags situasjon som kunne tenkes å foranledige en revurdering. Her var det Langes formulering reiste motforestillinger. Til tross for Moes advarsel mot å «legge mer i utenriksministerens uttalelser enn de faktisk måtte inneholde», maktet hverken han eller Gerhardsen å forhindre inntrykket av uenighet. Mens de to sistnevnte understreket at regjeringen ikke hadde endret standpunkt, det vil si, at bare «angrep» eller «trusler om angrep» kunne rokke ved base- og atompolitikken, het det hos Lange at det til enhver tid vil være «arten og graden av den risiko som vi realitistisk må regne med, som vil avgjøre om en slik revisjon blir nødvendig.» Samtidig fremholdt han, uten direkte å vise

til U-2- og RB-47-affærene, at det for tiden ikke forelå slike risikomomenter.⁷⁹⁾

I det nye forsvarsprogrammet, lagt frem i *stortingsmelding nr. 28*, 9. desember, holdt regjeringen fast ved sitt nei til taktiske atomvåpen, i strid med den militære sjefsnemndas innstilling. Imidlertid var base- og atompolitikkenes forbeholdne karakter nå enda vagere formulert. Bl. a. het det at «de sikkerhetstiltak vi treffer må bygge på en samlet vurdering av den internasjonale situasjonen.» Også Arbeiderpartiets sentralstyre, som to uker senere fremmet forslag til ny «atomparagraf, falt ned på en relativt vag formulering. Etter å ha presisert partiets standpunkt om «ikke å gå inn for å tillate lagring av kjernefysiske sprengladninger på norsk territorium», het det at Regjeringen og Storting måtte ha anledning til å vurdere spørsmålet på nytt, «dersom det skulle inntre vesentlige endringer i grunnlaget for vår sikkerhetspolitikk.» Formuleringen må sees som et klart kompromiss mellom Langes og Moes syn, slik det var kommet til uttrykk under debatten på Stortinget i oktober. I det såkalte Haugeutvalget hadde Moe dissentert. Det var derfor overlatt til Gerhardsen, Lange og Bratteli å fremme forslag til landsstyret på vegne av sentralstyret. Dette møtte motbør da det ble forelagt landsstyret i januar, og ble heller ikke vedtatt. I stedet sluttet landsstyret opp om en formulering, foreslått av Gerhardsen, der det het at en ny vurdering bare bør komme på tale «hvis det skulle inntre vesentlige endringer i den internasjonale situasjonen, slik at vårt sikkerhet trues.» Avgjørelsen skulle påligge landets konstitusjonelle myndigheter.⁸⁰⁾

Da landsstyrets innstilling forelå for landsmøtet i april, hadde den støtte fra stortingsgruppen og fra samtlige kretspartier, med unntak av Sunnmøre partilag. Innstillingen innebar en oppmyking av atomparagrafen i den forstand at den «holdt døra på gløtt» for atomvåpen dersom det skulle oppstå en kritisk situasjon. Dette var klart i strid med venstrefløyens målsetting om å beholde atomparagrafen intakt. Opponentene på landsmøtet, anført av Karl Evang, festet seg også ved en annen side ved forslaget, nemlig endringen av atomparagrafens ordlyd. Mens landsmøtet i 1957 hadde vedtatt at «atomvåpen må ikke plasseres på norsk territorium» het det nå at «kjernefysiske sprengladninger» ikke skulle «lagres på norsk område». Endringen var logisk forsåvidt som eventuelle leveringsmidler, Honest John og Nike, allerede var innpasset i forsvaret, men åpnet etter Evangs mening for en mindre kategorisk tolkning. Bl. a. fryktet han at «lagring» til erstatning for «plassering»

åpnet for å tillate atomtrustede Polarisubåter å søke norsk havn. Etter en debatt med noenlunde lik representasjon av motstandere og tilhengere, brøt Gerhardsen inn og foreslo nedsatt et utvalg til å fremme ny innstilling. Tre opponenter kom med, Finn Andersen, fra «de 13» (se nedenfor), Aase-Nilsen fra Sunnmøre Arbeiderparti og Evang, sistnevnte etter forslag fra Bull. I forslaget fra utvalgets flertall, ført i pennen av Langhelle, var ordlyden endret til «atomvåpen skal ikke plasseres på norsk område». Dessuten var utsagnet pakket inn mellom en formulering om at det var opp til de konstitusjonelle organer å avgjøre «hvilke tiltak som til enhver tid er nødvendige for å ta vare på landets sikkerhet og uavhengighet» og et utsagn om at det konvensjonelle forsvaret burde styrkes. Formuleringen hadde som vi ser erstattet atompapagrafens situasjonsbetingede karakter med et forbehold av konstitusjonell karakter. Mot 8 stemmer for et forslag fra Evang om bare å vedta førstnevnte setning, ble flertallets forslag vedtatt.⁸¹⁾

Punktum for debatten ble satt to uker senere da Stortinget tok stilling til regjeringens framlegg i St. meld. nr. 28. Ulikt situasjonen året før var det nå enighet om å avstå fra atomvåpen i fredstid. Uenigheten i militærkomiteen mellom et flertall bestående av Arbeiderpartiets og Kristelig Folkepartis medlemmer på den ene side, og et mindretall bestående av Høyres, Senterpartiets og Venstres medlemmer på den annen, nedfelte seg i stedet hovedsaklig i tre punkter. Mindretallet begrunnet for det første sitt syn primært med henvisning til endringer i NATOs planlegging, spesielt til Kennedy-administrasjonens planer om stasjonering av atomvåpen på Polaris-ubåtene og et såkalt «NATO-brannkorps». For flertallet var ikke-spredning av atomvåpen et langt viktigere moment. Slik betonte fraksjonene ulike aspekt ved NATOs oppgave, mindretallet det militære, flertallet arbeidet for nedrustning. Mindretallet tok videre forbehold om at dets standpunkt bare var gyldig «for tiden». Som debatten viste, var det et nødvendig vilkår for å få tilslutning hos dem som hadde ivret mest for en innpassing av atomvåpen i forsvaret. For det tredje ønsket mindretallet bindende tilsagn m.h.t. størrelsen på bevilgningene til det konvensjonelle forsvaret.⁸²⁾

Dissensen i militærkomiteen gav imidlertid ikke fyldestgjørende uttrykk for de reelle meningsbrytningene. Blant dem som sluttet opp om regjeringens syn var det enkelte, som Andreas Wormdal, Emil Løvlien, Bull og Seip, som distanserte seg eksplisitt fra enhver bruk av atomvåpen på norsk område. Andre, som Hegna, Berge, Løberg, Ramndal og Garbo, gav indirekte uttrykk for det samme ved å argu-

mentere mot atomvåpen i sin alminnelighet. Med unntak av Venstres Seip, Garbo og Ramndal, fulgte representantene sine respektive partiers fraksjonsinnstillinger.⁸³⁾

Generelt sett må vi kunne fastslå at spørsmålet om atomvåpen i fredstid var det sentrale på den borgerlige fløy, mens spørsmålet om atomvåpen i krigstid var det sentrale i Arbeiderpartiet. Slik debatten utviklet seg var en vitne til en forskyvning vekk fra førstnevnte mot sistnevnte spørsmålstilling. I Arbeiderpartiet ble spørsmålet om stasjonering i fredstid skrinlagt, ifølge Ørvik, med Oslo representantskaps enstemmige nei til atomvåpen i april 1960.⁸⁴⁾ Senere stod kampen om formuleringer som i større eller mindre utstrekning åpnet for å innlemme atomvåpen i en krigs- eller krisesituasjon, med en klar utvikling i retning av stadig snevrere definert handlefrihet. På den borgerlige fløy ser vi at folk som Hoel og Borgen ble stående stadig mer isolert, og at Høyre tonet ned sitt engasjement.

Den utenomparlamentariske debatten

En presentasjon av debatten ville være ufullstendig uten å trekke inn utenomparlamentariske aktører. Som i kampen mot kjernefysiske prøvesprengninger og vesttysk forsvarssamarbeide var en også nå vitne til et sterkt engasjement fra faglige, politiske og humanitære organisasjoner. Frem til høsten 1960 kom dette sporadisk til uttrykk i form av resolusjoner mot atomvåpen. De som stilte seg bak var kjente organisasjoner: *Norges Fredslag*, *Det sosialdemokratiske parti* (stiftet i 1957), *Uavhengig Gruppe*, samt gjengangerne innen fredsbevegelsen, som verkstedsklubber og foreninger i *Jern og Metallarbeiderforbundet*. Det nye høsten 1960 var den rolle ad hoc-organisasjonene spilte. «*Beredskapsgruppe mot atomvåpen*», senere omtalt som «*aksjon for atomavrustning*», under Anne Marie Slettens ledelse var en av dem. Langt viktigere var den gruppen som skulle gå under betegnelsen «*de 13*».⁸⁵⁾ Den ble dannet i oktober/november 1960 i kjølvannet av den første danske «*atommarsjen*» der et hundretalls nordmenn deltok. Etter å ha gjennomført en kampanje som samlet over 220 000 underskrifter, ble den oppløst i juni året etter. Initiativtakere var en liten krets med tilknytning til Furubotn-miljøet, den såkale «*Brostigen-gruppen*». For å få gjennomslag i opinionen ble denne gruppens rolle forsøkt holdt skjult, og stor vekt lagt på å finne såkalte «*ukompromitterte*» personer til

å representere kampanjen utad. «De 13»s bakgrunn må sees i lys av dette. Her fant man nøkkelpersoner med tilknytning til statskirken, Husmorforbundet, fagbevegelsen, fredsbevegelsen, akademiske kretser etc. Det sikret kampanjen et tverrpolitisk preg, og dermed større legitimitet i ulike lag av befolkningen, foruten et nett av kontakter. Forutsetningen var hele tiden at «de 13» skulle fremstå som enkeltpersoner. Formell støtte til eller samarbeide med andre organisasjoner ble ikke akseptert. Kampanjens tverrpolitiske preg skulle også ivaretas ved at man tok avstand fra atomvåpen på etisk grunnlag. Fra kampanjen ble iverksatt i november i form av brev til 9 000 lokale nøkkelpersoner (prester, leger, lærere etc.), til en landsomfattende underskriftskampanje ble igangsatt i februar 1961 og større demonstrasjonstog ble arrangert i mars, endret kampanjen imidlertid fokus. Stadig klarere fremstod det som kampanjens målsetting å påvirke utfallet av Arbeiderpartiets landsmøte og rette oppmerksomheten mot NATO-rådets møte i Oslo måneden etter, et møte man antok ville drøfte spørsmålet om en egen atomutrustet NATO-styrke. En internasjonal faglig antiatomvåpenkonferanse i Oslo, med Linus Pauling i spissen, skulle komme møtet i forkjøpet, godt hjulpet av «de 13»s kampanje. Kampanjens mer presise målsetting nedfelte seg også i programvedtaket i desember, straks etter at regjeringens standpunkt var blitt kjent med St.meld. nr. 28. Her ble det vedtatt ikke bare å motarbeide atomvåpen på norsk jord, men også spredning av atomvåpen. Skiftet i fokus gikk ikke upåaktet hen. I flere borgerlige aviser ble det stilt spørsmålstegn ved kampanjens forhold til NATO. Noen avklaring kom ikke fra «de 13». Derimot ble kampanjens målsetting om å motarbeide «at atomvåpen i noen som helst form og under noen som helst forhold kan bli brukt som direkte eller indirekte ledd i Norges forsvar», tolket som om «de 13» var mot norsk NATO-medlemskap. Særlig formuleringen «indirekte» var egnet til å trekke en slik slutning.

Orienteringskretsens rolle i det utenomparlamentariske ordskiftet var først og fremst å slutte opp om «de 13». Ønsket om ikke å kompromittere kampanjen gjorde det til tider nødvendig for «de 13» å distansere seg fra kretsen. At de kjempet samme sak hersket det likevel liten tvil om. Orienteringskretsens forhold til Arbeiderpartiet ble høsten 1960 gjenstand for drøfting, og det ble tidlig klart at det gikk mot brudd. I februar 1961 kunngjorde endel av kretsens medlemmer at et nytt parti ville bli dannet, dersom atomparagrafen skulle bli endret. Hvor sterkt dette virket inn på partiledelsen er vanskelig å si. De fleste,

med Tranmæl som det fremste unntak, undervurderte nok det nye partiets muligheter, men oppslutningen om «de 13» i opinionen må under alle omstendigheter ha bidratt til å gjøre dem betenkte.

Aslak Lindstøl skriver i sin hovedoppgave om «de 13» at debatten fra deres synspunkt førte til et «tilfredsstillende kompromiss i atompolitikken». Videre fremholder han at deres innflytelse ikke så mye gjaldt utformingen av Arbeiderpartiets atompolitikk, som den mer generelle offentlige mening. Konklusjonen bygger på en tolkning av landsmøtevedtaket som en vesentlig «oppmyking» av atomparagrafen. Det er imidlertid grunn til å tro at en langt «åpnere» formulering, mer i tråd med Langes opplegg høsten 1960, ville ha kunnet bli vedtatt, om det ikke hadde vært for den almenne stemningsbølgen atomkampanjen skapte. Denne nedfelte seg i alle fall i andre politiske partier. At Venstre og Kristelig Folkeparti programfestet et atomvåpenfritt Norge sier sitt. I Venstre gikk man nærmest til adopsjon av Arbeiderpartiets atomparagraf fra 1957. I Høyres stortingsgruppe var det dem som fryktet at partiet skulle bli «lurt til å bli stående som et «atopparti»» og som derfor ønsket å legge seg så tett opp til regjeringen som mulig. På Stortinget kunne Senterpartiets Borgen skuffet slå fast at «det gunstigste tidspunkt rent psykologisk» for en avgjørelse i atomspørsmålet var passert, takket være den følelsesmessige oppblussing det hadde fått.⁸⁶⁾

Konklusjon

I analysen av atomvåpendebatten kan det være nyttig å skille mellom motforestillinger av etisk karakter og slike som var betinget av skepsis til eller motstand mot NATO. Det førstnevnte moment må på ingen måter undervurderes, selv om motstanden i hovedsak var anført av eller satt i scene av representanter for den sikkerhetspolitiske opposisjonen. Sterke etiske motforestillinger var kanskje den viktigste grunn til at anti-atomvåpenkampanjen kunne vinne så stor oppslutning som den gjorde. Gallup-undersøkelser foretatt i januar 1961 viser at et flertall av de spurte var mot atomvåpen i det norske forsvar, og at et flertall av disse igjen var tilhengere av NATO. Holdningen til atomvåpen kan derfor ikke umiddelbart tolkes som uttrykk for opposisjon mot landets alliansepolitikk. På den annen side viser gallup-undersøkelsen også at motstanden var størst i politiske partier hvor det allerede var grobunn

for en sikkerhetspolitisk opposisjon.⁸⁷⁾ Holdningen til NATO var m.a.o. ikke likegyldig. Det spørsmål det gjenstår å besvare er på hvilken måte det ble bestemmende for kampen mot atomvåpen. Her er det argumentasjonen har en viss interesse.

I første omgang kan vi konstatere at det var vesensforskjell mellom de som argumenterte mot atomvåpen som et ledd i alliert forsvarsplanlegging, og de som utelukkende argumenterte mot atomvåpen i Norge. Eksponenter for førstnevnte standpunkt var, ved siden av kommunistene, brorparten av de som soknet til Orienteringskretsen, «*de 13*», og stortingsrepresentanter som Løberg og Versto. Hvorvidt deres motstand mot atomvåpen var ment som en brekkstang for utmelding av NATO eller ikke, er forsåvidt likegyldig. Så lenge deres standpunkt i realiteten var uforenlig med medlemskap, må de kunne karakteriseres som NATO-motstandere. Da Sosialistisk Folkeparti formulerte sitt partiprogram falt det da også naturlig ned på et nei til NATO – noe annet ville vært utenkelig, ifølge Gustavsen.⁸⁸⁾

Eksponenter for det sistnevnte standpunkt lar seg vanskeligere entydig plassere m.h.t. synet på norsk NATO-medlemskap. Et kategorisk nei til atomvåpen ble, som vi var inne på, regnet som uforenlig med NATO-forpliktelsene. På den annen side var det flere, blant dem Seip, som motsatte seg en slik tolkning. Andre kan nok ha ment, som Wormdal, at det var nokså likegyldig hvilken deklarasjonisk politikk Norge måtte ha i krigstilfelle, og at det man egentlig diskuterte var hvor kategorisk nei man skulle si til atomvåpen i fredstid.⁸⁹⁾ All den stund det ikke var tale om konkrete tiltak til å forberede en eventuell atomopsjon i krig (Honest John og Nike var allerede anskaffet, likedan atomvåpenlager),⁹⁰⁾ kunne regjeringens standpunkt romme ulike syn, og medlemskapets forpliktelser unndra seg en slik fortolkning som nødvendigvis måtte føre til strid. Fremdeles var det derfor rom for tilslutning fra NATO-skeptikerne eller NATO-kritikerne.

Avvikende holdninger til NATO-medlemskapet betød ikke at det manglet likhetspunkter i argumentasjonen. Bortsett fra de etiske motforestillingene, finner vi et sammenfall i referansene til de internasjonale følgene av kjernefysisk utrustning. Dette ble artikulert på flere måter. Dels ble det argumentert mot spredning av atomvåpen som i neste omgang kunne vanskeliggjøre forhandlinger om nedrustning og avspenning, dels mot tiltak som Sovjet ville oppfatte som provokative, og dels ble det vist til hensynet til landets geografiske særstilling, hensynet til de øvrige nordiske land og til lavspenningen i nord. I den grad

vi kan snakke om forskjeller i argumentasjonen her, måtte det være at Norges brobyggerrolle ble sterkere betont av NATO-motstanderne, mens landets særstilling i alliansen og geografiske plassering tilsynelatende stod mer sentralt hos de øvrige, som f.eks. Gerhardsen. I følge Erik Boel, ble denne referansen til «lokale» forhold hos dansk-norske sosialdemokratiske beslutningstakere aksentuert i perioden 1957–1961 for «å redusere skadevirkningerne af atompolitikken i forhold til vore allierede.»⁹¹⁾

Klarest kom forskjellen til uttrykk der hvor argumentasjon mer direkte berørte norske og allierte sikkerhetsinteresser. Representativt for mange av atommotstanderne var nok Gerhardsens og Moes standpunkt, nemlig at solidaritetsforpliktelsen i NATO, nærmere bestemt den amerikanske atomparaplyen og den eksisterende terrorbalansen, fortsatt måtte være NATO-samarbeidets bærebjelke. «Det er den som er utslagsgivende for maktbalansen. Om de andre NATO-landene har atomvåpen i sitt forsvar, spiller i denne sammenheng liten rolle», fremholdt Gerhardsen. Samtidig advarte han mot å være for «konsekvent», det vil si, anskaffe atomvåpen bare fordi andre NATO-land gjorde det. Det kunne nemlig medføre at forsvaret i altfor stor grad kom til å bygge på kjernefysisk avskrekking, med den politiske følge «at man bare har valget mellom kapitulasjon eller storkrig.» Både norske og allierte interesser var med andre ord best tjent med at Norge takket nei til atomvåpen, og at man la opp til en «smidigere» strategi med større vekt på konvensjonell krigføring.⁹²⁾

I skarp kontrast til det foregående stod en argumentasjonsrekke som postulerte et motsetningsforhold mellom norske og allierte sikkerhetsinteresser, og som hevdet at atomvåpen på norsk jord var en direkte trussel mot landets sikkerhet. Mest artikulert finner vi et slikt perspektiv hos Løfsnes, presentert gjennom en serie artikler i *Orientering*,⁹³⁾ og, om enn i en mindre kategorisk variant, hos Bull. Resonnementet bygget på mange av de premisser som ble anført av tilhengerne av atomvåpen; faren for begrenset atomkrig, nordflankens spesielle stilling, svekket utsikt til rask alliert assistanse etc. Når konklusjonen kunne bli den motsatte, skyldtes det en annen sentral premiss, nemlig at krigen ikke primært ble tenkt foranlediget av et isolert russisk angrep, men snarere ved horisontal eskalering av konflikter der allierte var involvert uten å true norsk sikkerhet. Innvendingen var på ingen måte ny, noe rekken av eksempler på slike tenkte konflikter dokumenterer: Korea, Formosa, Suez, Kypros og Algerie. Som striden om tyske for-

syningsbaser viser, kan vi også føye til det delte Tyskland. Vi gjenfinner den da også, som vi har vært inne på, i Oksviks begrunnelse på landsmøtet i 1949 for å gå imot NATO-medlemskap, i Åmlids engasjement i 1953 for en erklært norsk nøytralitet i ikke-atlantiske konflikter, og i Andreas Andersens begrunnelse for basepolitikken noen år senere. Men om horisontal eskalering ikke var noen ny problemstilling, så ble den i alle fall langt mer påtrengende når spørsmålet om taktiske atomvåpen meldte seg. Sovjets stadige «diplomatiske» påminnelser fra 1956 og utover om at Norge måtte regnes som et potensielt bombemål dersom det ble brukt som utgangspunkt for aggressive handlinger, unnlot neppe å gjøre inntrykk. Både *Dagbladet* og *Orientering* anførte truslene som argument for å holde fast ved base- og atompolitikken.⁹⁴⁾ Dertil kom den langt sterkere grad av militær integrering og tap av nasjonal kontroll som taktiske atomvåpen i Norge nødvendigvis måtte medføre. Her er vi ved et kjernepunkt. Enhver form for militær integrering, og særlig en som grep såvidt drastisk inn i den strategiske situasjonen som atomvåpnene, måtte nødvendigvis fremstå som problematisk, gitt at målsettingen var å avverge horisontal eskalering. For mange ble U-2-episoden en anskueliggjøring av denne problematikken. Lærdommen var at USAs militære disposisjoner både var vanskelig å kontrollere og farlig for landets sikkerhet.

Dette resonnementet ledet som kjent enten til et prinsipielt nei til NATO, som hos Løfsnes, eller til et NATO-samarbeid med forbehold om «frakobling» som hos Bull. Sistnevnte oppfatning hadde Bull mest eksplisitt formulert under debatten om vesttysk forsvarssamarbeide. I ordskiftet om atomvåpnene nøyde han seg med å fastslå at vedtaket om norsk NATO-medlemskap, i likhet med et hvert annet vedtak, måtte kunne omgjøres ved «force majeure» om omstendighetene krevde det.⁹⁵⁾ Verdt å merke seg er det at den sikkerhetspolitiske doktrinen måtte bli den samme, nemlig å arbeide for et minimum av militær integrering. Løfsnes sa det slik: «Nødvendigheten av å begrense våre forpliktelser overfor NATO har vokst seg sterkere for hver gang våre store allierte har utløst en situasjon som har truet med å trekke oss inn i en verdenskrig utløst på grunn av en konflikt som vi ikke er engasjert i.»⁹⁶⁾ Hos Bull het det at «når vi nå først står i NATO, vil jeg ikke vi skal forsøke å gå ut, men jeg vil så lite intergrering som mulig.»⁹⁷⁾ Et siste sitat viser at dette også var et hovedanliggende hos Evang: «Spørsmålet er i virkeligheten nå om vi er så lett innviklet i dette nettet, så bundet at vi ikke kan komme ut.»⁹⁸⁾

Oppsummering

Vi har i denne fremstillingen forsøkt å beskrive hvordan motforestillingene mot NATO kom til uttrykk i det sikkerhetspolitiske ordskiftet fra medlemskapsstriden i 1949 til atomvåpenstriden i 1961. Utgangspunktet er en antakelse om at opposisjonen fortsatt gjorde seg gjeldende, men fra sak til sak. Kontinuiteten på aktørplan – det faktum at det stort sett var de samme som målbar NATO-kritiske synspunkt – underbygger en slik antakelse. Noen falt selvsagt fra og andre kom til, primært som følge av et generasjonsskifte. I noen grad ble det bestemmende for politikken innhold. I Høyre forsvant NATO-motforestillingene med Hambro og Sven Nielsens uttreden midt på 50-tallet. På den politiske venstresiden ble den eldre generasjon, representert ved Friis, Natvig Pedersen, Oksvik og Meisdalshagen etterhvert avløst av en langt mindre kompromissvillig og tålmodig generasjon, med Gustavsens, Løfsnes og Bull i spissen.

Noen samlet opposisjon var det ikke. Likevel er det mulig å snakke om et felles referansepunkt – noe vi får øye på om vi tar utgangspunkt i det skillet vi innledningsvis gjorde mellom NATO-motstandere, NATO-skeptikere og NATO-reformister. Det er verdt å merke seg at det bare var et fåtall som ønsket å bryte med NATO. En uttrykt målsetting var det kun for kommunistene, deler av Orienteringskretsen, samt noen få i Arbeiderpartiets stortingsgruppe. Aktive og kritiske «NATO-reformister» fantes knapt, annet enn på det retoriske plan. Både i Arbeiderpartiet og Venstre, med respektive ungdomsorganisasjoner, ble det riktignok manet til «nærkamp i NATO», men noen vel gjennomtenkt politisk strategi var det neppe. I praksis benyttet man ikke de kanaler man hadde, som f.eks. NATOs parlamentarikerkonferanser (en årlig foreteelse, som kom i stand fra 1955, bl.a. på grunnlag av norske ønsker). Etter stortingsgruppeprotokollene å dømme ble de ikke tillagt særlig politisk vekt, og bare en gang – i 1959 – tok venstrefløyen i Arbeiderpartiet en kampvotering for å sikre representasjon på konferansen.¹⁾ Det nærmeste vi kommer egentlig NATO-reformisme, i betydningen «påvirkning gjennom NATO for den norske venstrefløy-

ens synspunkt», må derfor snarere knyttes til regjeringens egen politikk, og den hadde bare unntaksvis opposisjonens velsignelse.

Tilbake, som et dominerende reaksjonsmønster, står NATO-skepsis – det vil si, aksept av medlemskapet som et *fait accompli*, koplet til en målsetting om å begrense omfanget av samarbeidet. Det er her det er naturlig å plassere tyngdepunktet i den sikkerhetspolitiske opposisjonen. Etterhvert som forsvarsoppbyggingen skjøt fart og ble koplet til NATO-samarbeidet, kom forsvarsskeptikernes bestrebelser på å begrense militærutgiftene inn i et slikt mønster. På samme måte kan vi tolke de intellektuelles ønske om å føre en utenrikspolitikk mest mulig uavhengig av allierte hensyn, og motforestillingene i den borgerlige leir mot å gi slipp på et nasjonalt forsvarskonsept og å røre ved det som ble sett som konstitusjonell praksis. Avskjerming i forholdet til NATO var en logisk følge av en slik holdning. Base- og atompolitikken vitner om at avskjerming også hadde en sikkerhetspolitisk dimensjon, der muligheten til å kople seg fra allierte forpliktelser i krisetilfeller stod sentralt. Skjønt dette var en merkesak for Orienteringskretsen, var resonnementet på ingen måte fremmed for ledelsen i Arbeiderpartiet. Ikke minst hadde den en fremtredende eksponent i «rikspessimist» Andersen, ved statsministerens kontor.

Den NATO-skepsis vi her har beskrevet som det dominerende reaksjonsmønster må ikke forveksles med et artikulert og entydig alternativ til regjeringens alliansepolitikk. Om avskjerming i forhold til NATO kan kalles en målsetting for opposisjonen, så er det som en stilltiende dimensjon ved den sikkerhetspolitiske tenkningen – et trekk som vanskelig lar seg dokumentere ved en nærlesning av kildene. Om et slikt trekk var betegnende for opposisjonen, var det heller ikke nødvendigvis i skarp kontrast til den øvrige offentlige mening. Mer naturlig er det å snakke om et kontinuum. For internasjonalsisten Finn Moe fremstod dette som litt av et paradoks, noe hans hjertesukk under utenriksdebatten sommeren 1952 vitner om: «Jeg må si jeg undres ofte på hvor langt vi egentlig har brutt med vår nøytralitet – om ikke situasjonen er den at vi har meldt oss inn i et atlantisk forsvarsfellesskap, og så har vi fått den sikkerhet som ligger i dette forsvarsfellesskap, men hvor langt vi tar del i dette forsvarsfellesskaps problemer (...) det er et helt annet spørsmål.»²⁾

Det var heller ikke noe sammenfall i underliggende premisser som lå til grunn for NATO-skeptikerne. Dertil var opposisjonen altfor uensartet. Ulike merkelapper kan settes på dens politiske tankegods: på bor-

gerlig hold en slags «småstatsfilosofi» basert på vern gjennom folkeretten; blant forhenværende sosialdemokrater et slags «nasjonalistisk-sosialistisk» verdisyn koplet til en fortsatt tro på nøytraliteten, blant intellektuelle en slags «pasifisme» kombinert med internasjonal solidaritet etc. Den klareste kontrasten finner vi uten tvil mellom den utpreget forsvarsvennlige, nasjonalt orienterte fløy på borgerlig side og den internasjonalt orienterte, forsvarsskeptiske fløy på den politiske venstresiden. Heri ligger selvsagt også mye av forklaringen på hvorfor NATO-skeptikerne aldri kunne opptre samlet politisk. Bare når det stormet som verst om tjenestetiden og forsvarsbevilgningene i første halvdel av 50-tallet later en samling under Meisdalshagens ledelse til å ha fremstått som et reelt alternativ.

Ulik politisk forankring, både m.h.t. grunnleggende verdisyn og internasjonal orientering, gir imidlertid ikke noen uttømmende forklaring på den NATO-kritiske opinion som fenomen. Spørsmålet om ståsted er også relevant. Ordtaket om at hvor du står bestemmer hva du mener, har uten tvil en viss gyldighet.³⁾ Dette har klare kildekritiske implikasjoner, ikke minst når vi forlater det rent argumentasjonsanalytiske perspektiv, og reiser spørsmål om politisk innflytelse. Det var neppe tilfeldig at regjeringens alliansepolitikk fant sine fremste støttespillere i kretser som stod «statsinteressene» nærmest.⁴⁾ Illustrerende er rollen som parlamentarisk partileder. Til denne hørte også oppgaven med å skape sikkerhetspolitisk konsensus, med å sikre støtte fra den menige stortingsrepresentant. At innvendingene, slik det fremgår av gruppeprotokollene, gjerne kom fra sistnevnte, er således ikke egnet til å overraske. Av samme grunn var kritikerrollen velegnet for de intellektuelle. De hadde som regel hverken politisk ansvar eller ambisjoner om sådan. Å skape rom for en sosialistisk idédebatt var faktisk for mange det primære. De vek tilbake da en yngre generasjon trådte frem og krevde politisk handling. Det var betydelig motstand i Orienteringskretsen mot dannelsen av Sosialistisk Folkeparti.

Hvordan vi i et slikt perspektiv velger å tolke motsetningene i det sikkerhetspolitiske ordskiftet, og å forstå dynamikken i selve beslutningsprosessen, avhenger av de «modeller» vi legger til grunn. Historieskrivningen preges, som Rolf Tamnes fremholder i «Ettpartistat, småstat og særinteresser» av flere skoler.⁵⁾ I «Seip-skolen» betraktes beslutningsprosessen primært som en maktkamp. Gitt Arbeiderpartiets regjeringsansvar og parlamentariske posisjon rykker intrigene og maktspillet i partiledelsen naturlig nok i forgrunnen. Håndteringen av

opposisjonen sees som en refleks av den makt som kan stilles «bak krava». Kontrasten finner vi i «Skodvin-skolen», preget av forestillingen om rasjonelle aktører stilt overfor sikkerhetspolitiske valg, der premissene langt på vei er gitt i form av landets internasjonale rammebetingelser.

De to skolene gir utvilsomt ulike og på mange måter konkurrerende innfallsvinkler, men er, som Tamnes også påpeker, ikke gjensidig utelukkende. I vår fremstilling gis det holdepunkter for begge. De skiftende internasjonale rammebetingelsene står, liksom i «Skodvin-skolen», sentralt. Det faktum at den sikkerhetspolitiske dagsorden her hjemme primært ble bestemt av den stormaktspolitiske utviklingen – en situasjon Norge som småstat hadde lite herredømme over – influerte utvilsomt også på opposisjonens muligheter. Den klare blokkdelingen gav lite rom for bevegelse, og alternativer til NATO syntes urealistiske. Retorisk fortsatte riktignok både nordisk forsvarsamarbeide og brobygging å tjene som en slags rettesnor, men det er verdt å merke seg at slike konsepter sjelden ble utlagt i særlig detalj, og heller ikke lot til å anspore til politisk handling. Først når spenningen avtok og posisjonene fra midten av 50-tallet ble noe mindre fastlåste, ble det fattet nytt håp. Gerhardsens brobygger-initiativ på NATO-møtet i desember 1957 må sees på denne bakgrunn, likeledes det politiske fremstøtet i NATO-opposisjonelle kretser. I tillegg kom den mer direkte internasjonale påvirkning ved fremveksten av «the new left», og de endringer i den vestlige opinionens verdisyn som den var uttrykk for.⁶⁾

Sikkerhetspolitikken hadde imidlertid også sine helt bestemte nasjonale forutsetninger. Det er disse som står i fokus i «Seip-skolens» analyse, og som langt på vei gjør det interessant å studere opposisjonen. Uten kritikkøst å anlegge denne skolens maktforståelse, må det innrømmes at analysen av det politiske maktspillet, ikke minst i Arbeiderpartiet, fanger inn noe vesentlig. Kildene, og spesielt de uoffisielle (dagboksnotatene o.l.) vitner om et nokså splittet parti, der skillelinjene klart hadde sikkerhetspolitiske overtoner. Motsetningene lot til å bli stadig mer utdypet utover 50-tallet, med Paristalen og Påskeopprøret i 1957/58 som et klimaks. Forholdet mellom Gerhardsen og Lange reflekterte disse motsetningene, og ble med tiden et aktivum opposisjonen visste å spille på. Hvor Gerhardsen «egentlig» skal plasseres sikkerhetspolitisk har vært gjenstand for mangfoldige (hvorav flere nokså spekulative) analyser. Gitt hans overordnede målsetting om å holde partiet samlet, og hans manglende fortrolighet med utenrikspolitikk i

sin alminnelighet, kan en slik problemstilling lett lede galt av sted. Kanskje bør hans engasjement i større grad sees som uttrykk for strømninger i partiet. Dette gjør ham ikke mindre interessant – snarere tvert i mot. «Kampen om Gerhardsens sjel» forut for avgjørelsen om norsk medlemskap i NATO opphørte ikke, skjønt motstanderne følte seg sveket. I ekspedisjonssjef Andersen ved statsministerens kontor fikk de etterhvert en viktig medspiller og i regjeringen kom stadig flere til å stille seg skeptiske til Langes linje. I praksis betød det at opposisjonens primære målsetting om å sikre landets særstilling i alliansen ble ivare-

English summary

NATO and the opposition in the Norwegian security policy debate 1949 – 1961

In March 1949 an overwhelming majority of the Norwegian Parliament voted in favour of membership of the Atlantic Alliance. However, many members of the governing Labour party had had serious misgivings and had primarily hoped for Nordic defence cooperation. They submitted mainly to maintain party unity and national consensus. The sceptics did not constitute a uniform political group with a coherent alternative view of security policy. Broadly speaking, they regarded the situation as less threatening and the Soviet Union as less aggressive than did the NATO supporters, but they differed in the degree of international orientation and their views on the strategic situation. One faction, representing a national or isolationist orientation, held neutrality to be a viable security doctrine. Another faction, representing more of an international orientation, thought of the treaty as irrelevant to national security as it expected the United States to act in its own strategic interests anyway. They stressed the bridge building role of the Nordic countries and regarded the formalisation of a treaty as harmful to such a «mission». Distrust of the Western powers and their strategic design also predominated among some conservative politicians. However, their main concern was to create a strong and autonomous national defence.

What the sceptics had in common, and in fact to some extent shared with many adherents of the alliance, was an instinctive fear of getting too involved in great power politics. The Norwegian base policy which allowed no foreign military bases in peacetime helped overcome this objection. The view that the alliance was primarily a political one, symbolising the United States' willingness to embrace Western Europe under its nuclear umbrella and furnish it with cheap weapons, had the same effect.

The Korean War and the increased international tension changed the alliance into a militarily integrated organisation, thus challenging its original concept. How did the sceptics adjust to this reality? Did they

attempt to influence the making of Norwegian security policy and in what way? Did they formulate any alternative security policy?

The major opposition facing the Government's alliance policy in the early fifties evolved around the question of increased defence budgets and prolonged military service. The leader of this opposition was Meisdalshagen, who was Minister of Finance until he resigned along with Prime Minister Gerhardsen and Minister of Defence Hauge in November 1951. His aim was to avoid a repetition of the membership debate, but to treat the defence budget as a national issue, not subject to allied obligations. Almost half the Labor representatives in Parliament supported this approach, and within the Liberal Party, Centre Party and Christian Democratic Party it doubtless met with some sympathy. In as far as an alternative «cheaper» defence was considered, it seemed to rely on the feasibility of popular participation through the national Homeguard.

Despite their strategy of continuing the opposition within the party, the reactions of the anti-NATO Labour intellectuals mainly appeared as an unfocused dissatisfaction. Hampered by the strong distrust of the communists and lack of influence in the party, they first gained some political impetus from the partly successful campaign against the proposed legislation dealing with subversive activity in the case of war. The founding of a weekly newspaper at the end of 1952 further consolidated their position. Though they did not formulate any coherent alternative security concept, criticism of NATO, the strengthening of Norway's reservations within the alliance and closer Nordic cooperation constituted a common platform. An attempt to «reform» NATO, a policy endorsed by the party leadership and initially by some of the intellectuals, soon lost support, particularly as Norway turned out to be the only member with a social-democratic government.

Issues such as the establishment of an integrated command and European army and NATO membership of Western Germany, Greece and Turkey, met with little enthusiasm in political circles, partly because they moved the focus of the alliance southward and partly because they threatened the ideological democratic «image» of the alliance. Nevertheless, apart from the communists and a small faction of the Labour party, use of the veto was thought to be out of the question, incompatible with continued NATO membership. Complaints about small states not being heard within the alliance were taken seriously by the government, which for a long time hoped that closer political coopera-

tion, the creation of an «Atlantic Community» could serve as a remedy.

By the mid-fifties the east-west relations eased somewhat, partly due to the change of regime in the Soviet Union under the leadership of Khrushchev. In the Labour party this strengthened sentiments in favour of more «bridge-building» between the great powers. Nuclear fall-out from testing at the same time increased the general fear of nuclear weapons. In 1957 the campaign in favour of a test ban, initially started by the NATO opposition, gained general support. The same year the Labour party conference more or less spontaneously embarked on a policy rejecting nuclear weapons in Norway in peacetime. This move, together with Prime Minister Gerhardsen's speech at the NATO Council in Paris in December 1957, in which he argued against the stationing of new US nuclear weapons in Europe, was highly welcomed by the NATO opponents. The «Easter revolt», whereby they managed surprisingly to get more than half of the Labour parliament members and trade unionists to protest against nuclear arms in Germany, demonstrated that they no longer constituted an isolated intellectual clique.

Apart from misgivings about NATO's ideological profile and nuclear policy, attributed to the dominance of the great powers, there was also a fear that Norway, by horizontal escalation, might get involved in conflicts arising outside the Atlantic region. The British and French intervention in Suez, and more generally the French colonial policy, added to this fear. Though not limited to the anti-NATO constituency, the fear seemed to inspire what by the late fifties emerged almost like their tacit doctrine: that Norway should avoid getting so deeply militarily involved that it had no freedom to pull out in case of a great power conflict where no vital national interest was at stake.

This idea, seldom made explicit, probably strengthened the opposition when the question of nuclear weapons in Norway came to the forefront in 1960 and 1961. A broad popular campaign against the weapons, based on ethical and moral objections, had the same effect. As a result, the segments within the conservative parties in favour of nuclear weapons in peacetime were brought more or less to silence, and the government, originally favouring an open-ended option, settled for a solution which in practice made the stationing of nuclear weapons infeasible. A nuclear reservation, in addition to the restrictions of the base policy, thus seemed to be the price the government was willing to pay for popular support for the NATO membership.

Fotnoter

Forord:

1. Knut E. Eriksen, «Norge i det vestlige samarbeid», i Helge Pharo/Trond Bergh (red), *Vekst og Velstand*, (Oslo 1981), s. 234.

Kapitel 1:

1. Knut E. Eriksen, *DNA og NATO*, (Oslo 1972), s. 159–166.
2. Fredrik Dahle, *Blokkpolitikk eller kollektiv sikkerhet. NKPs syn på utenrikspolitiske spørsmål 1945–1950*. (hovedfagsoppg. i historie, Univ. i Trondheim 1984), s. 104–113. Stortingets behandling av innst.S. nr. 43, 1949. Dokument 4 i S.tid. 5, 1963/64.
3. Begrepet «implisitt garanti» skriver seg fra John Sanness, i Olav Riste, «Frå integritetstraktat til atompolitikk: Det stormaktsgaranterte Norge 1905–1983», *Forsvarsstudier*, Årbok for Forsvarshistorisk Forsknings-senter (FHFS), (Oslo 1983).
4. *Arbeiderbladet* 27. jan. 1949. Johan Scharffenberg, *Aktstykker til okkupasjonens forhistorie*, (Oslo 1950), s. 8–10.
5. Hambro i Stortinget 10. des. 1948, S.tid. 7b, s. 2523. For en presentasjon av Hambros småstatsfilosofi, se Nils Aasheim, *Høyres holdning til utenrikspolitiske spørsmål 1945–1949*, (hovedfagsoppg. i historie, Univ. i Oslo 1972), s. 52.
6. Ibid s. 10.
7. I følge Erling Schreiner (*Arbeiderbladet* 27. jan. 1949) var det et kjennetegn ved NATO-debatten at motstanderne anså trusselen for å være mindre enn tilhengerne. Spenningspersepsjonen har forøvrig stått sentralt i diskusjon omkring NATO-vedtakets legitimitet i ettertid, noe som bl. a. fremgår av diskusjonen mellom Lange, Gerhardsen, Hegna, Løberg og Kjøs i NRK Radio 30. nov. 1966, NRKs programarkiv. Se også Kari Enholm, *Ført bak lyset*, (Oslo 1977), s. 79.
8. Fostervoll i brev til K.E. Eriksen 2. feb. 1968. Kaare Fostervolls papirer/47, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
9. Hegna og Oksvik på DNA-landsmøtet februar 1949, Protokoll fra landsmøtet s. 140–148. I følge Ørvik hadde ikke opposisjonen vansker med å godta et slags «minimumsforsvar». Se Nils Ørvik, *Kampen om Arbeiderpartiet*, (Oslo 1977), s. 24.
10. Hegna i samtale med JM. *Folkehæren* utkom i Bergen til 1955.
11. Gunnar Jahns dagbok 17. jan. 1949. Håndskriftsamlingen, Universitetsbiblioteket i Oslo.
12. Jacob Friis, *Kritikk av norsk utenrikspolitikk etter krigen*, (Oslo 1952), s. 16. Evang i *Arbeiderbladet* 19. jan. 1949.

13. Nasjonale/isolasjonistiske holdninger i opposisjonen står sentralt hos Ørvik, *Kampen om Arbeiderpartiet* og hos Riste, «Isolationism and Great Power Protection», *FHFS-notat nr. 2* 1984, s. 11–12.
14. Brev fra Evang til Einar Gerhardsen 14. feb. 1949 og Gundersens notat ang. landets utenriks- og forsvarspolitik, Nils Langhelles papirer/1, Arbeiderbevegelsens Arkiv. Elster i *Kontakt* nr. 1 1949, Bull i *Arbeiderbladet* 15. jan. 1951.
15. Elster, *ibid.*
16. For en presentasjon av Koht-doktrinen, se Riste, *London-regjeringa*, bind I, (Oslo 1973), s. 48/49, og bind II, (Oslo 1979), s. 372.
17. Hegna og Oksvik på landsmøtet, februar 1949. prot. s. 140–148.
18. Geir Lundestad, «Nasjonalisme og internasjonalisme i norsk utenrikspolitikk. Et faglig-provoserende essay», *Internasjonal Politikk*, temahefte i 1985, Rolf Tamnes, «Integration and Screening. Two faces of Norwegian Alliance Policy 1945–1986», *FHFS-notat nr. 5*, 1986.
19. Den vekt som ble tillagt solidaritetsprinsippet (mer enn f.eks. militært beredskap og direkte assistanse) fremgår bl.a. av Gerhardsens innlegg på Stortinget 4. mars 1949, S.tid. 7a, s. 300, og Finn Moes kronikk i *Arbeiderbladet* 8. mai 1950.

Kapitel 2:

1. Lange i Stortinget 20. feb. 1950, S.tid. 7a s. 68.
2. *Morgenbladet* 1. aug. 1949. At NATO militært sett fortonte seg lite revolusjonerende på dette tidspunkt, fremgår av General Ole Bergs tolkning av forsvarsplanene. Ifølge Berg innebar de at hvert land fortsatt skulle forsvare seg selv (*ibid.*).
3. Rolf Tamnes, «Norway's struggle for the Northern Flank, 1950–1952», i Riste (red), *Western Security*, (Oslo 1985), s. 216, og Lawrence S. Kaplan, *The United States and NATO*. (Kentucky 1984), s. 143.
4. Riste, «Was 1949 a Turning Point?», i *Western Security*, s. 145, Kaplan, *The United States and NATO*, s. 144.
5. Natvig Pedersen i Stortinget 4. mars 1949, s.tid. 7a s. 308. Hegna i samtale med JM.
6. Friis i Stortinget 16. juni 1949, S.tid. 7b s. 1663.
7. «Valget 1949 og dets perspektiver», partinotat med kommentar til situasjonen etter valget, udatert, i Olav Oksviks papirer/5, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
8. Innstilling fra Forsvarskommissjonen av 1946.
9. Budsjettinnst. S.nr. 204 (1949) og S.nr. 214 (1950).
10. Brev fra Friis til Oksvik 18. okt. 1949, brev fra Oksvik til Friis 24. okt. 1949, Jacob Friis' papirer, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
11. Hegna i samtale med JM.

12. Arne Ordings dagbok 13. jan. 1950, Håndskriftsamlingen, Universitetsbiblioteket i Oslo. Meisdalshagens forslag gikk ut på en nedskjæring av budsjettet på 70 mill. kr., samt reduksjon av tjenestetiden til 6 måneder. (Ordings dagbok 8. des. 1950).
13. Sunde i Stortinget 11. juni 1950, S.tid. 7b s. 1580.
14. Gerhardsen i Stortinget 10. des. 1948, S.tid. 7b s. 2555.
15. Alv Kjøs i Stortinget 22. mai 1950, S.tid. 7a s. 1158.
16. J. Olsen og Hauge i Stortinget. 22. mai 1950, S.tid. 7a s. 1178 og 1170. Hauge på regjeringskonferansen 13. juni 1950. Regjeringens protokoller, Riksarkivet.
17. Friis sitert i *Farmand* nr. 10, 1950.
18. Friis i Stortinget 7. feb. 1950, S.tid. 7a s. 177.
19. Kreyberg i *Dagbladet* 12. mars 1950.
20. Sitert i *Morgenbladet* 23. feb. 1950.
21. Sigurd Evensmo, *Ut i kulda*, (Oslo 1978), s. 120.
22. Trygve Bull, *For å si det som det var*, (Oslo 1980), s. 193.
23. Ordings dagbok 3. mai 1949.
24. Lojalitetsproblematikken opptok mange. Bl.a. var det Oksviks mening at «vi ofrer for meget på lojalitetens alter», men ifølge Erik Ribu var det særlig i intellektuelle kretser problemstillingen ble drøftet. Brev fra Ribu til Bull 4. sept. 1949 Trygve Bulls papirer, Arbeiderbevegelsens Arkiv. Om ensretting i pressen, se Bull, *For å si det som det var*, s. 191 og Evensmo, *Ut i kulda*, s. 210.
25. Ordings dagbok 3. mai 1949. Se ellers Jens A. Seip, *Eitpartistaten og andre essays*, (Oslo 1963).
26. *Aftenposten* 12. sept. 1949.
27. Brev fra Ribu til Bull 4. sept. 1949, Bulls papirer.
28. *Kontakt* mai 1950.
29. *Kontakt* juni 1950. Bull var på denne tiden fungerende redaktør i *Kontakt* i stedet for Elster.
30. Ordings dagbok 5. juni 1950.
31. *Arbeiderbladet* 7. feb. 1949, *Kontakt* feb. 1949.
32. Elster i samtale med JM.
33. Øyvind Holter, daværende sekretær i Norges Fredsråd, i samtale med JM.
34. Marshall D. Shulmann, *Stalin's Foreign Policy Reappraised*, (Cambridge (Mass) 1963), s. 132.
35. Ibid.
36. Brev fra Sverdrup Lunden til Birger Meland 6. juni 1949, Mimi Sverdrup Lundens papirer/2, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
37. Begge deltok f.eks. på et større arrangement i Paris i april 1949, Friis i *Arbeiderbladet* 22. og 23. april 1949.
38. Brev fra Henry Wallace til Sverdrup Lunden 8. april 1949, Sverdrup Lun-

- dens papirer/2, brev fra Boysen til Evang 12. april 1949, Evangs privatarkiv/72, Riksarkivet.
39. Det skyldtes også personlige motsetninger mellom lederne av KDV og IKFF, hhv. Sverdrup Lunden og Aasney Alnæs. Dagboksnotater 21. feb. 1949, Sverdrup Lundens papirer/3.
 40. Liste over komite- og rådsmedlemmer i Sverdrup Lundens papirer/2.
 41. *Friheten* 31. mars 1950, National Archives, Military Records, MAAG Report Monthly, mai 1950.
 42. *Friheten* 19. juli 1950, Shulmann, *Stalin's Foreign Policy Reappraised* s. 133.

Kapitel 3:

1. Sitert av Lange i Stortinget 27. juni 1950. S.tid. 7b s. 1780.
2. Om innholdet av Containmentpolitikken, se John L. Gaddis, *Strategies of Containment*, (New York 1978).
3. Avsnittene som omhandler NATOs utvikling er basert på Riste, *Western Security*, og Lord Ismay, *NATO – the first five years*, (London 1955).
4. Torp i Stortinget 20. sept. 1950, S.tid. 7b s. 1940.
5. Lange i Stortinget 22. sept. 1950, S.tid. 7b s. 1975.
6. *Aftenposten* 5. juli 1950.
7. *Stavanger Aftenblad* 28. juli 1950.
8. Karl Evang, *Mere Frimodighet*, (Oslo 1951). *Arbeiderbladet* 26. jan. 1951. Verdt å merke seg er det at Evangs syn på løsning av Koreakonflikten langt på vei er identisk med det syn Gerhardsen tilkjennegav privat. Jahns dagbok 8. jan. 1951.
9. Stortingsdebatten om Langes utenrikspolitiske redegjørelse, 2. feb. 1951, S.tid. 7a s. 140–192.
10. St.prp. nr 122, fremlagt september 1950.
11. Gerhardsen i Stortinget 15. sept. 1950, S.tid. 7b s. 1924.
12. *Nationen* 1. aug. 1950.
13. Natvig Pedersen i Stortinget 15. sept. 1950, S.tid. 7b s. 1955.
14. *Arbeiderbladet* 3. okt. 1950.
15. Innlegg til debatt i møte med DNAs gruppe 8. feb. 1951. Erik Brofoss' papirer/135, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
16. Ref. møte i DNAs gruppe 8. og 9. fe. 1951, Jahns dagbok 3. jan. 1951, MAAG Monthly Report, jan/feb 1951. Ordings dagbok 14. nov. 1950.
17. Stortingsdebatten 21. mai 1951, S.tid. 7a s. 1281–1293. Stortingsdebatten 28. juni 1951, S.tid. 7b s. 1903–1959.
18. St.prp. nr. 111 1952, Lange i Stortinget. 12. des. 1951, S.tid. 7b s. 2532, Sverre Sandhaug, *Forsvarspolitisk strid i DNA 1951–1954*, (hovedoppg. i historie, Oslo 1974), s. 32 og 58.

19. Lothe i samtale med Ording, Ordings dagbok 20. okt. 1951. *Bergens Tidende* 30. des. 1951.
20. Ref. møte i DNAs landsstyre 14. okt. 1951. Sandhaugs hovedoppgave s. 48–54.
21. Ref. møte i DNAs gruppe 29. nov. 1951.
22. Ref. møte i DNAs gruppe 17. jan. 1951.
23. Ref. møte i Kr.F's gruppe 31. okt. 1951, Venstres gruppe 16. jan. 1952. *Dagbladet* 26. okt. 1951, Sandhaugs hovedoppgave, s. 38.
24. Ref. møte i DNAs gruppe og gruppestyre 20. mai 1952.
25. Stortingsdebatten 28. juni 1952, S.tid. 7b s. 2321–2380, MAAG Monthly Report, mai 1952, Ref. møte i Venstres gruppe 14. mai 1952.
26. Protokoll fra AUFs landsmøte våren 1952.
27. Jahns dagbok 21. jan. 1954.
28. Brofoss på regjeringskonferansen 2. okt. 1953. Regjeringens protokoller.
29. Sandhaugs hovedoppgave, s. 68–123, Finn Gustavsen, *Rett på sak*, (Oslo 1969), Aabreks notater fra møtene i DNAs gruppe jan/feb 1954, Kjell Aabreks papirer, Arbeiderbevegelsens Arkiv. Ordings dagbok jan/feb. 1954.
30. Stortingsdebatten 17. mars 1954, S.tid. 7a 1954, s. 611–682.
31. Moe i Stortinget 13. mars 1952, S.tid. 7a s. 618.
32. Finn Moe og Emil Løvlien i Stortinget 17. mars 1954, S.tid. 7a s. 645 og 629.
33. Innst. S.nr. 189 1950. Ref. møte i Venstres gruppe 18. sept. 1950. Fredriksfryd i Stortinget 20. sept. 1950, S.tid. 7b s. 1954.
34. Stortingsdebatten 28. juni 1951, S.tid. 7b s. 1903–1953. Hambros innlegg på landsmøtet i Høyre våren 1953. Høyres landsmøteprotokoller.
35. NKPs militærpolitiske talsmann i Stortinget 11. juni 1949, S.tid. 7b s. 1574.
36. Ref. møte i Bondepartiets gruppe 15. sept. 1950.
37. Ryen i Stortinget 25. jan. 1952, S.tid. 7a s. 218. Leirfall i Stortinget 28. juni 1952, S.tid. 7b s. 2356.
38. Leirfall i Stortinget 12. des. 1950, S.tid. 7b s. 2718.
39. Sitert i *Farmand* nr. 40 1950.
40. Ref. møte i Venstres gruppe 22. sept. 1950, Ref. møte i DNAs gruppe 21. sept. 1950, Stortingsdebatten 21. mars 1951, s.tid. 7a s. 397–418.
41. St.prp. nr. 20 1951.
42. Friis i Stortinget 12. mars 1950, S.tid. 7a s. 409, ref. møte i Venstres gruppe 28. feb. 1951.
43. Ref. møte i Venstres gruppe 22. sept. 1950.
44. Ref. møte i Venstres gruppe 25. april 1951. Ordings dagbok 26. april 1951.
45. Hauge i Stortinget 21. feb. 1951, S.tid. 7a s. 279–289. MAAG Monthly Report, mai 1951.

46. Ordings dagbok 17. okt. 1951. Eksempler på aviser er *Dagbladet* og *Aftenposten* 31. okt. 1951, og 1ste Mai 19. okt. 1951.
47. *Verdens Gang* 19. feb. 1952.
48. Erik Beukel, «Norway's base policy», i *Monograph-serien* utgitt ved Center for Strategic and International Studies, Georgetown University, (Washington 1977), s. 6–7.
49. *Farmand* nr. 30/31 1952. Aviser juli 1952: *Morgenbladet* (10. og 17.), *Adresseavisen* (4.), *Nationen* (18.), *Dagbladet* (7. og 14.), *Verdens Gang* (12.), *Bergens Tidende* (18. og 7.), *Arbeideravisa* (9.), *Nordlys* (14.), *Sarpsborg Arbeiderblad*, *Sunnmøre Arbeideravis* (14.).
50. Stortingsdebatt om Langes utenrikspolitiske redegjørelse 28. jan. 1953, S.tid. 7a s. 99–131. Norevik i Stortinget 17. mars 1954, S.tid. 7a s. 670. Ref. Venstres landsmøte våren 1953.
51. Ref. møte i DNAs gruppestyre 21. sept. 1950, Stortingets behandling av St. prp. nr. 20 12. mars 1951, S.tid. 7a s. 418. Stortingets behandling av St. prp. nr. 129 25. nov. 1954, S.tid. 7b s. 2905.
52. Innst. S. nr. 40 1951.
53. Geir Lundestad, «Norske holdninger overfor Vest-Tyskland 1947–1951», i Nils Aasheim (red), *Etterkrigshistorie 2*, (Oslo 1971), s. 145/146.
54. Ref. møte i Kr.F.s gruppe 21. sept. 1950, i Høyres gruppe 22. sept. 1950. Roar Strandberg, «Den norske debatten i 1954 om Vest-Tysklands inntreden i NATO», i *Etterkrigshistorie 2*, s. 37–51.
55. Lundestad i *Etterkrigshistorie 2*, s. 131, Friis i *Arbeiderbladet* 16. okt. 1950.
56. Strandberg i *Etterkrigshistorie 2*, s. 44–46.
57. Ref. møte i DNAs gruppestyre 21. sept. 1950, Brev fra Oksvik til Dahl-Bryn 24. des. 1952, Oksviks papirer/7.
58. Minister Dag Bryns redegjørelse 29. aug. 1951. Langhelles papirer/1.
59. Stortingets behandling av St. prp. nr. 145 31. okt. 1951. S.tid. 7b s. 2337–2356. Ordings dagbok 23. mai og 2. juni 1951. *Stavanger Aftenblad* og *Dagbladet* 1. nov. 1951.
60. Innst. S. nr. 135.
61. Ibid. Friis i Stortinget 25. jan. 1952. St.tid. 7a s. 241. *Verdens Gang* 19. juni 1952. Moe i *Arbeiderbladet* 25. april 1952.
62. Ordings dagbok 2. og 14. feb. 1953. Stortingets behandling av St. prp. nr. 203 25. juni 1953, St.tid. 7b s. 1617–1635. Protokoll fra DNA-landsmøtet mars 1953, s. 190–192.
63. Kronikk i *Verdens Gang* 19. mai 1952.
64. Sven Nielsen i Stortinget 21. feb. 1950, S.tid. 7a s. 262. Ref. møte i Høyres stortingsgruppe 1951–1952.
65. Hambro i Stortinget 21. mai 1952, S.tid. 7b, s. 1524.

66. Stortingets drøfting av S.meld. nr. 89 10. juni 1952, S.tid. 7b, s. 1735–1746.
67. Den Nordatlantiske Traktat, artikkel 2, St.prp. nr. 40 1949. Lange i Stortinget 31. okt. 1951, S.tid. 7a s. 2334.
68. Hambro og Moseid i Stortinget 25. juni 1953, S.tid. 7b s. 1623/24.
69. Brev fra Karl Evang til Aksel Mathisen 20. okt. 1950. Evangs privatarkiv.
70. Se Almar Elvebakk, *Krigsfrykt, demokrati og lovgivning. Ideologiske premisser for beredskapslovgivningen 1950*, (hovedoppg. i historie, Univ. i Trondheim 1970).
71. Friis i Odelstinget 9. des. 1950, S.tid. 6b s. 555. Ved siden av kommunistene, var Helge Krogh (*Adresseavisen* 20. des. 1950) og Yngar Hauge (*Befalsbladet* 18. okt. 1950) talsmenn for en slik vidtrekkende tolkning.
72. Odelstingets behandling av Innst. 0 XV 8. des. 1950, S.tid. 6b s. 545–560. Ref møte i DNAs landsstyret 4. og 5. nov. 1950. *Front mot Frykten. Samling innlegg mot forslagene til beredskapslovgivning*, (Oslo 1951).
73. Evangs korrespondanse i 1. halvår 1951, Evangs privatarkiv/9. *Universitas* 1. halvår 1951. Det Norske Studentersamfunn. *Det Norske Studentersamfunn gjennom 150 år*, (Oslo 1963).
74. Brev fra Vogt til Evang 3. mars 1951, fra Evang til Vogt 10. mars 1951. Evangs privatarkiv/9.
75. Brev fra Evang til Finn Lie 2. april 1951. Evangs privatarkiv/9.
76. Ulf Arnesen, *Starten av Orientering*, (hovedoppg. i historie, Univ. i Oslo 1968).
77. Artiklene det refereres til var alle anonyme, men mye taler for at de lå redaksjonens synspunkter nær. *Kontakt* nr. 4 og 9 1951 og nr. 3 1952.
78. Arnesens hovedfagsoppgave, s. 167, *Orientering* nr. 1 1953.
79. Ibid. *Orientering* nr. 3 1953.
80. *Arbeiderbladet* 7. jan., 9. og 11. feb. 1952, *Orientering* nr. 4 1953. Et beslektet forslag om å fastslå de allierte forpliktelsene regionalt fremmet Bernt H. Lund på landsmøtet i mars 1953. Protokoll over DNAs landsmøte 1953, s. 182/3.
81. *Friheten* 5. des. 1950, 12. feb. 1951, 19. feb. 1952.
82. *Friheten* 31. jan., 18. april. 11. og 23. mai 1951, Protokoll over LO-kongressen 1953, s. 394/395.
83. Jahns dagbok 22. feb. 1951, *Aftenposten* 14. okt. 1950.
84. Ref. møte i DNAs sentralstyre 9. april 1951.
85. Ref. møte i DNAs sentralstyre 27. april 1951. Haakon Lies agitasjon mot kommunistene kom også i bokform. Se Haakon Lie, *Kaderpartiet. Kommunistenes strategi og taktikk*, (Oslo 1954).
86. Ref. møte i DNAs sentralstyre 27. april 1951.
87. Tor Skjønberg i *Befalsbladet* nr. 8 1951, Gerhardsen i Stortinget 23. feb. 1951, S.tid. 7a s. 300. *Folk og Forsvar* hadde også som mål å bidra til

- «demokratiseringen» av forsvaret. At organisasjonen også skulle ha til formål å registrere «fiendtlig propaganda» i fredstid, er også blitt hevdet, men savner belegg. Se Kari Enholm, *Ført bak lyset*, (Oslo 1979), s. 142.
88. Om bakgrunnen for prosjektet, se Helge Pharo, *Hjelp til selvhjelp. Det indisk-norske fiskeriprojektets historie 1952–1972*, (Oslo 1987). Ordings dagbok 2. feb. 1952.
89. Bondevik i Stortinget 1. des. 1951, S.tid. 7b s. 2481.

Kapitel 4:

1. Lange i Stortinget 15. mai 1956, S.tid. 7b, s. 1862.
2. Tom M. Hetland, *Sovjetunionen og norsk tryggingpolitikk 1948–1959*, (hovedopp. i historie, Univ. i Bergen 1984), s. 138.
3. Lange i Stortinget 18. jan. 1957, S.tid. 7a s. 59.
4. Henvendelser, resolusjoner etc. registrert i protokoller for LO-sekretariatet og i register S.tid. 7a under «Forsvar» og «Utenrikske anliggender» for perioden 1949–1961.
5. Gerhardsen på DNAs landsmøte mars 1955. Protokoll s. 52–55.
6. St.meld. nr. 18 1956, Jens Haugland, *Dagbok frå Kongens Råd*, (Oslo 1986), 9. okt. 1956, s. 42.
7. S.tid. 1954 7a, s. 1291.
8. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1955, s. 14.
9. Ref. landsmøte i AUF, mars 1955.
10. Ref. møte i AUFs sentralstyre 1. og 26. april 1955. Herman Pedersen i samtale med JM.
11. *Orientering* 21. mai 1955, S.tid. 1955 7b s. 2191.
12. *Orientering* 2. og 16. juni 1955.
13. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1956, s. 12. Røiseland i Stortinget 23. jan. 1956, S.tid. 7a s. 78. Versto og Bondevik i Stortinget 7. nov. 1956. S.tid. 7a s. 3116 og 3132.
14. Hauglands dagbok, 9. okt. 1956, s. 43. «Hva vil vi med vår utenrikspolitikk», i Larssen/Solumsmoen, *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år*, (Oslo 1967), s. 133.
15. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1957, s. 32.
16. Ref. møte i AUFs sentralstyre 1. mai 1957. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1957, s. 22.
17. Brev fra Th. Kinn til Karl Evang 25. mars 1957. Evangs privatarkiv.
18. *Norsk Militært Tidsskrift* 1955, s. 17 og 398.
19. Hoff (NKP) i Stortinget 18. mars 1957. S.tid. 7a s. 901.
20. *Orientering* 13. april 1957.
21. Hetlands hovedoppgave s. 146.
22. Brev fra Evang til Elsa Jacobsen 4. mars 1957. Evangs privatarkiv.

23. Haakon Lie, . . . *slik jeg ser det*, (Oslo 1975), s. 99. Kinns partifelle, Alf Albrigtsen, i samtale med JM.
24. Lange i Stortinget 6. juni 1957, S.tid. 7b s. 2019.
25. Ref. møte i Venstres stortingsgruppe 5. juni 1957.
26. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 28. mai og 13. juni 1957.
27. Andersen i Stortinget 22. juni 1957, S.tid. 7b, s. 2367, Lyseth og Ramndal i Stortinget 6. juni 1957, S.tid. 7b, s. 2008 og 2009, *Dagbladet* 8. juni 1957, Ref. møte i Venstres stortingsgruppe 5. juni 1957.
28. *Friheten* 24. mai 1957.
29. Se bl.a. Per Heradstveit, *Einar Gerhardsen og hans menn*, (Oslo 1981) s. 214.
30. Andersens svigersønn, Tore L. Eriksen, i samtale med JM.
31. Budsjett innst. S. nr. 152, Ola Olsen i Stortinget 16. juni 1957, S.tid. 7b, s. 2106. Vatnaland i Stortinget 25. jan. 1957, S.tid. 7a s. 91.
32. Bjørn Alstad, *Norske meninger*, bind 1, (Oslo 1969), s. 105.
33. Ordings dagbok 14–21. jan. 1955. Jahns dagbok 3. feb. 1955.
34. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1955, s. 14, og 1956, s. 13, *Dagbladet* 4. juni 1956.
35. *Orientering* 27. aug. 1955. Ref møte i AUFs sentralstyre 25. okt. 1955.
36. Hauglands dagbok 21. juni 1956, s. 37.
37. *Orientering* 15. sept. 1956. Utkast til diskusjon i utenrikspolitisk programkomite, 15. april 1956, Aake Ordings papirer, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
38. Hauglands dagbok 30. okt. 1956, s. 44.
39. Ekstraord. landsstyremøte i Venstre 16. okt. 1956.
40. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 17. okt. 1956.
41. Ref. møte i DNAs landsstyret 22. og 23. okt. 1956.
42. Ref. møte i DNAs gruppestyre 23. okt og 6. nov. 1956 og i stortingsgruppe 7. nov. 1956.
43. Hauglands dagbok 30. okt. 1956, s. 44, Protokoll fra LOs kongress 1957, s. 389.
44. Se Trond Bergh, *Storhetstid 1945–1965*, bind 5 i Edvard Bull (red), *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, (Oslo 1987), og Tom S. Sørhus, *Mellomstandpunktet. Norsk utenriksledelses holdning til Algerikonflikten 1954–1962*, (hovedoppg. i historie, Univ. i Oslo 1984), s. 13–18.
45. Ref. møte i AUFs sentralstyre 18. okt. 1955.
46. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1955, s. 30. Werner i Stortinget 31. okt. 1955. S.tid. 7b, s. 2717.
47. *Dagbladet* 28. mars 1956.
48. Langhelle i Stortinget 10. april 1956, S.tid. 7a s. 877. Lange i Stortinget 15. mai 1956, S.tid. 7b, s. 1867.
49. Moe i Stortinget 4. juni 1956, S.tid. 7b, s. 2123.
50. *Dagbladet* 5. juni 1956.

51. Utkast til diskusjon i utenrikspolitisk programkomite, 15. april 1956.
52. Ordings dagbok 11. okt. 1955. Hauglands dagbok 14. juni 1956, s. 36.
53. Larssen/Solumsmoen, *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år*, s. 133–136.
54. «Norsk forsvarspolitikk og NATO». Udatert (høyst sannsynlig 1956), Ref. møte i komiteen 24. april 1955, Aake Ordings papirer/81/52.
55. Regjeringens protokoller for november 1956.
56. *Dagbladet* 12. nov. 1956.
57. Røiseland i Stortinget 9. nov. 1956, S.tid. 7b, s. 3123.
58. *Orientering* 10. nov. 1956.
59. Ref. møte i AUFs sentralstyre 1. nov. 1956.
60. *Sunnmøre Arbeideravis* 1. nov. 1956.
61. Løberg, Jaklin og Lange i Stortinget 9. nov. 1956, S.tid. 7b, s. 3137–3139.
62. «Norsk utenrikspolitikk i de nærmeste år», 20. mai 1957, i Finn Moes papirer/11, Arbeiderbevegelsens Arkiv.
63. Ref. møte i DNAs sentralstyre 20. mai 1957. Sørhus' hovedoppgave, s. 57.
64. Brev fra Evang til Helge Krogh og Finn Lie, 3. mars og 1. aug. 1954, Evangs privatarkiv.

Kapitel 5:

1. Peter Calvocoressi, *World Politics since 1945*, (New York 1977), s. 15–22, Adam Ulam, *Expansion and Coexistence*, (London 1968), s. 572–629, Gaddis, *Strategies of Containment*, s. 182, Henry Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy* (London 1957), s. 132–202.
2. Berge Furre, «Danske tilstandar i Noreg», i *Festskrift til Edvard Bull*, (Oslo 1984), s. 72–85, Haakon Lie, . . . SLIK JEG SER DET, s. 165–167. Clive Rose, *Campaigns against Western Defence*, (New York 1985), s. 129–136.
3. Larssen/Solumsmoen, *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år*, s. 148–151.
4. K.E. Eriksen, *Vekst og Velstand*, s. 244–245. Nils Ørvik, *Alternativer for sikkerhet*, (Oslo 1970), s. 25.
5. *New York Times* 18. des. 1957, Hetlands hovedoppgave s. 163. Einar Gerhardsen, *I medgang og motgang*, (Oslo 1972), s. 270–280.
6. *Dagbladet* 23. og 27. nov 1957, *Arbeiderbladet* 19. nov. 1957, *Hauglands dagbok* 23. nov. 1957, s. 55.
7. *Dagbladet* 23. og 28. nov. 1957, *Orientering* 14. des. 1957, *Nationen* 7. des. 1957, *Vårt Land* 16. des. 1957.

8. Stein Bjørlo, *Gerhardsens store tale*. (hovedoppg. i historie, Univ. i Oslo 1973), s. 77.
9. *Verdens Gang* 19. des. 1957, *Morgenbladet* 17. des. 1957.
10. Hauglands dagbok, s. 56, Lie, . . . *slik jeg ser det*, s. 141.
11. Bull, *For å si det som det var*, s. 335.
12. Petersen i Stortinget 31. jan. 1958, S.tid. 7a s. 89.
13. Seip, Røiseland, Borgen og Wikborg i Stortinget 30. jan. 1958, S.tid. 7a s. 42, 59, 61 og 65. I *Dagbladet* 8. juni 1957 støttet forøvrig Seip Arbeiderpartiets atomparagraf fullt ut.
14. Moe, Watnebryn og Gerhardsen i Stortinget 30. jan. 1958, S.tid. 7a s. 52 og s. 75.
15. S.tid. 7a 1958, s. 49–115, Bjørlos hovedoppgave s. 85–93.
16. Bjørlos hovedoppgave, s. 77–78. Jacob Sverdrups «Münchenkompleks og politisk lammelse», i *Bergen Arbeiderblad* 17. feb. 1958 er et godt eksempel på «pro-NATO-reformisme».
17. Brev fra Evang til Abrahamsen 13. feb. 1958: «Sikkert er det at stemningen i vårt land aldri har vært gunstigere enn nå.», (Evangs privatarkiv) Bull sitert i Ørvik, *Alternativer for sikkerhet*, (Oslo 1970) s. 26.
18. Opplyst av Erik Nord og Trygve Bull i samtale med JM.
19. Sørhus' hovedoppgave, s. 75, *Friheten* 13. feb. 1958.
20. *Norges Handels- og Sjøfartstidende* 13. feb. 1958.
21. *Verdens Gang* 3. feb. 1958. *Morgenbladet* 31. jan. 1958. Moe og Borgen i Stortinget 31. jan. S.tid. 7a s. 115–117.
22. *Bergen Arbeiderblad* 28. feb. 1958.
23. Brev fra Gunnar Fagrell til Karl Evang 9. april 1958, Evangs privatarkiv, *Världshorison*, april 1958.
24. *Fritt Slag* 11. og 25. jan. 1958.
25. *Friheten* mars 1958.
26. Gerhardsen, *I medgang og motgang*, s. 295–299. Se forøvrig Fredrik Hoffmann, *Påskeopprøret*, (Oslo 1966).
27. Bull i samtale med JM.
28. Opplyst av Furre i samtale med JM. Bull, *For å si det som det var*, s. 340.
29. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 15. april 1958.
30. Hoffmann, *Påskeopprøret*, s. 59–80.
31. Ragnar Kvam, *DNA mot splittelse*, (Oslo 1973), s. 22.
32. Haakon Lie, . . . *slik jeg ser det*, s. 169, Knut Løfsnes i samtale med JM. Furre i *Arbeiderbladet* 30. mars 1988.
33. Furre i samtale med JM.
34. Brev fra Evang til Gunnar Fagrell 25. april 1958. Evangs privatarkiv.
35. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 12. mars 1958.
36. *Orientering* 14. feb. 1959, S.tid. 7b, s. 888.
37. Brev fra Åsmund Beckholt til Karl Evang 8. mars 1959, Evangs privatarkiv.

38. Asle Røsok, *Norske vurderinger av det sikkerhetspolitiske samarbeidet med BDR, belyst gjennom debatten om to tyske offiserer på Kolsås*, (hovedoppg. historie, Oslo 1977), s. 33–44.
39. Ref. møte i DNAs landsstyre 9. og 10. mars 1959, og i stortingsgruppe 15. og 24. april 1959. S.tid. 7a 1959, s. 1096.
40. Lange på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 88. *Hetlands hovedoppgave*, s. 177–189.
41. Aabeks notat fra møte 27. mai 1959, Aabreks papirer/3.
42. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 7. des. 1959. S.tid. 7a 1959/60 s. 888–908.
43. Ref. møte i Kr.F.s stortingsgruppe 26. mars 1958.
44. Hegna på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 93–95, St.tid. 7a 1959/60, s. 888. Meisdalshagen på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 99.
45. *Hetlands hovedoppgave*, s. 185, Hegna i Stortinget 10. des. 1959, S.tid. 7a 1959/60, s. 898, Moe på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 98.
46. Versto i Stortinget 10. des. 1959, S.tid. 7a 1959/60, s. 893.
47. Aabreks notat fra møte i DNAs stortingsgruppe 7. des. 1959. Aabreks papirer/3.
48. Bull i Stortinget 28. jan. 1959, S.tid. 7a s. 242, 10. des. 1959, S.tid. 7a 1959/60, s. 892. Bull i samtale med JM.
49. Hegna på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 116. Aabreks notat fra møte i DNAs stortingsgruppe 7. des. 1959, Aabreks papirer.
50. Dagbladet 26. jan. 1959.
51. Bull, *For å si det som det var*, s. 344/345. Meisdalshagen skulle selv ikke få oppleve dette – han døde brått i 1959.
52. *Orientering* 29. mars 1958.
53. Tranmæl på DNAs landsmøte 1959, prot. s. 117.
54. Ref. møte i AUFs sentralstyre 8. juli 1959.
55. Årsmelding fra styret i Norges Venstrelag 1959, s. 36. Venstres partiprogram foran stortingsvalget 1957. Ref. møte i Senterpartiets stortingsgruppe 18. mars 1959.
56. Skissen omtales i Aabreks notat fra møte i DNAs stortingsgruppe 26. okt. 1960, Aabreks papirer/3.
57. Løvlien og Røiseland i Stortinget 5. mars 1960, S.tid. 7b 1959–60, s. 2112 og 2114.
58. Ref. møte i Venstres stortingsgruppe 10. mars 1960.
59. Ref. møte i Senterpartiets stortingsgruppe 18. mai 1960.
60. Hauglands dagbok 2. juni 1960, s. 103.
61. Aabreks notat fra møte i DNAs stortingsgruppe 26. okt. 1960, Aabreks papirer.
62. Ref. møte i DNAs stortingsgruppe 2. nov. 1960.
63. Aabreks notat fra møte i DNAs stortingsgruppe 26. okt. 1960. Aabreks papirer.

64. Svendsen i Stortinget 29. okt. 1959, S.tid. 7a 1959/60 s. 340.
65. *Morgenbladet* 24. aug. 1959.
66. Ref. stortingsgruppemøte Venstre 4. feb. 1959, Høyre 24. jan. 1959 og Senterpartiet 15. april 1959.
67. Murray til *Dagbladet* 20. jan. 1959.
68. Om forholdet mellom danske og norske beslutningstakere i atomspørsmålet, se Erik Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitikk*, (Århus 1986), s. 51.
69. *Norsk Militært Tidsskrift* 1959, s. 71.
70. Ref. møte i Venstres stortingsgruppe 2. des. 1959.
71. Nils Ørvik, *Alternativer for sikkerhet*, s. 31.
72. Ref. stortingsgruppemøte Høyre 24. jan. 1959 og 18. mai 1960.
73. Ref. møte i Venstres stortingsgruppe 2. des. 1959.
74. Gerhardsen på landsmøtet i Arbeiderpartiet, protokoll s. 52.
75. Budsjett innst. S. nr. 140 1959/60. Løberg i Stortinget 5. mars 1960, S.tid. 7b 1959/60 s. 2102.
76. Hoel, Svendsen og Handal i Stortinget 7. mars 1960, S.tid. 7b 1959/60 s. 2127.
77. Stortingets behandling av utenriksministerens redegjørelse 30. mai 1960, S.tid. 7b 1959/60 s. 3350–3405.
78. Lange i Stortinget 24. okt. 1960, S.tid. 7a 1960/61, s. 269.
79. Moe, Gerhardsen og Lange i Stortinget 28. okt. 1960, S.tid. 7a 1960/61 s. 288, 315 og 332.
80. Lie, . . . *slik jeg ser det*, s. 185–188, Arbeiderpartiets landsstyreprot. 8. jan. 1961.
81. Protokoll fra Arbeiderpartiets landsmøte 1961, s. 176–202.
82. Innst. S. nr. 155 1960/61.
83. Stortingets behandling av Innst. nr. 155, 25. april 1961, S.tid. 7b 1960/61 s. 2828–2918.
84. Ørvik, *Alternativer for sikkerhet*, s. 32–36.
85. Fremstillingen om «de 13» er basert på Aslak Lindstøl, «De 13». «Protesten mot atomvåpen» – et utenomparlamentarisk initiativ under atomdebatten i Norge våren 1961, (hovedoppg. i historie, Univ. i Oslo 1978).
86. Ref. møte i Høyres stortingsgruppe 15. mars 1961. Borgen i Stortinget 25. april 1961, S.tid. 7b 1960/61, s. 2907.
87. Norsk Gallup-undersøkelse referert i Mathis Mathisen (red), *Atomvåpen – kjensgjerninger og vurderinger*, (Oslo 1963), s. 160.
88. Gustavsen i samtale med JM.
89. Seip og Wormdal i Stortinget 25. april 1960, S.tid. 7b 1960/61, s. 2834 og 2833.
90. Vedtaket om å bygge ut lager for atomsprenghladninger er dokumentert av Rolf Tamnes, i «Integration and Screening», *Forsvarsstudier* (Oslo

1987), s. 77. Den sikkerhetspolitiske opposisjonen var neppe kjent med dette.

91. Boel, *Socialdemokratiets atomvåbenpolitik*, s. 39.
92. Gerhardsen i Stortinget 25. april 1961, S.tid. 7b. 1960/61 s. 2847.
93. Løfsnes i *Orientering* 28. feb., 14. mars og 18. april 1959.
94. *Dagbladet* 13. des. 1957.
95. Bull i Stortinget 25. april 1961, S.tid. 7/b 1960/61 s. 2882.
96. Løfsnes i *Orientering* 11. okt. 1958.
97. Bull sitert i Aabreks notater fra 1960/61, Aabreks papirer.
98. Brev fra Evang til Follestad 7. mai 1958. Evangs privatarkiv.

Oppsummering:

1. Ref. møte i Arbeiderpartiets stortingsgruppe 14. okt. 1959, og gruppestyre 15. okt. 1959.
2. Finn Moe i Stortinget 16. juni 1952, S.tid. 7b s. 1917.
3. Jfr. Graham T. Allison, «Conceptual Models and the Cuban Crisis», *The American Political Science Review*, No. 3 Sept. 1969.
4. Det samme fenomenet påpeker Knut E. Eriksen med hensyn til spørsmålet om NATO-medlemskap, *DNA og NATO*, s. 261.
5. Rolf Tamnes, «Ettpartistat, småstat og særinteresser», i *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 3 1986.
6. Se Ronald Inglehart, *The Silent Revolution*, (New Jersey 1977), for en analyse av de dyptgripende endringene i den vestlige opinions verdistruktur i etterkrigstiden. Tendensen i retning av lavere vektlegging av verdier som militær sikkerhet og materiell velferd er et alment utviklingstrekk. Selvom den først manifesterte seg for fullt ved generasjonsopprøret på 60-tallet er det ikke urimelig å se «the new left» som en forløper.

FORSVARSSUDIER

3/1989

NATOs kritikere

Den sikkerhetspolitiske
opposisjon, 1949–1961

Johan Kr. Meyer

INSTITUTT FOR
FORSVARSSUDIER

IFS

NATOs kritikere

Norges inntreden i NATO i 1949 betød ikke at opposisjonen hadde utspilt sin rolle. De facto godtok de fleste medlemskapet. Samtidig arbeidet de imidlertid for å begrense virkningene – for en avskjerming i forholdet til NATO. Dette kunne ha ulike nedslagsfelt: På det økonomiske området i kampen mot beredskapspolitikken; på det utenrikspolitiske området i kampen for en sterkere solidaritet med den alliansefrie verden; på det militære området i kampen for en styrking av Sjøforsvaret og Heimevernet og for en særstilling i NATO med hensyn til atomvåpen og allierte baser i Norge.

Johan Kr. Meyer har historie hovedfag fra Universitetet i Bergen. Han har vært utvekslingsstudent ved University of California, Berkeley, og forskningsstipendiat ved Institutt for forsvarsstudier. For tiden arbeider han i Utenriksdepartementet.

